

Nganasanin itsekorjaus

Huomioita korjaustoimintojen rakenteesta ja korjauksen merkityksistä
vuorovaikutuksessa

Kaisla Kaheinen
Syventävien opintojen tutkielma
Suomen kielen ja suomalais-ugrialaisten kielten ja kulttuurien maisteriohjelma
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
Helmikuu 2020

Tiedekunta – Fakultet – Faculty Humanistinen		Koulutusohjelma – Utbildningsprogram – Degree Programme Suomen kielen ja suomalais-ugrilaisien kielten ja kulttuurien maisteriohjelma	
Opintosuunta – Studieriktning – Study Track Suomalais-ugrilaiset kielet ja kulttuurit			
Tekijä – Författare – Author Kaisla Kaheinen			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Nganasanin itsekorjaus: Huomioita korjaustoimintojen rakenteesta ja korjauksen merkityksistä vuorovaikutuksessa			
Työn laji – Arbetets art – Level Syventävien opintojen tutkielma	Aika – Datum – Month and year Helmikuu 2020	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 89	
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Syventävien opintojen tutkielmassani tarkastelen uralilaiseen kielikuntaan kuuluvan, vakavasti uhanalaisen nganasanin kielen itsekorjausta vuorovaikutuslingvistikseen näkökulmasta. Tutkielmani on alustava katsaus itsekorjauksen morfosyntaktiseen jäsentymiseen sekä pragmaattisiin merkityksiin nganasaninkielisessä keskustelussa ja kerronnassa. Tutkielmassani selvitan, millaisia kieliopillisia resursseja nganasanin puhujat käyttävät oman puheensa korjaamiseen ja vuorovaikutuksen jatkuvuuden ylläpitämiseen, minkä lisäksi tarkastelen korjausten keskeisimpiä pragmaattisia funktioita eli sitä, millaisia asioita puhujat pitävät korjausta vaativina ja miksi.</p> <p>Tutkielman aineisto koostuu Hampurin yliopiston puhutun nganasanin korpuksen (<i>Nganasan Spoken Language Corpus 0.2</i>) kerrontaa ja keskustelua sisältävistä tallenteista sekä Suomen kielen nauhoitearkistossa säilytettävästä Jevgeni Helimskin vuonna 1996 videoimasta aineistosta. Olen poiminut aineistosta itsekorjauksen sisältävät katkelmat, joita analysoin vuorovaikutuslingvistisin menetelmin. Itsekorjauksella tarkoitan tässä yhteydessä tilannetta, jossa puhuja keskeyttää oman muotoutumassa olevan puheensa käsitelläkseen siinä havaitsemaansa ongelmaa. Tarkastelun lähtökohtana ovat siis vuorovaikutuslingvistisen näkökulman mukaisesti puhujien omat reaktiot omaan ja toisen puheeseen.</p> <p>Aineistossa esiintyvät korjaukset on mahdollista luokitella sen mukaan, käsittelevätkö puhujat edeltävässä puheessa esille tulleita vai vasta tulevaan puheeseen ennakoimiaan ongelmia. Tutkimuksen perusteella nganasanin puhujat käyttävät vuorovaikutuksen ongelmien korjaamiseen rakenteellisesti pitkälti samankaltaisia korjaustoimintoja kuin aiemmin tutkittujen kielten puhujat. Nganasanissa esiintyy kuitenkin joitakin suuresta osasta aiemmin tutkittuja kieliä puuttuvia korjauksen keinoja kuten sanahaun kohteena olevan verbin tai nominin morfologiset päätteet saava täytesana. Koodinvaihtoon ja puutteelliseen kompetenssiin liittyvien itsekorjausten runsaus puolestaan heijastelee puhujien kieliasenteita.</p> <p>Tutkielma osoittaa, että vertailevan pragmatiikan tutkimuksen mahdollistaminen vaatii nykyistä suuremman ja typologisesti moninaisemman kielijoukon tarkastelua, jotta harvinaiset tai eurooppalaisille kielille epätyypilliset piirteet eivät jäisi huomaamatta. Vuorovaikutuslingvistinen tarkastelu antaa lisäksi mahdollisuuden seurata kieliasenteiden vaikutuksia ja tuottamista puheessa. Entistä kokonaisvaltaisemman tutkimuksen mahdollistamiseksi keskusteluaineistojen keräämiseen tulisi kiinnittää enemmän huomiota jo kieliä dokumentoitaessa.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords nganasani, itsekorjaus, vuorovaikutuslingvistiikka, vähemmistökielet, samojedikielet			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited E-thesis			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisällys

Luettelo taulukoista.....	4
Lyhenteet.....	4
Glossauksen lyhenteet ja erikoismerkit.....	4
Vuorovaikutuslingvistiset erikoismerkit	0
1. Johdanto	1
1.1. Tutkimuksen tarkoitus.....	1
1.2. Teoreettinen tausta	2
1.3. Aineisto ja menetelmät	3
1.4. Työn rakenne	5
2. Nganasanin kieli.....	6
2.1. Typologinen profiili.....	6
2.2. Kielisosiologinen tilanne	8
3. Korjaus	10
3.1. Korjaus vuorovaikutuslingvistiikassa	10
3.2. Korjausten luokittelu	13
3.3. Itsekorjaus ja epäröinti	16
4. Aineisto	19
4.1. Aineiston soveltuvuus vuorovaikutuslingvistiseen tutkimukseen.....	19
4.2. Esimerkkien asettelu ja analyysi.....	23
5. Itsekorjaus nganasanissa	26
5.1. Korjauksen aloituskeinot ja korjaustoiminnot.....	26
5.1.1. Foneettiset ja prosodiset aloituskeinot.....	27
5.1.2. Leksikaaliset aloituskeinot.....	30
5.1.3. Korjaustoiminnot.....	33
5.1.3.1. Jälkikäteinen korjaus	33
5.1.3.2. Ennakoiva korjaus.....	41
5.2. Korjauksen pragmaattiset funktiot keskustelussa ja kerronnassa	50
5.2.1. Pragmaattisten funktioiden tunnistamisesta ja luokittelusta	51
5.2.2. Puheen tuottamisen ongelmat.....	51
5.2.3. Merkityksen tarkentaminen ja oikaisu	54
5.2.4. Sanojen hakeminen ja tulevan puheen viivästyttäminen	57
5.2.5. Erimielisyyksien ja muiden sosiaalisten ongelmien ennakoiminen.....	64
5.2.6. Koodinvaihto ja puutteellinen kompetenssi hyväksyttävyyden ongelmina.....	67
5.3. Yhteenveto: Kieliopilliset resurssit vuorovaikutuksen ylläpitäjänä	75
6. Lopuksi.....	83
Lähteet.....	84

Luettelo taulukoista

Taulukko 1. Merkityksenmuodostuksen tasot kielellisessä vuorovaikutuksessa puhujan ja kuulijan näkökulmasta.....	15
Taulukko 2. Korjauksen suuntautuminen suhteessa ongelmavuoroon ja toiminnan tasot.	81

Lyhenteet

Glossauksen lyhenteet ja erikoismerkit

1	ensimmäinen persoona	NDER	nominijohdin
2	toinen persoona	NEG	kieltomuoto
3	kolmas persoona	OPT	optatiivi
ABE	abessiivi	PASS	passiivi
ACC	akkusatiivi	PL	monikko
ADJ	adjektiivijohdin	PLO	monikollinen objekti
ALL	allatiivi	PP	prepositio
AUG	augmentatiivi	PPF	pluskvamperfekti
CAPT	kaptatiivi	PRF	perfekti
CAUS	kausatiivi	PROL	prolatiivi
CNG	konnegatiivi	PRS	preesens
COM	komitatiivi	PTCL	partikkeli
COND	konditionaali	PTCP	partisiippi
DIM	diminutiivi	PX	omistusmuoto
DST	destinatiivi	REP	reportatiivi
EMPH	painottava elementti	RFL	refleksiivi
EXCL	eksklamatiivi	SEP	separatiivi
F	femiini	SG	yksikkö
FREQ	frekventatiivi	SGO	yksiköllinen objekti
GEN	genetiivi	SIM	similatiivi
HAB	habituatiivi	TEMP	temporaalikonverbi
IMPF	imperfektijohdin	TRL	translatiivijohdin
INCH	inkoatiivi	VDER	verbijohdin
INFR	inferentiaali	-	morfeemiraja
INT	interrogatiivi	.	salkkumorfeemin merkitysraja
INTJ	huudahdus	=	kliittisen partikkelin raja
INREP	interrogatiivin reportatiivi	>	omistaja>omistettu
LAT	latiivi	[GEN]	sijamuoto pääteltävissä vain
LIM	limitatiivi		asiayhteydestä
LOC	lokatiivi	{ }	venäjäksi puhuttu jakso

Vuorovaikutuslingvistiset erikoismerkit

(puhe)	osittain epäselvä puhe
((???)	täysin epäselvä puhe
(0.8)	tauko (kesto sekunteina)
(.)	mikrotauko (alle 0.3 sekuntia)
	prosodinen tai foneettinen katko
>puhe	äkillisesti alkava sana
>puhe<	ympäristöä nopeammin puhuttu jakso
<puhe>	ympäristöä hitaammin puhuttu jakso
#puhe#	naristen puhuttu jakso
£puhe£	hymyillen tai nauraen puhuttu jakso
puhe(h)	huomattava (ei-fonologinen) aspiraatio
PUHE	huomattavan kovaääninen puhe
°°puhe°°	huomattavan hiljaa puhuttu jakso
°	ympäröivää puhetta hiljaisemmalla äänellä lausuttu yksittäinen sana
.hh	kuuluva sisäänhengitys
hh	kuuluva uloshengitys, huokaus
((nauraa))	ekstralingvistisen toiminnan kuvailu
—	sananrajainen assimilaatio
↑	äkillinen sävelkulun nousu
↓	äkillinen sävelkulun lasku
.	lausuman loppua kohden laskeva sävelkulku
,	lausuman lopussa tasainen sävelkulku
?	lausuman loppua kohden nouseva sävelkulku

1. Johdanto

Ihmisten väliselle vuorovaikutukselle ominaista kaikkialla on osapuolten pyrkimys yhteisymmärryksen rakentamiseen ja säilyttämiseen. Kieli on tärkeä vuorovaikutuksen väline, minkä seurauksena juuri kielellisillä resursseilla on tärkeä rooli yhteisymmärryksen säilyttämisessä ja vuorovaikutuksen jatkuvuuden ylläpitämisessä. Vuorovaikutuksessa leksikaaliset resurssit ja kieliopilliset rakenteet saavat erityisiä pragmaattisia merkityksiä, joita osapuolet tulkitsevat tilanteisesti – toisinaan täysin erillään niiden semanttisista ja kieliopillisista merkityksistä. Pragmaattiset merkitykset eivät kuitenkaan ole täysin satunnaisia, vaan päinvastoin niiden käyttö vuorovaikutuksessa on usein säännönmukaista ja järjestelmällistä. Kielellisten resurssien käyttöä vuorovaikutuksessa tarkasteleva vuorovaikutuslingvistinen tutkimus lähteekin olettamuksesta, jonka mukaan keskustelua on mahdollista kuvata tietyllä tavalla jäsenytyneenä toimintana.

Itsekorjaus mahdollistaa puhujan omassa puheessaan havaitsemien tai ennakoimien ongelmien käsittelyn, ja on siten keskeinen vuorovaikutuksellinen resurssi. Vuorovaikutuksen ongelma voi olla käytännössä mikä tahansa meneillään olevan vuorovaikutustilanteen jatkuvuutta uhkaava seikka, jota puhujat pitävät korjausta vaativana. Tämän seurauksena myös ongelmien korjaamiseen käytettävien kielellisten resurssien ja niiden muodostamien korjaustoimintojen kirjo on laaja ja vaihtelee kielestä toiseen. Vertailevan tutkimuksen mahdollistavaa aineistoa onkin toistaiseksi olemassa melko pienestä joukosta kieliä, ja olemassaolevasta tutkimuksesta suurin osa käsittelee suurimpia indoeurooppalaisia kieliä. Itsekorjaus on kuitenkin mitä todennäköisimmin universaali kielen ilmiö, sillä ihmiset pyrkivät vuorovaikutuksen sujuvuuteen ja jatkuvuuteen puhumastaan kielestä riippumatta.

1.1. Tutkimuksen tarkoitus

Tutkielmassani tarkastelen uralilaisen kielikunnan samojedilaiseen haaraan kuuluvan nganasanin kielen itsekorjausta ja siihen läheisesti liittyvää empimisen ilmaisua vuorovaikutuslingvistikseen näkökulmasta. Tarkoitukseni on luoda alustava katsaus nganasanin itsekorjaukseen, sen pragmaattisiin merkityksiin ja esiintymismuotoihin vuorovaikutuksessa. Pyrin selvittämään, millaisia kielellisiä ja erityisesti kieliopillisia resursseja puhujat käyttävät omassa puheessaan havaitsemistaan ongelmista viestimiseen ja niiden ratkaisemiseen. Keskityn erityisesti itsekorjausten morfosyntaktisiin piirteisiin, minkä lisäksi käsitelen korjausten pragmaattisia merkityksiä kussakin vuorovaikutustilanteessa sekä niiden esiintymiseen vaikuttavia kielenulkoisia tekijöitä puheyhteisön laajemman kielisosiologisen tilanteen valossa.

Tutkielmani yhteydessä vuorovaikutuksen ongelmat tuleekin ymmärtää ensisijaisesti puhujien näkökulmasta, eli toisin sanoen ongelmiksi voidaan määritellä sellaiset puheen piirteet, joita puhujat itse

pitävät korjausta vaativina riippumatta esimerkiksi niiden kieliopillisuudesta. Näkökulman tavoitteena on tunnistaa sekä sellaiset kielenaineokset, joita puhujat käyttävät pragmaattisten merkitysten välittämiseen ja vuorovaikutuksen sujuvuuden ja jatkuvuuden takaamiseen, että toisaalta sellaiset ilmiöt, joita puhujat pitävät jostakin syystä ongelmallisina ja huomiota vaativina.

Tavoitteenani on puhutun nganasanin korpuksesta poimimieni itsekorjausta ja epäröintiä sisältävien lause-esimerkkien avulla etsiä vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Mitä morfosyntaktisia keinoja nganasanin puhujat käyttävät korjataksaan havaittuja puhumisen tai ymmärtämisen ongelmia omassa puheessaan?
- 2) Mitä vuorovaikutuksellisia funktioita itsekorjauksella ja empimisellä on? Toisin sanoen, minkälaisia ovat ongelmat, joita puhujat pyrkivät korjausten avulla käsittelemään?

Kysymyksistä ensimmäinen koskee lähinnä korjaukseen käytettyä kielenainesta, sen sanaluokkaa ja mahdollisia taivutuspäätteitä, sekä korjauksen suhteutumista ympäröivän puheen morfosyntaksiin. Korjauksen leksikaalisten ja morfosyntaktisten piirteiden lisäksi katson välttämättömäksi sivuta joitakin itsekorjauksen tyypillisimpiä prosodisia ominaisuuksia, joskaan näiden tarkkaa analyysiä ei ole mahdollista sisällyttää tähän tutkimukseen. Toinen kysymys koskee sitä, mitä puhujat korjauksella tekevät kussakin vuorovaikutustilanteessa ja miksi. Korjauksia motivoivien tekijöiden selvittäminen yksiselitteisesti ei kaikissa tilanteissa ole mahdollista, mutta tarkastelemalla usean esimerkkitapauksen välisiä yhtäläisyyksiä on mahdollista tutkia esimerkiksi puhujien kieliasteiden ilmenemistä korjauksissa.

Kiinnitän huomiota niin kielensisäisiin kuin kielenulkoisiin seikkoihin, sillä molemmilla on syytä olettaa olevan vaikutusta itsekorjauksen muotoutumiseen. Kielensisäiset tekijät kuten morfonologia ja syntaktinen rakenne vaikuttavat siihen, millaista kielenainesta puhujilla ylipäätään on käytössään, ja toisaalta yhteisössä vallitsevat sosiaaliset normit sekä sosiolingvistinen tilanne vaikuttavat siihen, mitä puheessa korjataan ja miten sitä korjataan.

1.2. Teoreettinen tausta

Tutkielmani teoreettisena perustana on vuorovaikutuslingvistiikka, jonka juuret ovat keskustelunanalyttisessä tutkimusperinteessä. Keskustelunanalyysin tavoitteena on luonnollisessa vuorovaikutuksessa esiintyvien rakenteiden kuten keskustelun vuorottelujäsennyksen eli puheenvuoron määräytymiseen liittyvien säännömukaisuuksien havainnointi ja havaintojen suhteuttaminen tilanteen sosiaalisiin taustatekijöihin (ks. Sacks, Schegloff & Jefferson 1974: 696–701). Keskustelunanalyysin tavoin luonnollisia – toisin sanoen ei esimerkiksi elisitoituja – aineistoja hyödyntävä vuorovaikutuslingvistiikka painottaa erityisesti kieliopillisten keinojen roolia sosiaalisten merkitysten rakentajina, ja sen tavoitteena

on tutkia, kuinka puhujat hyödyntävät kieliopillisia resursseja sosiaalisen toiminnan toteuttamiseksi (Couper-Kuhlen & Selting 2018: 3–12). Vuorovaikutuslingvistisessä kehyksessä itsekorjaus näyttäytyykin kielellisessä toiminnassa järjestelmällisesti esiintyvänä ilmiönä, jolla on sekä tiettyjä kieliopillisia piirteitä että sosiaalisia funktioita, joiden ominaisuuksia ja keskinäisiä riippuvuuksia tutkimus tarkastelee.

Korjauksen tutkimus on tärkeää myös eri kielissä käytettäviä vuorovaikutuksen keinoja ja kieltenvälisiä eroja kartoittavalle pragmaattiselle typologialle. Pragmaattinen typologia on kielenkäytön järjestelmien ja niitä muovaavien tekijöiden vertailevaa tutkimusta (Dingemanse, Blythe & Dirksmeyer 2014: 6–7). Vaikka sosiaaliset toiminnot kuten palveluksen pyytäminen, kieltäytyminen tai puheen korjaaminen ovat pitkälti universaaleja, puhujien käytävissä olevat vuorovaikutukselliset resurssit ovat monesti riippuvaisia kielen morfosyntaktisesta rakenteesta. Laajan vertailevan tutkimuksen mahdollistamiseksi niin typologisesti kuin alueellisestikin mahdollisimman monimuotoista aineistoa maailman kielistä tarvitaan. Nganasanin – tai muidenkaan Venäjän alueella puhuttavien uralilaisten kielten – itsekorjausta ei ole aiemmin tutkittu, eikä vuorovaikutuslingvististä tutkimusta muistakaan uhanalaisista vähemmistökielistä ole tehty runsaasti (ks. kuitenkin mm. Blythe 2013; Mirzayan 2008).

Vuorovaikutuslingvistinen analyysi perustuu kussakin tarkasteltavassa tilanteessa esiintyvien piirteiden puhujalähtöiseen analyysiin, eli tutkimuksen keskiössä on kunkin vuorovaikutustilanteen osanottajien toiminta kyseisessä tilanteessa. Keskeistä tietyn kielenaineuksen mahdollisten sosiaalisten funktioiden tutkimisen kannalta on se, kuinka kielenaines, esimerkiksi lauseke tai sen osa, osallistuu vuorovaikutustilanteen rakentumiseen vuoro vuorolta. Tutkijan ei ole mahdollista lukea puhujien ajatuksia, mutta tapausten järjestelmällisen analyysin avulla on mahdollista muodostaa kuva vuorovaikutuksen jäsentymisestä sekä kielellisten resurssien roolista sosiaalisten funktioiden täyttäjinä (Raymond 2018: 171). Vuorovaikutuksen jäsentymisen näkökulmasta korjaus ei ole häiriö tai ylimääräisyys, vaan se nivoutuu osaksi kielen monitasoista merkitysjärjestelmää ja sosiaalista normistoa (Dingemanse, Blythe & Dirksmeyer 2014: 30–34).

1.3. Aineisto ja menetelmät

Tutkielmani aineisto koostuu kielidokumentaatiotarkoituksiin tallennetusta nganasaninkielisestä keskustelusta ja kerronnasta. Tallenteista suurin osa sisältyy puhutun nganasanin korpukseen *Nganasan Spoken Language Corpus 0.2* eli NSL-korpus (Brykina ym. 2018). Pieni osa aineistosta on peräisin Jevgeni Helimskin 1990-luvulla videokaseteille kuvaamista nauhoista, jotka on digitoitu ja tallennettu Kotimaisten kielten keskuksen Suomen kielen nauhoitearkistoon (SKNA). Suurimmasta osasta aineistoa on olemassa ainoastaan ääniraita, minkä vuoksi en käsittele analyysissäni kehonkieltä vaan keskityn ainoastaan kuulonvaraisiin havaintoihin joitakin yksittäisiä esimerkkejä lukuunottamatta. Ulkopuolisen tutkijan

vaikutuksesta syntynyt aineistoni ei kaikilta osin edusta nganasanin arkikäyttöä yhteisössä, minkä vuoksi se ei ole ihanteellisin mahdollinen aineisto vuorovaikutuslingvistiseen tutkimukseen (ks. luku 4.1.). Toisaalta nganasanin kielisosiologinen tilanne tekee täysin ilman tutkijan vaikutusta syntyneen aineiston keräämisestä hyvin haastavaa ellei mahdotonta (ks. luku 2.2). Katson kuitenkin, että puutteellisenkin aineiston pohjalta tehty tutkimus on uhanalaisen vähemmistökielen tapauksessa arvokkaampaa kuin sen vaihtoehtona oleva tutkimatta jättäminen.

NSL-korpuksesta (Brykina ym. 2018) olen valinnut analysoitavakseni korpuksen tekijöiden jaottelun mukaisesti muistelukerronnaksi (tunnuksella _nar) ja vuoropuheluksi (tunnuksella _conv) merkityt tekstit. Näistä suurin osa on valmiiksi litteroituja, glossattuja ja käännettyjä, mutta joitakin osuuksia korpuksesta samoin kuin kaikki Helimskin videokaseteilta (SKNA) peräisin olevat materiaalit olen litteroinut itse. Valitettavasti minun ei ole ollut mahdollista konsultoida äidinkieliä puhujia litteroimieni osuuksien tarkasta käännöksestä, mikä jättää enemmän tilaa virheille ja epävarmuuksille. Valmiita litteraatteja olen paikoin muokannut lähinnä muuttaessani litteroijan ”korjaamaa” ääntöasua lähemmäksi nauhalla todellisuudessa kuuluvaa sekä lisätessäni litteroimatta jätettyjä osuuksia. Kaikki litterointi- käänös- ja glossausvirheet sekä virheet, joita olen tehnyt muuttaessani jo valmiita litteraatteja, ovat luonnollisesti minun vastuullani.

Tarkastelua varten olen koonnut teksteistä katkelmat, joissa esiintyy mielestäni itsekorjaus tai empimisen ilmaisu. Pääasiallisina kriteereinä näiden ilmiöiden esiintymiselle pidän muun muassa sanan keskeytymistä, syntaktisen jatkuvuuden katkeamista, viivyttyviä partikkeleita ja täytesanaoja sekä suoraa puheen ongelmia koskevaa metakielellistä kommentointia. Lähtökohtaisesti olen jättänyt analyysini ulkopuolelle tapaukset, joissa ongelmiin viittaa ainoastaan pitkä tauko puheessa, sillä tauot ovat hyvin monitulkintaisia ja sen seurauksena niiden tarkastelun tulokset epävarmoja. Etenkin videoaineiston puuttuminen tekee taukojen tutkimisen korjausten kannalta hankalaksi, sillä esimerkiksi puhujien katseen tarkkaileminen näiden huomion mahdollisesti kiinnittäneen seikan havaitsemiseksi on mahdotonta. Lisäksi ilmeisesti harvinaisen mutta aiemmassa tutkimuksessa havaitun pelkän eleen muodossa olevan toisen puhujan korjausaloitteen (ks. Seo & Koshik 2010) todentaminen ei ole suurimmasta osasta aineistoa mahdollista, mikä saattaa johtaa jonkin yksittäisen korjausaloitteen virheelliseen itsekorjaukseksi luokitteluun.

Valikoimiani katkelmia tarkastelen vuorovaikutuslingvistikäytännöstä näkökulmasta kiinnittäen huomiota erityisesti ongelmavuoroon eli vuoroon, jossa itsekorjauksen laukaiseva tekijä sijaitsee, sekä sitä välittömästi edeltäviin ja seuraaviin vuoroihin. Vuorona pidän keskustelunanalyttisen käytännön mukaisesti jaksoa, jonka aikana yksi puhuja puhuu yhtäjaksoisesti (Schegloff, Jefferson & Sacks 1974: 700–701). Keskityn ongelmavuoron syntaksiin sekä korjausoperaatioiden rakentumiseen ja korjaukseen käytettyjen elementtien morfologiaan. Prosodisia seikkoja en käsittele tässä tutkimuksessa joitakin

merkityksellisimpinä pitämiäni huomioita lukuunottamatta, ja prosodiset merkinnät esimerkeissä on tehty korvakuulolta. Nganasanin prosodiaa on ylipäättään käsitelty kirjallisuudessa melko vähän (Wagner-Nagy 2019: 72–73, ks. kuitenkin Helimski 1998: 486–487), mikä tekee itsekorjauksenkin prosodian tarkastelusta hankalaa. Sen sijaan syntaktisen ja morfonologisen analyysin tueksi on olemassa riittävästi aiempaa kielipiillistä kuvausta (ks. luku 2.1.).

1.4. Työn rakenne

Seuraavassa tutkielmani luvussa esittelen tutkielman kannalta keskeisimpiä nganasanin kielen piirteitä aiemman tutkimuksen pohjalta. Luku 2.1. keskittyy morfosyntaksin ja morfonologisten vaihteluiden kuvaamiseen ja luku 2.2. sosiolingvistisiin tekijöihin ja kielitilanteeseen. Luvussa 3 käsittelen tarkemmin vuorovaikutuslingvistiikkaa työn teoreettisena kehyksenä (erit. 3.1.) sekä erityisesti aiempaa korjaustutkimusta ja erilaisia näkökulmia korjaukseen vuorovaikutuksessa (3.2.). Luvussa 4 palaan vielä aineistoa ja sen soveltuvuutta koskeviin kysymyksiin. Luvussa 5.1. esittelen aineistossa esiintyvät korjauksen aloituskeinot sekä korjaustoiminnot ja luokittelen ne morfosyntaktisen rakenteen mukaan. Luvussa 5.2. käsittelen tarkemmin korjauksen pragmaattisia merkityksiä vuorovaikutuksessa. Luku 5.3. on tuosten yhteenveto.

2. Nganasanin kieli

Nganasan (omakielinen nimitys n'aa śiəd'ə) on uralilaisen kielikunnan pohjoissamojedilaiseen haaraan kuuluva kieli. Nganasanin perinteinen puhuma-alue kattaa suuren osan Taimyryn niemimaasta Pohjois-Siperiassa, ja vanhan alueen eteläosassa sijaitsevat kielen nykypuhujienkin suurimmat keskittymät Ust-Avamin ja Voločankan kylissä, minkä lisäksi jonkin verran puhujia elää Dudinkan kaupungissa (Wagner-Nagy 2019: 1–3). Venäjän vuoden 2010 väestönlaskennassa (VPN 2010: 143) nganasania ilmoitti osaavansa yhteensä 125 henkilöä, ja vaikka viralliset tilastot eivät välttämättä vastaa puhujien todellista lukumäärää, nganasania voidaan pitää erittäin uhanalaisena kielenä (ks. luku 2.2.).

2.1. Typologinen profiili

Useiden sukukieltensä tavoin nganasanin leimallisimpiin piirteisiin kuuluvat muun muassa suffiksaalisen verbi- ja nominimorfologian sekä postpositioiden runsaus, SOV-valtainen sananjärjestys ja lauseenvastikkeiden käyttö sekä agglutinatiivisia ja fusionaalisia piirteitä yhdistelevä morfologia. Nganasanin läheisimpiä sukulaiskieliä ovat perinteisesti sen kanssa samaan pohjoissamojedilaisten kielten ryhmään luokitellut tundra- ja metsänenetsi sekä tundra- ja metsänenetsi, joista nganasan kuitenkin eroaa niinkin merkittävästi, että sen on toisinaan jopa katsottu muodostavan täysin oman haaransa samojedikielten joukossa (Janhunen 1997: 457–460). Nganasanissa ei esiinny merkittäviä murre-eroja, vaan erot sen kahden päämurteen eli avamin ja vadejevin murteiden välillä ovat lähinnä foneettisia ja sanastollisia, joskin joitakin vähäisiä morfologisia eroja löytyy imperatiivin ja nominitempuksen muodoista (Leisiö 2012: 215; Tereštšenko 1979: 4; Wagner-Nagy 2019: 14–16). Murrevaihtelua on kuitenkin tutkittu varsin vähän, ja esimerkiksi tämänkin tutkimuksen aineistona toimiva NSL-korpus (Brykina ym. 2018) koostuu pelkästään puhujamäärältään suuremman avamin murteen teksteistä.

Suhteellisen synteettinen, agglutinatiivisia ja fusionaalisia piirteitä eri määrissä yhdistelevä morfologia on ylipäätään uralilaisille kielille tyypillinen piirre, mutta nganasania voi pitää huomattavan synteettisenä jopa sukukieltensä joukossa. Janhusen (1997: 461) mukaan samojedikielten morfonologinen kompleksisuus kasvaa itään ja pohjoiseen mentäessä, ja kielistä itäisimmässä eli nganasanissa morfonologisten vaihteluprosessien määrä taivutuksessa on suurin. Nganasanin kielessä esiintyykin runsaasti produktiivisia, niin nominin- kuin verbintaivutukseenkin vaikuttavia osin päällekkäisiä morfonologisia prosesseja, joilla on nykykielessä keskeisiä kieliopillisia funktioita.

Yleisimpiä ja produktiivisimpia nganasanin morfonologisista vaihteluprosesseista ovat vartalovokaalin vaihtelu, astevaihtelut, vokaaliluokan aiheuttamat vaihtelut taivutuspäätteissä sekä nunaatio eli historiallisen nasaalin palautuminen nasaalialkuisen tavun loppuun (Helimski 1995 [2000: 171]). Lisäksi

tietyissä sanavartaloissa – niin kutsutuissa n-vartaloissa sekä glottaaliklusiiliin päättyvissä sanoissa – esiintyy loppukonsonantin vaihtelua. Useimmissa n-vartaloissa vaihtelua aiheuttaa nominatiivista loppuheiton seurauksena kadonnut sananloppuinen nasaali, joka kuitenkin säilyy sijataivutuksessa, esim. *ḡanaʔsa* ‘ihminen’ : gen. *ḡanaʔsanə* (Wagner-Nagy 2019: 68–69). Castrénin (1855: 43) aineistojen perusteella sana on historiallisesti esiintynyt muodossa *ḡanasan* (tapauksista kootusti ks. Wagner-Nagy 2019: 69). Glottaaliklusiilin vaihtelu vaikuttaisi periytyvän äännevuoksesta, jonka seurauksena historiallisesti t-loppuisten sanojen glottaaliklusiili vaihtelee nykykielen sijataivutuksessa kantasamojedin sanansisäisen *t:n refleksien kanssa. Ilmeisesti sama muutos on tässä tapauksessa tapahtunut kunkin pohjoissamojedilaisen haaran erilliskehityksen aikana, ei siis vielä kantakielessä (Mikola 2004: 29, ks. myös Siegl 2013a: 116). Muutoksen aiheuttamat vartalovaihtelut nomineissa muistuttavat kuitenkin funktionaalisesti toisiaan, esimerkiksi kSam. **mat* > nenT *maʔ* : gen. *madə* ~ ngan. *maʔ* : *maδə* (Janhunen 1977: 90).¹ Huomattavan osan morfonologisesta vaihtelusta muodostava astevaihtelu on kuitenkin nimenomaan nganasanille ominaista, eikä sille löydy funktionaalisesti samankaltaisia vastineita pohjoissamojedilaisesta kieliperheestä. Nganasanin astevaihtelumekanismit muistuttavat suurelta osin etenkin itämerensuomalaisten mutta myös saamelaiskielten vastaavia. Kumpaankin kielen kahdesta vaihtelutyypistä osallistuu joukko yksittäisiä konsonantteja sekä nasaali-konsonanttiyhtymiä, joista ensin mainituilla on yksi heikko ja yksi vahva aste, jälkimmäisillä kaksi heikkoa astetta, vaihtelutyypin mukaan joko nasaalin kato tai konsonantin heikkeneminen. Niin kutsuttu tavuastevaihtelu (engl. *syllabic gradation*) vastaa pitkälti fennistiikan piirissä radikaaliksi astevaihteluksi kutsuttua ilmiötä ja rytminen astevaihtelu (engl. *rhythmic gradation*) suffiksaalista astevaihtelua, joskin näissä kuvauksissa nganasanin tavutus tai muu laskettavien yksiköiden määrä eroaa itämerensuomalaisten kielten vastaavasta. (Helimski 1995 [2000: 171–174].) Astevaihtelun ehtoja ja tavutusta käsittelee kattavahkosti Wagner-Nagy (2019: 74–81), joten niitä ei liene tarpeen kuvata tässä yksityiskohtaisesti.

Nganasanin astevaihteluprosessit ovat nykykielessäkin huomattavan produktiivisia. Siinä missä itämerensuomalaisten kielten suffiksaalinen astevaihtelu on pitkälti tasoittunut analogian kautta, nganasanin rytminen astevaihtelu säilyttää produktiivisuutensa. Tavuastevaihtelukin on säilynyt produktiivisena tosin muuttuen osin paradigmaattiseksi sen alkuperäisinä laukaisijoina toimineiden sananloppuisten konsonanttien kadottua loppuheiton myötä esimerkiksi yksikön genetiivistä ja akkusatiivista (Wagner-Nagy 2019: 74). Nganasanissa ei ole varsinaista vokaalisointua, vaan vokaalien vaihtelu allomorfeissa perustuu sanavartaloiden jakautumiseen kahteen luokkaan. Tutkielmassani kutsun

¹ Janhusen (1977: 90) rekonstruktion mukaisesti kSam **mät*, mutta sittemmin on katsottu soveliaammaksi rekonstruoida tähän asemaan **a* (ks. Helimski 2005: 37; Salminen 2012: 353–354).

luokkia tästedes selvyuden vuoksi I-luokaksi ja U-luokaksi, sillä allofonien vokaalien etisyys tai takaisuus ei ole nykykielessä vaihtelun kannalta merkityksellistä.

Vaihteluilmiöiden seurauksena nganasanin taivutuspäätteissä ja johtimissa esiintyy huomattavaa allomorfaa. Kenties äärimmäisenä esimerkkinä voidaan pitää reportatiivimoduksen (aiemmin myös nimellä renarratiivi) päätettä, jolla on jopa 12 allomorfa (Helimski 1995 [2000: 189, taulukko 1]). Allomorfien runsaus ilmeisesti aiheuttaa epävarmemmille puhujille toisinaan vaikeuksia löytää oikea muoto, mistä seuraa tyypillisesti itsekorjaus tai sanahaku. Pääosin korpuksen puhujien kielessä allomorfa säilyy kuitenkin produktiivisena uusimmissakin lainasanoissa, kuten seuraavassa esimerkissä, jossa puhuja tuottaa lyhyen ajan sisällä semanttisesti saman ilmaisun kahteen kertaan käyttäen ensin kotoperäistä verbiä *heljʔsjsʔi* 'auttaa' ja sitten venäjältä lainattua samanmerkityksistä verbiä *pomogairsa*. Verbien morfologiset päätteet ovat samat lukuunottamatta lainaverbiin lisättyä johdinta, jonka tarkoitus lienee lähinnä venäläisperäisen verbin sopeuttaminen nganasanin morfosyntaksiin, mutta morfonologisen vaihtelun takia niiden allomorfit eroavat toisistaan.

- 1) 1 PED: Hurabaʔa tət:i heljʔsjsʔi-t(i) _əntj.
 H. tämä auttaa-REP-3SG.SGO tämä
- 2 Hurabaʔa tət:i: .hh #nn# (0.9) ↑Porbin Ləməbi Basovič.
 H. tämä P.
- 3 təndə klička-t:u i-śüə Hurabaʔa
 tämä.GEN lempinimi-3SG.PX olla-PST.3SG H.
- 4 nʔimtiabtir-ti. (.) tət:i >pomoga-ir-huāŋhu-δu.
 lempinimi-3SG.PX tämä auttaa-DER-REP-3SG.SGO
 "Hurabaʔa se kuulemma auttoi häntä. Hurabaʔa oli... Porbin Ləməbi Basovič.
 Hänen lempinimensä oli Hurabaʔa. Lempinimensä. Auttoi häntä kuulemma."
 PED_061023_MyAunt_nar.058-062

2.2. Kielisosiologinen tilanne

Taimyrin niemimaa on pohjoisesta sijainnistaan ja karusta ilmastostaan huolimatta ollut historiallisesti tunnettuna aikana hyvin monikielinen alue. Nykyisin niemimaalla puhutaan nganasanin lisäksi kolmea muuta pohjoissamojedilaista kieltä, tundranenetsiä sekä metsä- ja tundraenetsiä, sekä turkkilaisiin kieliin lukeutuvaa dolgaania ja tunguusilaisiin kieliin kuuluvaa evenkiä. 1600-luvulta lähtien Taimyrillä on puhuttu lisäksi venäjää, josta on 1900-luvun kuluessa tullut alueen valtakieli. Viimeisten sadan vuoden kuluessa venäjä on syrjäyttänyt muut kielet kieliryhmien välisessä ja monessa tapauksessa niiden sisäisessäkin vuorovaikutuksessa, minkä seurauksena alueen alkuperäiskielet ovat uhanalaistuneet. (Siegl 2013b: 1–9.) Ennen alueen väestöjen pysyvää asettumista kyliin nganasanit olivat tiiviissä yhteyksissä tundraenetsin

puhujiin, ja seka-avioliitot nganasanien ja enetsien välillä olivat yleisiä. Tyypillisesti vaimo oli tällöin enetsi ja omaksui naimisiin mentyään nganasanin kielen. Nykyisin suuri osa nganasanin puhujista jakaa asuinkylänsä dolgaanien kanssa. (Wagner-Nagy 2019: 4–5; 18.) Vaikka dolgaani on Taimyrin vähemmistökielistä elinvoimaisin, venäjä on käytännössä ainoa kieliryhmien välisen kommunikaation kieli (Siegl 2013b: 8–10; Stapert 2013: 17–19).

Perheissä kielenvaihto nganasanista venäjään vaikuttaisi alkaneen varsin myöhään, monissa perheissä juuri kyliin asuttamisen jälkeen, mutta edenneen nopeasti. 1990-luvulle tultaessa kielen siirtyminen seuraavalle sukupolvelle oli lähes kaikissa perheissä katkennut. (Helimski 1997: 77–82.) Kielenvaihdon etenemistä nganasanien parissa ei ole kuitenkaan tutkittu yksityiskohtaisesti, joten prosessin tarkasta kulusta yhteisön arjen eri osa-alueilla ei ole saatavilla varmaa tietoa. Nganasanin kielisosiologisesta tilanteesta on ylipäätään saatavilla suhteellisen vähän ajantasaista tutkimusta, ja useimmiten esimerkiksi kieliasteiden käsittely tyypistyy muutamaan mainintaan muihin aiheisiin keskittyvien artikkelien ohessa. Muun muassa Helimski (1993 [2000: 161–163]) mainitsee puristiset kieliasteet yhtenä mahdollisena kielenvaihdon syynä. Viimeisin katsaus (Siegl 2013b) antaa yleiskuvan kunkin Taimyrin kielen käytöstä erityisesti yhteiskunnallisilla käyttöaloilla kuten koulutuksessa ja mediassa. On huomionarvoista, että Sieglin (mts. 19–20; 23) mukaan erityisesti seuraavat kymmenen vuotta ovat nganasanin kielen tulevaisuuden kannalta ratkaisevia – paikalliset suhtautuivat kiinnostuneesti vuonna 2011 käynnistettyyn kielipesähankkeeseen, jonka avulla kielenvaihtokehitys olisi vielä mahdollista kääntää jäljellä olevien puhujien ollessa tarpeeksi nuoria toimimaan hankkeessa. Sittemmin selvitystä hankkeen etenemisestä ei ole tehty eikä esimerkiksi puhujien kieliasteita tai niiden mahdollista muutosta kartoitettu.

Kielensiirtymisen täydellinen katkeaminen useimmissa perheissä yhdistettynä jo valmiiksi matalaan puhujamäärään kertoo joka tapauksessa nganasanin olevan hyvin uhanalainen kieli, vaikka kielenvaihtoa itsessään ei pidettäisikään peruuttamattomana. Kielenvaihto ei ole ilmeisesti tapahtunut aivan äkkinäisesti, sillä puhujien kielitaito heikkenee nuorimmissa ikäluokissa asteittain siten, että nk. semipuhujien ja passiivisesti kieltä ymmärtävien osuus kasvaa nuorinta puhujien ikäluokkaa kohti mentäessä. Semipuhujien puhetta ei ole tallennettu NSL-korpukseen eikä tietääkseni muuallekaan, joten aineistojen ja kattavan sosiolingvistisen selvityksen puuttuessa heidän kielenkäytöstään tai osuudestaan kokonaispuhujamäärästä ei ole mahdollista saada tarkempia tietoja. NSL-korpuksen kerääjien päätös olla tallentamatta semipuhujien kielenkäyttöä on tietoinen; informanteina suosittiin perinteisiä tarinoita tuntevia, mahdollisimman vähän venäläisvaikutteita puheessaan ilmentäviä puhujia.² Tästä huolimatta korpuksessa esiintyy jonkin verran koodinvaihtoa ja venäjänkielistä puhetta.

² Maria Brykina ja Beáta Wagner-Nagy, suullinen tiedonanto erillisten fennougriistiikan seitsemännen talvikoulun yhteydessä pidetyissä esitelmissä ja luennoilla Hampurissa 2.–7.2. 2019.

3. Korjaus

Korjaus on keskustelun osanottajien työkalu vuorovaikutustilanteessa havaittujen tai ennakoitujen ongelmien käsittelyyn. Korjausjakson tunnusomaisin piirre on meneillään olevan vuorovaikutustilanteen jatkuvuuden keskeytyminen vuorovaikutuksessa havaittujen ongelmien käsittelyn ajaksi (Couper-Kuhlen & Selting 2018: 113–115). Korjaukset ovat erityisesti puhutussa kielessä todella yleisiä, mutta tästä huolimatta ne on jätetty usein huomiotta kielentutkimuksessa ja häivytetty litteroiduista aineistoista, ja vasta 1900-luvun jälkipuoliskolla tutkijat ovat alkaneet kiinnittää huomiota korjauksen ja epäröinnin kaltaisiin ilmiöihin (Kibrik & Podlesskaja 2007: 2–4). Korjausten häivyttämisen ongelma tosin koskee monia nykyaikaisiakin korpuksia, mukaan lukien tämänkin tutkielman aineistoa. Korjausten ja muiden perinteisesti epäolennaisina häiriötekijöinä pidettyjen kielen ilmiöiden tarkasteleminen voi kuitenkin osoittautua hyvin antoisaksi ja tärkeäksi kielitieteen kannalta, sillä kuten Linell (2013: 82) toteaa, epäröinti ja ”virheet” paljastavat puhujan päättelyprosesseista ja vuorovaikutuksen dynamiikasta usein enemmän kuin siistit ja selkeät tilanteessa odotuksenmukaiset lauseet. Korjaustyyppien ja korjauksen funktioiden tutkiminen ja luokittelu paitsi tarjoaa aiempaa tarkempaa tietoa kielestä vuorovaikutuksen välineenä, myös mahdollistaa näiden ilmiöiden kieltenvälisen vertailun.

3.1. Korjaus vuorovaikutuslingvistiikassa

Vuorovaikutuslähtöisen kielentutkimuksen moniaalle haarovalla kentällä tutkimuksissa saattavat painottua hieman eri osa-alueet kulloinkin käsillä olevan aiheen mukaan, mutta niitä kaikkia yhdistää tilanne- ja osallistujalähtöisyys eli lauseiden tarkasteleminen puhujan ja kuulijan sekä puhetilanteen antamista lähtökohdista. Siten vuorovaikutuslingvistiikka lähestyy kieltä täysin päinvastaisesta suunnasta kuin esimerkiksi generatiivikielioppi, jonka huomion kohteena on lähinnä abstrahoitu kielen järjestelmä ihannepuhujan mielessä (Szepek Reed & Raymond 2013: 2–7). Kielen ontologian kannalta – siis sen, mitä kielen ajatellaan ylipäätään olevan – suurin painoarvo annetaan kielenaineikselle sellaisena, kuin se ihmisten välisessä kanssakäymisessä esiintyy. Tämä antaa ulkopuoliselle tutkijalle mahdollisuuden päästä käsiksi kulloisenkin lausuman tuottajan ja vastaanottajan sille antamiin merkityksiin sekä analysoida niitä hyvinkin hienovaraisesti, mutta toisaalta menetelmän huolimaton noudattaminen johtaa helposti tulosten vääristymiseen tutkijan ennako-oletusten vaikutuksen alaisina.

Vuorovaikutuksen ongelmilla tarkoitetaan nimenomaan puhujien itsensä sellaisina käsittelemiä puhejaksoja, eikä esimerkiksi puheessa esiintyviä kielioppi- tai asiavirheitä ole syytä pitää ongelmina, elleivät puhujat itse pyri korjaamaan niitä (Schegloff 1997: 100–106; Schegloff, Jefferson & Sacks 1977: 363). Tyypillisimmin korjausta käytetään puheen tuottamisen tai ymmärtämisen ongelmien ratkaisemiseen, mutta sillä on useita muitakin funktioita vuorovaikutuksessa – korjauksen avulla puhuja voi muun muassa

ennakoida omaa tulevaa kieltäytymistään esitetystä pyynnöstä (Couper-Kuhlen & Selting 2018: 113–115). Vuorovaikutuksen ongelman käsite tulisikin korjauksia tutkittaessa ymmärtää laueasti siten, että sen voidaan katsoa kattavan sekä puheen tuottamisen ja ymmärtämisen ongelmat että puhujien keskinäisiin suhteisiin ja vuorovaikutustilanteeseen liittyvät sosiaaliset ongelmat.

Keskusteluntutkimuksessa ja sitä myöten vuorovaikutuslingvistiikassakin olennaista on vuorovaikutuksen käsittäminen tietyn rakenteen mukaisesti järjestäytyneenä (engl. *structurally organized*) siten, että osanottajien voidaan katsoa pyrkivän nuodattamaan tiettyä vuorottelujäsennystä esimerkiksi puheenvuorojen jakautumisen ja keskustelun kulun suhteen. Tyypillisessä keskustelussa vain yksi osallistuja puhuu kerrallaan ja kysymystä seuraa vastaus, jolloin näitä toimintoja voi pitää jäsentelyllisesti suosittuina (engl. *organizationally preferred*) ja muunlaista toimintaa toisaalta vältettävänä. Keskustelun tasolla vältettävyys on selkeästi havaittavissa puhujien käytöksestä, sillä vältettäviä rakenteita merkitään esimerkiksi tauoin tai kierretään muotoilemalla lause toisella tavalla siten, että sen semanttinen sisältö säilyy kuitenkin samana. (Schegloff 2007: 58–73.) Keskusteluntutkimuksen perinteisten käsitysten mukaan suosittuudella ja vältettyydellä ei ole välttämättä mitään tekemistä keskustelijoiden todellisten toiveiden kanssa, vaan termejä käytetään kuvaamaan lähinnä tietyn ilmiön yleisyyttä suhteessa toiseen sekä puhujien havaittua käyttäytymistä puhetilanteessa, esim. ylimääräisiä taukoja vältettävän osuuden läheisyydessä (Schegloff, Jefferson & Sacks 1977: 380). Puhujat saattavat siis välttää puheensa *tiettyä ilmaisutapaa* riippumatta siitä, onko puheen sisältö esimerkiksi sosiaalisesti epämiellyttävä vai ei. Toisaalta korjausta käytetään myös nimenomaan sosiaalisesti ongelmallisten seikkojen käsittelyyn, vaikka vuorovaikutuksessa ei olisi mitään rakenteellisesti tai semanttisesti ongelmallista (Raymond 2018: 171). Vuorovaikutuksen jäsentymiseen vaikuttavatkin hyvin monet seikat aina perinteisen keskusteluntutkimuksen huomion kohteena olevista vuorottelujäsennyksen universaaleista kieliyhteisökohtaisiin kulttuurisiin ja tilanteisesti vaihteleviin sosiaalisiin ja henkilökohtaisiin tekijöihin. Yhteistä kaikille kulttuureille kielestä riippumatta on kuitenkin pyrkimys vuorovaikutuksen sujuvuuteen.

Korjaustoimintojenkaan jäsentymistä ei siis välttämättä voi kuvata riittävästi pelkän rakenteellisen suosimisen tai välttämisen kautta, vaan siihen vaikuttavat lukuisat tilanteiset ja kulttuuriset tekijät kuten puhujien asema tai rooli keskustelussa, sosiaaliset oikeudet ja velvollisuudet sekä ympäröivän puheyhteisön normit. Joissakin tilanteissa taipumus antaa ongelmavuoron tuottajan ensisijaisesti korjata itseään ei välttämättä pädekään, mikäli jollakulla muulla keskustelun osapuolista ajatellaan olevan käsillä olevasta aiheesta enemmän kokemusta (Bolden 2013: 317–322, 2018: 143–148, Drew 2018: 178–181). Puhujien on havaittu korjausaloitteissaan tasapainoilevan usean eri tekijän välillä sen mukaan, kuinka nämä ottavat vastuuta korjauksesta ja keskustelun etenemisestä ja toisaalta ilmentävät osallisuuttaan yhteiseen tietoon (Dingemans, Blythe & Dirksmeyer 2014: 30–34).

Vuorovaikutustapahtumaa muotoilevia sosiaalisia normeja voi kuvata nk. Gricen maksiimien (Grice 1989: 22–40) avulla; niiden mukaan puhujat yrittävät ilmaista viestinsä ymmärrettävästi sekä ainakin oletettavasti totuudenmukaisesti ja välttää tarpeetonta toistoa tai yksityiskohtaisuutta. Blythe (2013: 895–915) lisää, että vaikka puhujat pyrkivät ilmaisemaan viestinsä mahdollisimman selkeästi ja lyhyesti, he toisaalta noudattavat samanaikaisesti kulttuurikohtaisia normeja, jotka saattavat estää kaikkein lyhimmän ilmauksen käytön. Tapakulttuuriin liittyvien kohteliaisuussääntöjen ja suorapuheisuuden hyväksytyyteen liittyvien käytäntöjen onkin havaittu vaikuttavan korjausaloitteiden yleisyyteen ja tyyppeihin (Couper-Kuhlen & Selting 2018: 167–170, 201). Vuorovaikutukselle on siis leimallista pyrkimys yhteistyöhön, mutta kussakin tilanteessa painottuvien sosiaalisten tekijöiden merkityksellisyys vaihtelee, ja puhujat ikään kuin tasapainottelevat useiden keskustelua säätelevien normien välillä.

Korjauksissa ja niiden jäsentymisessä on lukuisia universaaleja piirteitä, jotka kertovat puhujien välisestä yhteistyöstä keskustelun aikana, ja siten niiden voidaan nähdä ilmentävän vuorovaikutustilanteen osapuolten pyrkimystä yhteisymmärrykseen ja keskustelun sujuvuuteen. Lukuisat kieltenväliset rakenteelliset erot heijastuvat kuitenkin myös pragmatiikkaan sekä vuorovaikutuksellisiin keinoihin, joita puhujilla on käytettävissään (Couper-Kuhlen & Selting 2001: 16–18; Dingemane, Blythe & Dirksmeyer 2014: 30–34; Fox, Hayashi & Jaspersen 1996: 186–211). Korjauksesta onkin tullut keskeinen aihe kielen ja vuorovaikutuksen suhdetta vertailevasti tarkastelevassa tutkimuksessa, jota kutsun tutkielmassani Dingemansen, Blythen ja Dirksmeyerin (2014: 6–7) mukaan *pragmaattiseksi typologiaksi* tai *vertailevaksi pragmatiikantutkimukseksi* (engl. *pragmatic typology*).

Luonnollisen arkivuorovaikutuksen tutkimiseen pyrkiminen sulkee käytännössä pois esimerkiksi elisitoidut aineistot, mutta kaikki vuorovaikutuslingvistisessä tutkimuksessa käytetyt aineistot eivät suinkaan edusta vain vapaamuotoista arkikeskustelua; esimerkiksi suomen kielen tutkimuksessa on hyödynnetty sekä henkilökohtaisia kasvokkaisia ja puhelimitse käytyjä keskusteluja että institutionaalisia keskusteluja muun muassa lääkärin vastaanotolla (esim. Sorjonen & Laakso 2005: 246–247). Joidekin näkemysten mukaan institutionaaliset keskustelut tulisi analysoida erottaa henkilökohtaisista, sillä niissä esiintyvät vuorovaikutuksen piirteet eroavat jossakin määrin toisistaan. Lisäksi tulisi vielä ottaa huomioon, osallistuvatko puhujat keskustelun lomassa johonkin muuhunkin toimintaan, sillä tämä saattaa vaikuttaa vuorovaikutuksen kulkuun. (Couper-Kuhlen & Selting 2018: 19–20.) Muun muassa korjauksia on havaittu esiintyvän keskimäärin hieman enemmän keskusteluissa, jotka käydään samanaikaisesti muun toiminnan kanssa, mikä johtunee puhujien keskittymisen jakautumisesta useamman asian kesken (Dingemane ym. 2015: 6). Institutionaalisuutta tai päällekkäistä toimintaa koskevia kysymyksiä ei kuitenkaan välttämättä voi sellaisinaan ulottaa omaan aineistooni, sillä nganansanin kielitilanteen (luku 2.2.) seurauksena itse kielen käyttökontekstit ja sen myötä käytettävissä olevat tallenteet eroavat luonteeltaan ja keruutavoiltaan

valtakielten vastaavista. Monikielisten yhteisöjen ja uhanalaisten kielten kohdalla aineiston laatuun ja esimerkkien analyysiin liittyykin joitakin erityispiirteitä, joita käsittelen luvussa 4.1. tarkemmin.

3.2. Korjausten luokittelu

Korjauksia voidaan luokitella muun muassa niiden aloitteentekijän, lopullisen korjauksen suorittajan, korjauksen alun sijoittumisen ja muodon sekä vuorovaikutuksellisten funktioiden mukaan. Sekä korjauksen aloitteentekijänä että loppuunsaattajana voi toimia joko ongelmavuoron tuottaja itse tai toinen osapuoli, jolloin korjaukset voidaan jaotella itsealoitettuihin itsekorjauksiin (engl. *self-initiated self-repair*), toisen aloittamiin itsekorjauksiin (*other-initiated self-repair*), itsealoitettuihin toisen suorittamiin korjauksiin (*self-initiated other-repair*) sekä toisen aloittamiin ja loppuun saattamiin korjauksiin (*other-initiated other-repair; other correction*) (Couper-Kuhlen & Selting 2018: 114–115; Schegloff, Sacks & Jefferson 1977: 364–365). Tutkielmassani keskityn lähinnä itsealoitettuihin itsekorjauksiin ja vähemmässä määrin itsealoitettuihin toisenkorjauksiin, minkä vuoksi kuvaan muut korjaustyyppit tässäkin vain pääpiirteissään. Korjauksen sijoittumiseen keskustelussa suhteessa ongelmavuoroon vaikuttaa luonnollisesti korjauksen aloitteentekijä; vain itsealoitettu itsekorjaus voi olla ongelmavuoron kanssa samanvuoroinen eli alkaa ilman, että toinen puhuja ottaa vuoron itselleen. Eri korjaustyyppien esiintyvyys vaihtelee, mutta aiemman tutkimuksen perusteella suurin osa keskusteluaineistoissa esiintyvistä korjauksista on itsealoitettuja itsekorjauksia. Puhujien käyttämät korjausaloitetyypit määräytyvät sen mukaan, korjaavatko nämä omaa vai toisen puhetta, mutta ongelman laatu sen sijaan ei välttämättä edellytä tiettyä osapuolta suorittamaan korjausta, vaan yhtä hyvin ongelmavuoron tuottanut puhuja kuin sen vastaanottava kuulijakin voi tehdä aloitteen puheen tuottamiseen tai kuulemiseen, ymmärrettävyyteen ja sisältöön liittyvien ongelmien korjaamiseksi. (Schegloff, Jefferson & Sacks 1977: 364–372.)

Toisen puhujan korjausaloitteista tyypillisimpiä ovat interjektiot tai partikkelit kuten suomen *häh*, kysymyssanat (*mitä, kuka*), kivettyneet ilmaukset (engl. *pardon me*), ongelmallisen kohdan toistaminen sekä suora ymmärrysehdokas eli puhujan tarkoittamaksi arvelun ilmauksen tarjoaminen. Aloitteet voidaan luokitella edelleen avoimiin ja rajattuihin sen mukaan, kuinka tarkkaan ne yksilöivät ongelmien lähteen. (Couper-Kuhlen & Selting 2018: 138–146; Dingemanse, Blythe & Dirksmeyer 2014: 10–29.) Rajatut aloitteet voidaan vielä jaotella tarkemmin kysymyksiin ja ymmärrysehdokkaisiin (Dingemanse ym. 2015: 5). Korjausaloitteella kuulija voi toisin sanoen joko ilmaista selkeästi ongelmien lähteen tai vain viestiä puhujalle havainneensa korjaamista vaativan ongelman, jolloin puhujan on pääteltävä asiayhteyden perusteella, mitä ongelma koskee. Avoimet korjausaloitteet ovat erityisen tyypillisiä tilanteissa, joissa keskustelun lisäksi jokin muu toiminta vaatii osan keskustelijoiden huomiosta, sillä tällöin kuulijan on vaikeampi kiinnittää huomiota ongelmien tarkkaan lähteeseen (mts. 6–7).

Itsekorjauksen on havaittu olevan kaikkein yleisin ja keskustelijoiden suosimin korjauksen muoto sekä puhujan itsensä että toisen osapuolen aloittamissa korjausjaksoissa (Schegloff, Jefferson & Sacks 1977: 373–381). Itsekorjauksen suosimisen on tulkittu viittaavan sosiaaliseen pyrkimykseen antaa kunkin osallistujan ”puhua omasta puolestaan”, minkä vuoksi korjausaloitteita viivästetään ajan antamiseksi itsekorjaukselle (Bolden 2013: 318–319). Korjausaloitteesta tai itsekorjausta ennakoivasta katkosta seuraavan korjausjakson aikana korjauksen ratkaisun voi tuottaa alkuperäisen ongelmavuoron lausuja itse tai toinen vuorovaikutuksen osapuoli. Yleisempiä ovat alkuperäisen puhujan tuottamat korjaukset (Couper-Kuhlen & Selting 2018: 201–208; Schegloff ym. 1977: 375–380). Toisaalta itsealoitetun korjauksen ollessa sanahaku kuulijan saatetaan toisinaan olettaakin tarjoavan ratkaisua (Hayashi & Yoon 2006: 513–520). ”Oikeuteen” suorittaa korjaus vaikuttavat lisäksi keskustelijoiden tiedot ja kokemus puheenaiheesta, ja suuremman kokemuksen perusteella jonkun muun kuin ongelmavuoron alkuperäisen tuottajan voidaan olettaa ensisijaisesti suorittavan korjaus (Bolden 2013: 317–322).

Toisen puhujan aloittamat korjausjaksot voivat olla vain kahden vuoron pituisia, jos korjaus ratkeaa heti sen aloittavaa vuoroa seuraavassa vuorossa, mutta toisinaan korjausaloite johtaa pitkään ”neuvotteluun” ratkaisusta. Suurin osa ongelmista ratkeaa nopeasti, mutta korjausjaksoa voidaan jatkaa tarvittaessa useain kertaan, kunnes keskustelun osapuolet pääsevät yhteisymmärrykseen, tai vaihtoehtoisesti lopulta hylätä, jos ratkaisua ei löydy (Schegloff 2007: 100–106). Korjausaloitteen tekijä saattaa korjauksen jälkeen esimerkiksi tarkistaa kuulleensa oikein tai tehdä tarkennuksen, mikäli puhuja ei onnistu tunnistamaan ongelmien lähdeä (Couper-Kuhlen & Selting 2018: 160, 170–174; Dingemanse ym. 2015: 7).

Osa korjausaloitetyypeistä ilmaisee hyvinkin selvästi, missä sanassa kuulija on havainnut ongelman, joskin korjausaloitteen tekoon käytettyjen keinojen tarkkuus tässä suhteessa vaihtelee kielittäin. Semanttisia klassifikaattoreita käytävissä kielissä jopa puhujalle epäselväksi jääneen referentin klassifikaattoriluokka voidaan ilmaista korjausaloitteessa, mikäli kuulija pystyy päättelemään sen asiayhteydestä (Dingemanse, Blythe & Dirksmeyer 2014: 12–14, 17–22). Suomen kielessä puhujat hyödyntävät muun muassa aloitteena toimivan kysymyssanan sijaintuvutusta ongelmien lähteen yksilöinnissä ja toisaalta myös avoimen ja suljetun korjausaloitteen erottamiseksi toisistaan (Haakana, Kurhila, Lilja & Savijärvi 2016: 261–263).

Korjausaloitteiden morfosyntaktinen ilmiasu sekä mahdollisuudet yksilöidä korjauksen kohde semanttisesti vaikuttaisivatkin olevan pitkälti riippuvaisia kussakin kielessä ylipäätään käytössä olevista kieliopillisista resursseista.

Korjauksia voidaan luokitella aloitteentekijän ja korjauksen suorittajan lisäksi sen mukaan, millä kielen ja vuorovaikutuksen ”tasolla” ongelmat sijaitsevat. Dingemanse, Blythe ja Dirksmeyer (2014: 8–10) tarkastelevat korjausaloitteita Clarkin (1996) ”toiminnan tikapuiden” (engl. *action ladders*) mallin avulla aloitetyyppien mahdollisen työnjaon määrittämiseksi. Clarkin (1996: 151–153) mukaan vuorovaikutus

rakentuu osanottajien yhteisenä toimintana, joka voidaan jaotella neljään tasoon siten, että keskinäinen ymmärrys kullakin tasolla on riippuvaista alemmista tasoista. Joissakin kielissä korjausaloitteen muoto vaikuttaisi osin ennakoivan, millä tasolla havaittu ongelma esiintyy, joskin ongelmatyyppien erottelussa esiintyy kielikohtaista vaihtelua (Dingemans ym. 2015: 30–34). Puheen havaitsemisen, tuottamisen ja kuulemisen, sisällön ymmärrettävyyden sekä sosiaalisen hyväksyttävyyden ongelmat voivat kaikki joutua korjauksen kohteiksi.

	Puhuja	Kuulija
4	sosiaalisesti hyväksyttävän viestin tuottaminen	viestin hyväksyttävyyden osoittaminen
3	merkityksellisen viestin tuottaminen	viestin merkityksen ymmärtäminen
2	puheesta koostuvan viestin osoittaminen kuulijalle	puheen tunnistaminen viestiksi itselle
1	puheen tuottaminen	puheen kuuleminen

Taulukko 1. Merkityksenmuodostuksen tasot kielellisessä vuorovaikutuksessa puhujan ja kuulijan näkökulmasta. Ylempänä olevat tasot ovat riippuvaisia alemmista. Clarkia (1996: 152) mukailten.

Haakana, Kurhila, Lilja ja Savijärvi (2016: 282–285) eivät jaottele ongelmatyyppejä kielen tasojen mukaan mutta toteavat erityyppisten korjausaloitteiden esiintyvyydessä olevan eroja eri ongelmatyyppien välillä suomenkielisessä arkikeskustelussa: esimerkiksi kuulemisen ongelmien kohdalla avoimet aloitteet ja toistot olivat yleisimpiä kun taas referentin tunnistettavuusongelmien ilmaisemiseen puhujat käyttävät tyypillisimmin kysymyslauseetta. Olisikin houkuttelevaa esittää löyhää korrelaatiota ongelmatyyppiin ja korjaustoiminnon välillä: mitä korkeammalla ymmärryshierarkiassa ongelma sijaitsee, sitä pidempiä vuorovaikutuksellisia keinoja käytetään tulevasta korjauksesta viestimiseen. Sorjonen ja Laakso (2005: 259–266) raportoivat samankaltaisista tuloksista itsekorjausten osalta. Havainnot koskevat suomenkielistä vuorovaikutusta, ja niiden paikkansapitävyyttä muissa kielissä olisi syytä tutkia.

Useissa kielissä puhujilla on käytössään joitakin keinoja, joiden avulla nämä voivat selvittää, onko ongelmassa kyse puheen ymmärtämisestä vai sen sisällöstä, joskin monitulkintaisiakin tilanteita esiintyy. Tällöin puhuja olettaa ensisijaisesti kyseen olevan puheen kuulemisen eikä niinkään sisällön ongelmista, joten sisällön ongelmien tunnistaminen voi vaatia tarkennuksia (Couper-Kuhlen & Selting 2018: 196–200; Haakana ym. 2016: 260). Puhujien taipumus tulkita epäselvissä tilanteissa korjausaloitteen paljastamat ongelmat ensisijaisesti kuulemisen eikä esimerkiksi sisällön ongelmiksi heijastelee osaltaan toiminnan tasojen hierarkiaa. Mahdollisesti ne ilmentävät myös puhujien pyrkimystä välttää sosiaalisesti epäsuotuisia tilanteita, mikäli kuulemisen ongelmia pidetään vähiten vakavina keskustelun jatkuvuuden kannalta.

3.3. Itsekorjaus ja epäröinti

Itsekorjaukset eli ongelmavuoron tuottajan suorittamat korjaukset voivat olla seurausta joko puhujan itsensä aloittamasta korjausjaksosta tai toisen osapuolen korjausaloitteesta, mutta tyypillisimmin korjaus sijoittuu tässäkin tapauksessa ongelmavuoron läheisyyteen (Couper-Kuhlen & Selting 2018: 114–115). Aloittaessaan itsekorjauksen puhuja keskeyttää parhaillaan muodostumassa olleen puheen. Keskeytys jo itsessäänkin viestii vastaanottajille korjauksen olevan tulossa, mutta usein korjausjakson alussa esiintyy muitakin foneettisia tai sanastollisia vihjeitä alkavasta korjauksesta. Näitä korjauksen aloituskeinoja on käytössä oletettavasti kaikissa kielissä, mikäli kaikissa kielissä esiintyy itsekorjauksiakin. Niin ikään epäröinti ja sanojen hakeminen vaikuttaisivat olevan kielellisessä vuorovaikutuksessa hyvin universaali ilmiöitä, vaikkakaan niiden yleisyyttä kieltenvälisesti kartoittava tutkimus on toistaiseksi suppeaa (Podlesskaya 2010: 12).

Vertailevaa tutkimusta korjauksen aloituskeinoista on tehty melko vähän, mutta tähänastisen tutkimuksen perusteella kielet vaikuttaisivat eroavan toisistaan jonkin verran käytössä olevien korjauksen aloituskeinojensakin osalta. Suomenkielisessä keskustelussa puhujien on havaittu viestivän alkavasta korjauksesta sanan keskeyttämisellä – käytännössä useimmiten glottaalisella katkolla – tai partikkelilla tai näiden yhdistelmällä, siinä missä englanninkielisessä keskustelussa sanan keskeyttäminen on lähestulkoon ainoa itsekorjauksen aloituskeino (Jasperson 1998: 101; Sorjonen & Laakso 2005: 246–251). Mitä ilmeisimmin sanahakua ei pidetä tässä tapauksessa korjauksen aloituskeinona, vaikka englannissakin esiintyvää kivettyntä sanahakufraasia *what-you-may-call-it* (verrattavissa suomen fraasiin *mikä se olikaan*) voisi mahdollisesti pitää leksikaalisena korjauksen aloituskeinona (ks. esim. Hayashi & Yoon 2006: 489–490). Sanahaun asema suhteessa korjaukseen ei kuitenkaan liene yksiselitteinen.

Varsinainen korjausjakso voi toteutua lukuisin eri tavoin; se voi koostua muun muassa lisäyksestä, poistosta, hylkäyksestä, toistosta, korvauksesta tai näiden yhdistelmästä. Näitä ja muita korjausjaksoon sisältyviä toimintoja kutsutaan yleisesti korjaustoiminnoiksi (engl. *repair operations*). (Couper-Kuhlen & Selting 2018: 128–129; Schegloff 2013.) Korjaustoimintojen kirjo on laaja, ja ne on mahdollista luokitella suhteessa ongelmavuoroon joko jälkikäteisiin eli varsinaisiin korjauksiin tai ennakoiviin eli epäröintiä ilmaiseviin korjauksiin. Ensimmäisessä tapauksessa korjauksen kohteena on edeltävään puheeseen sisältyvä ongelma kuten äänteellinen lipsahdus tai asiavirhe, kun taas ennakoivat korjaukset suuntautuvat ensisijaisesti tulevaan puheeseen ja ongelmiin, jotka eivät ole korjauksen alkamishetkellä vielä ilmenneet puheessa, mutta joista puhujalla itsellään on jo aavistus. Vertailevaa tutkimusta kieltenvälisistä eroista eri korjaustoimintojen tavanomaisimmissa funktioissa ei ole juuri tehty. Lienee kuitenkin perusteltua olettaa, että nganasanin kaltaisissa kielissä, joissa sanajärjestyttä säätelevät syntaktiset säännöt eivät ole kovin voimakkaita ja sanajärjestyksellä on lähinnä pragmaattinen merkitys, ongelmavuoron syntaktinen uudelleenjärjestely palvelisi enimmäkseen juuri puheen sosiaaliin merkityksiin liittyvien ongelmien

korjaamista. Sen sijaan kielissä, joissa sanajärjestys säätelee tiukemmin lauseenjäsenten syntaktisia rooleja, uudelleenjärjestely korjaisi todennäköisemmin lauseen kieliopillisen merkityksen ongelmia.

Ongelmien laadulla on vaikutusta siihen, mikä korjaustoiminto kulloinkin valikoituu niiden korjaamiseen. Esimerkiksi poiston ja korvauksen eli edeltävän ongelmavuoron osan poistamisen tai toiseen vaihtamisen avulla todennäköisesti korjataan ongelmia, jotka liittyvät väärän tai sopimattomana pidetyn ilmaisun esiintymiseen ongelmavuorossa, kun taas lisäys eli ongelmavuorossa esiintymättömän kielenaineksen lisääminen olisi yleinen keino tarkentaa jotakin mahdollisesti epäselväksi jäänyttä vuoron osaa. Suoraviivaisia johtöpäätöksiä korjaustoiminnon muodon ja tarkan ongelmatyyppin suhteesta ei kuitenkaan ole mahdollista tehdä, sillä korjausten avulla käsiteltävät ongelmat ovat useimmiten monisyisiä ja liittyvät samanaikaisesti useampaan merkityksenmuodostuksen tasoon (ks. taulukko 1 yllä). Jokainen tapaus tulee tällöin analysoida erikseen.

Epäröinnin ja erityyppisten ennakoivien korjausten asemasta suhteessa muihin korjaustoimintoihin on esitetty jonkin verran eriäviä näkemyksiä. Esimerkiksi edeltävän puheen toistoa pidetään useissa tutkimuksissa ja käsikirjoissa varsin itsestäänselvästi korjauksen muotona, ja tällöin tyypillisesti mainitaan myös sen ongelmia ennakoivat ja tulevaa puhetta viivyttävät ominaisuudet (esim. Couper-Kuhlen & Selting 2018: 128; Fox, Hayashi & Jaspersen 1996: 186–187; Fox ym. 2009: 72–75; Schegloff 2013: 59–62). Toistot muodostavatkin eräänlaisen rajatapauksen jaottelussa, sillä ne sisältävät materiaalia edeltävästä puheesta mutta käytännössä usein suuntautuvat tulevaan puheeseen. Usein kaikkien korjaustoimintojen joukosta juuri korvaaminen ja toisto vaikuttaisivat valikoituvan tutkimuksessa keskinäiseen vertailuun (esim. Németh 2012: 2022–2023). Tämä johtunee niiden helpohkosta rajattavuudesta – kummastakin ryhmästä löytyy runsaasti selkeitä yhden sanan mittaisia esimerkkejä, joita on mahdollista verrata keskenään ja helppo tarkastella tilastollisesti. Toisaalta toistotapausten jättämistä itsekorjausta käsittelevän tarkastelun ulkopuolelle on perusteltu myös sen muista käsitellyistä korjaustoiminnoista eroavilla funktioilla (ks. Laakso & Sorjonen 2009: 1153).

Toistojen lisäksi täytesanoja ja empimisäännöksiäkin koskevia mainintoja löytyy jonkin verran itsekorjausta käsittelevästä tutkimuksesta, jossa nostetaan esille niiden viivyttämiseen ja sanojen hakemiseen liittyvät funktiot (ks. Couper-Kuhlen & Selting 2018: 117–123). Muun muassa Schegloff (2013: 49–51) pitää sanahakua korjaustoimintona. Toisaalta sanahaun välineenä usein käytettävät täytesanat voivat saada muitakin funktioita, joita kaikkia ei välttämättä ole mielekästä lukea korjauksiksi. Esimerkiksi Hayashi ja Yoon (2006: 489–513) luokittelevat demonstratiivipronominien pragmaattiset funktiot kolmeen tyyppiin: täytesanakäyttö (engl. *placeholder use*), välttäminen (*avoidance use*) ja huudahduksenomainen käyttö (*interjective use*). Kahdessa ensimmäisessä tyyppissä demonstratiivipronomini asettuu toisen sanan paikalle samaan morfosyntaktiseen asemaan, mutta siinä missä täytesana korvaa (väliaikaisesti) unohtuneen kohdesanan ja voi siten toimia sanahaun välineenä, välttämistarkoituksessa täytesana korvaa sanan, jota ei

esimerkiksi sen tabuluonteen takia haluta sanoa. Huudahduksenomaiseksi kutsuttu käyttö puolestaan muistuttaa empimisäännöstä, sillä siinä taipumatonta täytesanaa käytetään lauseen syntaksista irrallaan usein samankaltaisessa viivyttämiskäytössä kuin empimisäännöstäkin (mt.). Demonstratiivin – tai muun vastaavan sanan – käyttäminen sanahaun suorittamiseen tai puheen viivyttämiseen tulee nähdäkseni katsoa korjaukseksi, mikäli täysin samassa funktiossa toimiva toisto tai empimisäännös sellaiseksi katsotaan. Sen sijaan sopimattoman ilmaisun kiertämiseen ei välttämättä liity varsinaisia merkkejä empimisestä, vaan sen tarkoitus on pikemminkin puheen sosiaalisen hyväksyttävyyden ongelmien ehkäisy (ks. Hayashi & Yoon 2006: 502, erit. esimerkki 21). Sosiaalisten ongelmien välttämiseen suunnatun toiminnan tulkitseminen korjaukseksi hankaloittaa osaltaan korjauksen määrittelyä. Toki sosiaalisesti kiusallisen ilmaisun välttäminenkin on ennakoitujen ongelmien käsittelemistä, mutta korjauksen määrittelyn laajentaminen koskemaan kaikkea ongelmien välttämiseen pyrkivää toimintaa johtaisi käytännössä *kaiken* vuorovaikutuksen määrittelemiseen ongelmien välttämiseksi. Vuorovaikutuksen osapuolten pyrkimys yhteisymmärrykseen pitää sisällään ongelmien välttämisen, mutta sen tuskin voi ajatella olevan vuorovaikutuksen ainoa tarkoitus.

Jälkikäteiset ja ennakoivat korjaukset on useimmiten mahdollista erottaa toisistaan niin muotonsa kuin pragmaattisen merkityksensäkin perusteella, mutta niillä on myös yhteisiä piirteitä, ja toisinaan samassa korjausjaksossa esiintyy muolempia korjauksen muotoja. Tutkimuksessani tarkastelen sekä jälkikäteisiä tai ”varsinaisia” korjauksia että ennakoivia korjauksia, ja viittaan sanalla itsekorjaus yleisesti molempiin, ellei toisin mainita. Ennakoivista korjauksista otan kuitenkin huomioon ainoastaan tapaukset, joissa selkeästi esiintyy merkkejä epäroinnista. Tulee muistaa, että itsekorjauksen määrittelmä on kuitenkin pohjimmiltaan pragmaattinen eli pohjautuu kielenainekselle tilanteisesti vuorovaikutuksessa annettuun merkitykseen. Vuorovaikutuksessa tietty merkitys voi – erityisesti kivettyneiden fraasien tapauksessa – hyvin järjestelmällisestikin vastata tiettyä kieliopillista muotoa, mutta kieliopillista muotoa (kysymyssana) ja pragmaattista merkitystä (kysyminen) ei tulisi sekoittaa keskenään (Walker 2014: 2–6).

Merkityksellisyyden osoittaminen on tärkeää myös tutkittaessa tietyn pragmaattisen rakenteen vuorovaikutuksellisia funktioita eli toisin sanoen sitä, mitä sosiaalisia päämääriä puhujat yrittävät rakenteen käytöllä saavuttaa. Erityisen hankalaa tietyn merkityksen osoittaminen on pragmaattisesti monifunktioisten ilmiöiden suhteen. Esimerkiksi edellisen puhujan lausuman tai sen osan toisto voi muun muassa ennakoida erimielisyyttä, toimia vahvistuksena sanotulle tai viestiä kuulijalle tuntemattoman käsitteen vaativan selvennyttä, eikä nauhoitettua keskustelua analysoiva tutkija pääse keskustelijoiden ”pään sisään” tarkistamaan, mistä on kyse (Haakana ym. 2016: 267–272). Riittävä määrä samankaltaisia tapauksia mahdollistaa kuitenkin mahdollisten funktioiden analysoimisen ja siten myös yksittäisen tapauksen tarkastelun epävarmoja tulkintoja syvällisemmin (Clift & Raymond 2018: 97).

4. Aineisto

Tutkielmani aineisto koostuu useiden eri tutkijoiden ja tutkimuskokoonpanojen kielidokumentaatiotarkoituksessa keräämistä puhutun nganasanin tallenteista, jotka on kerätty 1990-2010-luvuilla. Laajemmasta korpuksesta olen valinnut analyysiini mukaan keskustelua ja kerrontaa sisältäviksi merkityt tekstit käsiteltävän aineiston rajaamiseksi ja mahdollisimman lähellä arkipuhetta olevien tilanteiden tarkastelun mahdollistamiseksi. Uhanalaisen kielen kohdalla ”luonnollinen arkipuhe” on kuitenkin itsessäänkin jo hieman ongelmallinen käsite. Tallenteiden äänenlaatu sekä keskustelun eläväisyys käytännössä vaihtelevat huomattavasti, minkä seurauksena joiltakin aineistossa mukana olevilta äänitteiltä ei ole otettu lainkaan esimerkkejä lähempään tarkasteluun, kun taas toisilta esimerkkejä on poimittu runsaasti.

4.1. Aineiston soveltuvuus vuorovaikutuslingvistiseen tutkimukseen

Vuorovaikutuksen tutkimiseen käytetään tyypillisesti arkisissa tilanteissa videoituja ja nauhoitettuja aineistoja, joiden tulisi edustaa tutkittavassa yhteisössä tyypillisiä vuorovaikutustilanteita. Olen pyrkinyt valikoimaan työssäni käytettävät aineistot siten, että ne täyttäsivät nämä vaatimukset niin hyvin kuin mahdollista. Tämän tutkielman aineistoja ei ole kerätty ensisijaisesti vuorovaikutuksen tutkimukseen, vaan ne ovat syntyneet laajamittaisempien dokumentaatiopyrkimysten tuloksena, eikä vuorovaikutuslingvistisen tutkimuksen aineistoille tavanomaisesti asetettuihin vaatimuksiin ole kerättäessä kiinnitetty erityistä huomiota. Tämän seurauksena valtaosa aineistosta ei edusta ”ihanteellisinta mahdollista” vuorovaikutuslingvististä aineistoa, mutten pidä tätä varsinaisesti esteenä tutkimukselle. On ylipäättään kyseenalaista, voidaanko nganasanin kaltaisesta uhanalaisesta kielestä odottaakaan saatavan samankaltaista aineistoa kuin enemmän vuorovaikutuslingvistien huomion kohteena olleista valtakielistä.

Aineistosta suurimman osan muodostavan NSL-korpuksen (Brykina ym. 2018) äänitteet on luokiteltu valmiiksi lajin mukaan lauluihin, *d'ürjmj*-tarinoihin (eivät sisällä laulua), *sitəbj*-tarinoihin (sisältävät laulettuja jaksoja), kerrontaan ja keskusteluihin. Näistä olen valinnut tarkasteluuni kaksi jälkimmäistä.

Lajityyppipohjaisen valinnan tavoitteena on lähinnä analyysin yksinkertaistaminen ja aineiston koon rajaaminen, sillä arkisia asioita tai muistitietoa käsittelevä kerronta ei oikeastaan edusta yhteisössä tyypillisintä vuorovaikutustilannetta sen enempää kuin perinnesatujenkaan kertominen. Pikemminkin tyypillisin vuorovaikutustilanne yhteisössä lienee venäjänkielinen keskustelu (ks. luku 2.2.). Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että äidinkielenään nganasanin omaksuneet puhujat olisivat menettäneet kykynsä pitää yllä keskustelua nganasaniksi.

Aineistossa ei välttämättä esiinny kaikkia mahdollisia korjaustoimintoja tai -tyyppisiä, sillä enimmäkseen monologimuotoisia tallenteita ei voi pitää edustavana otantana nganasanin käyttötilanteista. Kielenvaihdon edetessä tarpeeksi pitkälle voidaan toki kysyä, tulisiko oikeastaan juuri tutkijoiden aloitteesta syntyvää haastattelutilannetta pitää tyypillisimpänä kielen käyttötilanteena, mikäli kielen arkikäyttö on jo hiipunut ja sen ainoaksi käyttöalaksi jäänyt aineistoa tallentamaan kiirehtivien kielitieteilijöiden järjestämä dokumentaatiotilanne. Tällainen äärimmäisen diakroninen näkökulma ei kuitenkaan liene paras mahdollinen uhanalaisten kielten pragmaattisten piirteiden tutkimisen kannalta. Tutkittaessa itsekorjausta tai muita vastaavia vuorovaikutuksen ilmiöitä haastatteluaineistosta tulee tietenkin ottaa huomioon haastattelun erityispiirteet; puhuja saattaa puhua tietyllä tavalla, koska uskoo haastattelijan odottavan sitä häneltä (ks. esim. Laihonen 2008: 675–678; 683–690). Ei liene kuitenkaan syytä olettaa, etteikö haastattelutilanteissa esiintyvien korjausten perusteella voisi päätellä mitään kielessä esiintyvistä korjaustoiminnoista ja -tyypeistä yleensä.

Aihepiiristä tai korpuksen valmiista luokitteluista riippumatta osa yksinpuheluiksi merkityistä teksteistä sisältää hyvinkin paljon tilanteessa läsnä olevien kuulijoiden osallistumista, esimerkiksi kertomuksen tapahtumia kommentoivia huudahduksia tai sanahaun jälkeisiä ymmärrysehdokkaita (ks. luku 3.1.). Osa teksteistä puolestaan on hyvin monologimaisia tai haastattelunomaisia. Puhujaa ohjeistetaan puhumaan nganasania, jos tämä alkaa puhua venäjää (2), sekä vastaamaan nganasaniksi haastattelijan venäjänkielisiin kysymyksiin. NSL-korpuksen lisäksi Helimskin nauhoitteiden (SKNA) joukosta löytyy hyvin spontaaniakin keskustelua sisältäviä katkelmia, jotka olen ottanut mukaan analyysiin. Niiden yhteenlaskettu pituus on kuitenkin vain joitakin minutteja, joten ne muodostavat koko käsitellystä aineistosta vain murto-osan.

Joidenkin äänitteiden yhteyteen on tallentunut muunkinlaista metakielellistä neuvottelua kuten eräällä tallenteella, jolla puhuja kysyy suoraan ennalta sovitun haastattelun kielestä: *"По-русскому, да?"* (*"Venäjäksi, eikö vain?"*), johon haastattelija vastaa: *"По-нганасанский. Только по-нганасанский"* (*"Nganasaniksi. Vain nganasaniksi"*) tai esimerkissä (3), jossa puhuja perustelee kielivalintaansa venäjänkielisyydestä huomauttavalle toiselle puhujalle sillä, että hänen referoimansa keskustelu käytiin alun perin venäjäksi.

2)	1 KES:	tət:i	koraʔa	mun(u)-ntu	(0.9)	əə(h)
		tämä	??	sanoa-PRS.3SG		PTCL
	2	mj	s'ejč'as	v	gostin'ic-u	id'-om
		{1PL	nyt	LAT	hotelli-LAT	mennä-1PL
	3	(2.0)	per'evodč'i-ca	govor-it	v	>↑gostin'ic-u
			tulkki-F	puhua-3SG	LAT	hotelli-LAT
	4	id'-om.				
		mennä-1PL}				
			"Tämä sanoo: 'Me menemme nyt hotellille.' Tulkki sanoo: 'Menemme hotellille.'			

- 5 B: ((???)
- 6 KES: n'intuu↑ sijtj po-russki:: buə-t:u.
 NEG 3SG {venäjäksi} puhua-PRS.3SG
 "Eipäs, hän puhuu venäjää."
- 7 B: ((hüə-tə n'aad'ətə))
 vuosi-LAT nganasaniksi
 "Kaikki nganasaniksi."
- 8 KES: əə (.) tət(i) mu↑nu-ntu::
 PTCL tämä sanoa-PRS.3SG
 "Niin, se sanoo..."
- 9 B: ((???)
- 10 KES: əə n'aad'ətə-mənu hüə-tə.
 PTCL nganasaniksi-PROL vuosi-LAT
 "Ai pelkästään nganasaniksi?"
- 11 B: əəʔ ŋuəlʃ əhʃ.
 kyllä varmaan ehkä
 "Niin varmaankin."
- 12 KES: tət(i) taharɪaə əntj-mjʔ l'üəʔs'iðəʔ buə-tuə-muʔ
 tämä nyt tämä-1PL.PX>SG venäjäksi puhua-PTCP-1PL.PX>SG
- 13 munu-ntu tʃiminɪə əndj-ʔki-ʔə-mjʔ gostin'ica-tə čüü-ʔki-ʔə-ruʔ.
 sanoa-PRS.3SG nyt tämä-INCH-PRF-1PL hotelli-LAT mennä-INCH-PRF-2PL
 "Sitten tämä meidän venäjäksi puhuva [tulkkimme] sanoo:
 'Nyt me tuota, te menette hotellille."
 KES_031115_Paris_nar.175-179

Vaikka nganasanin puhuminen ei olekaan enää normi kieliyhteisön arkisessa vuorovaikutuksessa, haastattelutilanteessa siitä voi aineiston kerääjien ohjeistuksen vaikutuksesta tulla odotuksenmukainen kielivalinta, johon tilanteen osallistujat pyrkivät mukautumaan. Tästä kielii se, että tutkijan lisäksi niin kullakin nauhalla äänessä oleva kertoja itse kuin paikalla olevat muutkin puhujat pyrkivät säätelemään kielivalintaa ja korjaamaan koodinvaihtoja venäjään. Tällaiset koodinvaihtoon kohdistuvat korjaukset tarjoavat mahdollisuuden jonkinasteiseen kieliasenteiden tarkasteluun, sillä näissä tilanteissa kielivalinta topikalisoidaan ja korjauksen kautta merkitään ongelmalliseksi (Raymond 2018: 171–172). Keruutilanteen "lavastettuus" tulee kuitenkin ottaa huomioon, sillä on hyvin mahdollista, että puhujien taipumus välttää koodinvaihtoa onkin haastattelutilanteen asettamien odotusten aiheuttamaa eikä tavanomainen käytäntö yhteisössä (ks. kuitenkin Helimski 1993 [2000: 161–163]). Joissakin tapauksissa haastattelijat hyvinkin

voimakkaasti käskevät puhujia välttämään venäjän puhumista, vaikka nämä olisivat siihen astikin puhuneet enimmäkseen nganasania (ks. lisää luvussa 5.2.6).

- 3) 1 JMD: °°(???) zəbj-la kakaja°° (0.5)
 {unohtaa-PST.F millainen.F}
- 2 kuda mn'ə (3.2) aa↑
 minne 1SG.ACC}
- 3 (0.6) tətɪ inia-mə tuu-ʔə
 tämä eukko-1SG.PX tulla-PRF.3SG
- 4 (0.7) bəjkaʔa-nə (1.6) staruha
 ukko-1SG.PX.GEN {eukko}
- 5 in'ia:: (.) ɲəʔ ɲəʔ↑
 eukko noita noita
- 6 (1.0) tuu-ʔə (1.1) (???)
 tulla-PRF.3SG
- 7 taa-tini (???) mənə huud'i-sj
 poro-LOC.PL 1SG hakea-INF
- 8 tuu-ʔə. ((nauraa))
 tulla-PRF.3SG
- "Unohdin, miten... minne minua... Aa, tämä eukko tuli, mieheni äiti, šamaani, šamaani. Tuli... poroilla hakemaan minua tuli."
- 9 H: **davaj-t'e** **po-ruski** **n'e** **govor-it'e**
 OPT-2PL venäjäksi NEG puhua-2PL.IMP
- 10 **horošo?**
 hyvä
 "Älkää puhuko venäjäksi olkaa hyvä."
- 11
 JMD: aa?
 "Ai?"
- 12 H: **davaj-t'e** **po-ruski** **n'e** **govor-it'e**.
 OPT-2PL venäjäksi NEG puhua-2PL.IMP
 "Älkää puhuko venäjäksi."
- 13
 JMD: fsovs'em sovs'emf (???) ((nauraa))
 {täysin täysin}
 "Täysin, täysin..."
 JMD_080219_MyLife_nar.104-105

Keskusteluaineistojen riittävää luonnollisuutta sen sijaan on vaikeampi määritellä – esimerkiksi Steensig (2001: 260–261) pitää tutkijan kehotuksesta syntynyttä mutta aihepiireiltään täysin vapaata keskustelua

ainoastaan ”puoliksi aitona” (engl. *semi-authentic*) mutta tästä huolimatta käyttökelpoisena. Vastaavan aitousmääritelmän soveltaminen kaikkeen aineistoon merkitsisi monen uhanalaisen kielen kohdalla kuitenkin sitä, ettei ”täysin aitoa” ja siten parasta mahdollista aineistoa ole ollenkaan saatavilla, jos kieltä ei käytetä yhteisössä enää lainkaan, vaan se säilyy ainoastaan joidenkuiden puhujien muistissa. Blythe (2013: 914–915) huomauttaakin vain muutamien Australian aboriginaalikielistä olevan ”tarpeeksi elinvoimaisia” sukulaisuussuhteisiin viittaamisen pragmatiikan tutkimiseen, joskin hän jättää riittävän elinvoimaisuuden tässä yhteydessä määrittelemättä. Mikäli riittävän elinvoimaisiksi katsotaan ainoastaan ilman ulkopuolisen tutkijan vaikutusta yhteisön jäsenten väliseen vuorovaikutukseen käytettävät kielet, huomattava osa maailman uhanalaisista kielistä – todennäköisesti nganasani niiden joukossa – täytyy jättää tarkastelun ulkopuolelle. Katson Steensigin (mt.) tapaan vähemmän ihanteellisen aineistoni olevan puutteistaan huolimatta käyttökelpoista, vaikka toki sen kokoamisen menetelmiin liittyvät erityispiirteet tulee korjauksiakin analysoidessa huomioida. Korjausten morfosyntaksin tyypillisimpiä piirteitä on tapausten suhteellisen yleisyyden ansiosta mahdollista tutkia suppeahkonkin aineiston pohjalta, vaikka välttämättä kaikkia mahdollisia korjaustoimintoja ei otantaan sattuisikaan (ks. Mirzayan 2008: 329–330). Joka tapauksessa hyvin uhanalaisten kielten kohdalla puutteellisenkin aineiston pohjalta tehty tutkimus on nähdäkseni kannattavaa, jos vaihtoehtona on tutkimatta jättäminen.

4.2. Esimerkkien asettelu ja analyysi

Tutkimuksen aineistoesimerkkien käsittelyssä käytetyt analyysimenetelmät sekä asettelutapa noudattavat pääosin vuorovaikutuslingvistisiä käytänteitä, joskin jotkin mukautukset tarpeen puheen ekstralingvististen piirteiden kuten intonaation sekä morfeemikohtaisen glossin sovittamiseksi yhteen. Esimerkkien glossi noudattaa nk. Leipzigin glossaussääntöjen³ pääperiaatteita pienin kielikohtaisin lisäyksiin (ks. Lyhenteet). Esimerkkien avulla havainnollistan aineistossa esiintyviä eri korjaustyyppisiä sekä niiden funktioita kussakin vuorovaikutustilanteessa. Vuorovaikutuslingvistinen analyysi perustuu tyypillisesti korkeintaan joitakin satoja esimerkkejä käsittävän aineiston laadulliselle analyysille, jossa kutakin esimerkkiä käsitellään sekä ainutlaatuisena tapauksena että osana vuorovaikutuksellista järjestelmää. Olen pyrkinyt asettelemaan esimerkkini siten, että keskeisten analyysiperiaatteiden noudattaminen mahdollistuisi.

Kunkin esimerkin kohdalla esitetään ensin puheen transkriptio, johon on merkitty morfeemirajat sekä huomattavimmat ekstralingvistiset piirteet kuten tauot ja sävelkulun vaihtelu. Sanojen ääntöasu on normalisoitu NSL-korpuksen käytänteiden mukaisesti tapauksissa, joissa allofoninen vaihtelu ei ole analyysin kannalta merkityksellistä. Korpuksesta poiketen en ole kuitenkaan kaikissa tapauksissa

³ *Leipzig Glossing Rules: Conventions for interlinear morpheme-by-morpheme glossing.*
<https://www.eva.mpg.de/lingua/pdf/Glossing-Rules.pdf>

normalisoinut sanojen äänneasua tai morfologiaa, mikäli niiden yhteydessä esiintyy selkeää epäröintiä. Lausumat on sijoitettu numeroiduille riveille, joiden alussa ilmaistaan kulloinkin vuoron ottavan puhujan tunnus aina vuoron vaihtuessa. Transkription alla olevalla rivillä esitetään morfologinen glossi ja kolmannella suomenkielinen tulkinta. Tulkinta on eräänlainen kompromissi kirjaimellisen ja vapaamman käännöksen välillä: se mukailee alkuperäisen lausuman rakennetta tapauksissa, joissa se on suomen kielen pragmaattisen jäsennyksen kannalta tarpeellista ja morfosyntaktisesti mahdollista. Esimerkiksi nganasanille tyypillistä SOV-sanajärjestystä en ole pyrkinyt käännöksissä säilyttämään, sillä sen pragmaattiset merkitykset ovat suomessa erilaiset kuin nganasanissa, jossa se on odotuksenmukainen ja neutraalein sanajärjestys useimmissa lausetyypeissä. Joissakin tapauksissa suoraa vastinetta tietyille nganasanin kielen rakenteelle kuten esimerkiksi predikaattina taipuvalle täytesanalle (ks. luku 5) ei ole, jolloin käännös pyrkii ottamaan huomioon sekä pragmaattiset että morfosyntaktiset seikat.

Vuorovaikutuslingvistinen analyysi keskittyy hyvin pieniin, nk. mikrotason yksityiskohtiin sekä yksittäisten esimerkkien tarkkaan analyysiin, minkä vuoksi hyvinkin hienovaraiset prosodiset ja morfosyntaktiset piirteet tulee ottaa analyysissä huomioon ja myös merkitä transkriptioon. Sopivin transkriptiotarkkuus kuitenkin vaihtelee aineiston ja tutkimuksen tavoitteiden mukaan, ja esimerkiksi liian tarkka transkriptio on usein vaikeasti luettavaa (Auer 2014: 20–22). Tämän vuoksi esimerkiksi vuoronloppuinen sävelkulku merkitään esimerkeissä joko laskevaksi, nousevaksi tai tasaiseksi joissakin tutkimuksissa tavatun hienovaraisemman jaottelun sijaan – suurin osa itsekorjaustapauksista sijoittuu muualle kuin vuoron loppuun, eikä vuoronloppuisella sävelkululla vaikuttaisi olevan niiden kannalta merkitystä. Sen sijaan esimerkiksi äänen laatu vaikuttaa sanahakujen tulkinnan kannalta merkitykselliseltä tekijältä, joten siihen on kiinnitetty korjausten läheisyydessä huomiota.

Olen valikoinut analyysini kohteeksi aineistosta katkelmat, joissa puhuja selkeästi keskeyttää oman muodostumassa olevan puheensa. Tästä seuraavasta puheesta on usein mahdollista erottaa jakso, jota voi kutsua korjaustoiminnoksi – myös silloin, kun korjaustoimintona on hylkäys. Tutkimuksessani analysoin nimenomaan tämän korjausjakson morfosyntaktisia piirteitä. Mahdollisiksi itsekorjauksen ilmaisijoiksi katson myös epäröinnin ilmaukset ja muut ongelmien ennakoinnista viestivät seikat kuten äänteen venytyksen ja empimisäännöksen (ks. luku 3.3. ja 5.). Olen kuitenkin jättänyt huomiotta tapaukset, joissa epäröinnistä viestii pelkkä tauko, sillä tauolla ja hiljaisuudella voi olla muitakin pragmaattisia merkityksiä, ja korjauksesta viestivien taukojen erottaminen muista tauoista tapauksissa, joissa ei esiinny muita korjauksen piirteitä, on saatavilla olevan aineiston tapauksessa hyvin hankalaa.

NSL-korpuksista peräisin olevien esimerkkien yhteydessä esitetään niiden tunnus korpuksessa, kuten esimerkissä (3) yllä: tunnus *KES_031115_Paris_nar.175-179* kertoo esimerkin olevan NSL-korpuksen äänitteeltä *KES_031115_Paris_nar* lausumat 175-179. Mikäli lausuman numeroa ei ole merkitty, esimerkki

on otettu korpuksen valmiiksi litteroimattomalta osuudelta, jolloin olen litteroinut sen itse. Helimskin materiaalien (SKNA) esimerkit ovat kaikki peräisin samalta tallenteelta, jonka signum Suomen kielen nauhoitearkistossa on 22374:1, ja ne on tutkimuksessa merkitty tunnuksella *SKNA-22374:1_helinski_96*. Puhujista olen yleisesti käyttänyt julkisessa korpuksessa valmiina olevia nimikirjaimia ja tuntemattomista, vain satunnaisesti keskusteluun osallistuvista puhujista kirjaimia B ja C. Kirjain H puolestaan merkitsee haastattelijaa. Helimskin tallenteiden puhujia ei ole ollut mahdollista tunnistaa, joten käytän heistä keksittyjä kirjainyhdistelmiä yhdenmukaisuuden säilyttämiseksi.

5. Itsekorjaus nganasanissa

Seuraavaksi tarkastelen aineistossa esiintyviä korjauksia rakenteellisesta ja pragmaattisen merkityksen näkökulmasta. Luvussa 5.1. käsiteltävät korjauksen aloituskeinot voidaan luokitella foneettisiin ja prosodisiin sekä leksikaalisiin aloituskeinoihin. Nganasanin puhujilla on aineiston perusteella käytössään useita tapoja aloittaa itsekorjaus eli viestiä keskustelun muille osapuolille havaitsemistaan tai ennakoimistaan ongelmista sekä aikeistaan niiden korjaamiseksi. Käynnistyvän korjausjakson morfosyntaktisen rakenteen perusteella on puolestaan mahdollista määritellä, mitä korjaustoimintoa puhuja käyttää korjauksen suorittamiseen. Korjaustoiminnot luokitellaan jälkikäteisiin ja ennakoiviin korjaustoimintoihin, jotka jakautuvat edelleen useisiin alaryhmiin. Luvussa 5.2. esittelen joitakin korjausten yleisimmistä pragmaattisista funktioista, jotka voidaan jaotella karkeasti toiminnan tasojen mukaan (ks. taulukko 1 yllä).

5.1. Korjauksen aloituskeinot ja korjaustoiminnot

Itsekorjauksen aloituskeinot ovat korjausjakson alussa esiintyviä prosodisia, fonologisia tai leksikaalisia keinoja, joiden avulla puhuja merkitsee tulevan puheensa korjaukseksi. Aineiston perusteella nganasanin puhujat viestivät alkavasta korjauksesta yleisimmin prosodisen katkon avulla, minkä lisäksi tavataan selkeämmin katkaistavaan sanaan kuulumatonta äänteellistä ainesta sisältäviä katkoja sekä sanan keskeyttämistä edeltävää viimeisen tavun pitenemistä. Äänteellisten keinojen lisäksi puhujat hyödyntävät leksikaalista ainesta kuten kieltopartikkeliä n'intuu korjauksesta viestimiseen. Jonkinlaisena äänteellisen ja leksikaalisen aloituskeinojen välimuotona voidaan pitää puolileksikaalista korjauselementtiä, jolta puuttuvat muille leksikaalisille aloituskeinoille ominaiset syntaktiset rajoitukset. Prosodialla on tärkeä rooli viestittäessä korjauksen alkamisesta ja etenemisestä, minkä vuoksi on syytä käsitellä korjauksen merkittävimpiä prosodisia piirteitä, mutta prosodisiin tai foneettisiin yksityiskohtiin ei tässä tutkimuksessa paneuduta syvällisesti, vaan prosodisten piirteiden analyysi perustuu kuulonvaraisiin havaintoihin.

Nganasanissa käytössä olevat itsekorjauksen aloituskeinot on mahdollista jaotella kolmeen perustyyppiin morfologisten ja foneettisten piirteidensä perusteella: prosodisiin, foneettisiin ja leksikaalisiin. Jaottelu on hierarkkinen siten, että luokat toimivat kielen eri tasoilla sisältyen toisiinsa – esimerkiksi leksikaalisilla aloituskeinoilla on luonnollisesti foneettinenkin asu, ja niiden yhteydessä saattaa esiintyä prosodinen kuvio, joka yksinäänkin toimisi korjauksen aloituskeinona. Aloituksen kompleksisuuden kasvaessa sen semanttinen tarkkuuskin lisääntyy, mikä mahdollistaa sen erikoistumisen tietyissä funktioissa toimiviin korjauksiin (funktioista tarkemmin ks. luku 5.2.), ja toisaalta kaventaa sen mahdollista käyttöalaa. Pelkkä foneettinen tai prosodinen katko onkin aineistossa selkeästi yleisin korjauksen aloituskeino. Toisaalta kompleksisempien aloituskeinojen kohdalla rajanveto aloituskeinojen ja itsekorjaustoiminnon välillä

vaikuttaa, sillä korjauksen aloittajana toimiva lekseemi usein osallistuu itse korjaustoiminnonkin syntaksiin ja pitkälti myös määrittelee, mitä korjaustoimintoa on mahdollista käyttää. Erityisen vaikeaa rajanveto on ennakoivien korjausten kohdalla, sillä korjauksen aloittajaksi katsottava lekseemi, esimerkiksi täytesana, muodostaa tyypillisesti yksinään koko korjausjakson, jolloin se olisi sekä korjaustoiminto että aloituskeino. Rajanvedon vaikeuden vuoksi sekä toisteisuuden välttämiseksi käsittelemkin aloituskeinoja erillään korjaustoiminnoista ainoastaan jälkikäiteisten korjausten osalta.

5.1.1. Foneettiset ja prosodiset aloituskeinot

Prosodiselle katkolle ominaista on puheen keskeytyminen ennen intonaatiojakson päättymistä sekä äkillinen sävelkulun muutos korjausjakson alussa (4). Fonologisen katkon ollessa kyseessä puhe keskeytyy ilmavirran katkaisevaan klusiiliin, tyypillisimmin glottaaliklusiiliin (5). Klusiilin avulla suoritettava katko on kuitenkin varsin epätavallinen, ja suurin osa aineistossa esiintyvistä katkoista on pelkästään prosodisia. Katkoa seuraa usein tauko, jonka pituus vaihtelee hyvin lyhyestä mikrotauosta toista sekuntia jatkuvaan taukoon, mutta tätä pidemmät tauot harvoin esiintyvät ilman jonkinlaista empimisen ilmausta. Useimmiten katkoa seuraava tauko on hieman alle sekunnin pituinen kuten esimerkissä (5). Katkon jälkeen alkaa korjausjakso, joka alla olevassa esimerkissä (4) koostuu pelkästä toistosta.

- 4) 1 ChNS: suo|| suo?-tuo mantə maδu-nə n'ii=d'a kona-ʔa-mi.
 judata-- judata-PTCP.PRS tapaan kota.GEN.PL-1SG.PX>PL kohti.LAT=ALL mennä-PRF-1DU
 "Juda- judaten ajoimme kotiin."
 ChNS_080302_Wife_nar.043

- 5) 1 ASS: mənə ɲətu-m-sjə-m Avamu|| (0.8)
 1SG näkyä-TRL-PST-1SG Avam.GEN
 2 Avamu d'əŋguru-ʔ n'i#i mou-nti?#.
 Avam.GEN tundra-GEN.PL kohti.LAT maa-LAT.PL
 "Minä synnyin Avamin-- tundran maille."
 ASS_161024_Life_nar.003

Sananloppuista klusiilia voi pitää katkoon liittyvänä vain silloin, kun se ei ole osa sanan tavanomaista ääntöasua – muun muassa esimerkissä (6) mikrotaukoa edeltävä keskeytys tulee luokitella prosodiseksi, sillä glottaaliklusiili on osa sanaa *bjʔ* 'vesi'. Toisinaan katkoa edeltää jokin äänen laadun muutos, joka ilmenee esimerkiksi narinana tai hälyisyytenä (5), mutta tämä ei aineiston perusteella vaikuta erityisen yleiseltä piirteeltä katkon yhteydessä.

6) 1 ChNS: tændə ɲil'ə-mənu bjʔ|| (.) bjʔ tɔi-s'üt:ə.
 tämä.GEN alla-PROL vesi vesi olla-FUT.3SG
 "Vettä-- vettä on sen alla."
 ChNS_080214_Wandering_nar.023

7) 1 ChNS: >tə< (1.4) n-- ↑d'en's'ʃi-rə#|| (.) d'en's'i-δə-rəgi-či
 PTCL hinta-2SG.PX hinta-DST-SIM-3DU.PX
 2 tændə-ʔ taa-δi-čün huud'i-sj tu-suə-ʔ.
 tämä-GEN.PL poro-DST.PL-3PL.PX>PL etsiä-DRV-INF tulla-PST-3PL
 "Niin. N-- maksua-- maksuntapaiseksi tulivat poroja hakemaan."
 ChNS_080302_Wife_nar.029

Kolmas ei-leksikaalisen keskeyttämisen muoto on katkoa edeltävän tavun venyttäminen toisinaan huomattavastikin tavanomaista kestoaan pidemmäksi (8). Tällöin muodostumassa oleva puhe ei katkea yhtä äkillisesti kuin varsinaisen katkon kohdalla vaan pikemminkin hiipuu pois. Äänteen venyttäminen on erityisen tyypillistä tapauksissa, joihin liittyy epäröintiä. On hyvin mahdollista, että katkon tai keskeytyksen muidenkin piirteiden sekä alkavan korjauksen funktioiden välillä esiintyisi korrelaatioita, mutta asiaa ei ole mahdollista tässä tutkimuksessa tarkastella lähemmin. Katkon tarkemman foneettisen ja prosodisen luonteen selvittäminen vaatiikin vielä lisätutkimusta.

8) 1 ChND: ɲonə ɲətəδə-kə-gə-t:j: ↑hojmaru:u: >↑hojmaru (0.9)
 vielä noitua-INCH-HAB-PRS.3SG kaamos kaamos
 2 **boutəkə::** <↑hojmaru i-śa kon:j-biʔ (0.5)
 ylittää-- kaamos olla-INF mennä-COND.3SG
 3 hojmaru bæu-nakə-nuʔ i-bahu n'aagəə-mən:j.>
 kaamos ylittää-SUP-1PL olla-REP.3SG hyvä-PROL
 "Shamaani noitui vielä kaamos... kaamoksen yli... Kaamosaikaan.
 Ylittääksemme kaamoksen hyvin."
 ChND_041213_Remembrance_nar.100-101

Katkon sijoittumisessa sanan sisällä vaikuttaisi olevan jonkin verran kieltenvälistä sekä korjaustyyppistä riippuvaista vaihtelua, joskin erot kielten välillä ovat pikemminkin tilastollisia kuin ehdottomia (Fox ym. 2009: 64–72). Nganasanissakin keskeytys – katko tai tavun pidentymä – voi sijoittua mihin tahansa kohtaan sanaa, eikä se välttämättä noudattele tavurajoja. Käytännössä keskeytyksen sijoittuminen kahden tavun rajalle esimerkin (9) mukaisesti vaikuttaisi kuitenkin yleisemmältä kuin tavun katkaiseva keskeytys (10).

9) 1 MDN: kaδiau bæj|| ↑bəjna-ir-mü-ndə kərbabu|| kərba-ba-r:u:ʔ,
 INTJ sota-- sota-VDER-NDER-LAT tahtoa-- tahtoa-INREP-2PL
 "Hei! Haluatteko muka sotimaan?"
 MDN_97_War2_nar.033

10)	1	ChNS	n'erəbtü=küə		hiäi-tən:j	manuə	kan:ə=güə		↑HÜə
			ensimmäinen=EMPH[.GEN]		vuosi-LOC	vanha	montako=EMPH		vuosi[.GEN]
	2		tak(h)	(0.5)	hüə	takə-gəl'ičə-n:u	(1.7)	°əməniə	
			--		vuosi[.GEN]	taka=EMPH-LOC		tällainen	
	3		(.)	n'in:j-mə	təi-s'üə	(1.7)	Nut:u?ma?ku.		
				isoveli	olla-PST.3SG		N.		

Ensimmäisenä vuonna, vuosia sitten, minulla oli isoveli Nutu?ma?ku.
ChNS_080302_Wife_nar.049

Tästä seuraa, etteivät keskeytykset ehdottomasti sijoitu saman morfeeminkaan sisälle, vaan saattavat katkaista sanan lisäksi yksittäisen morfeemin kuten esimerkissä (11) menneen ajan tunnuksen –*sjə*. Tyypillisempiä ovat kuitenkin esimerkin (12) kaltaiset tapaukset, joissa keskeytys sijoittuu morfeemin ja sen myötä tavunkin rajalle.

11)	1	ChND:	əljgaku	i-hü?ə-mə::	n'üə	i-hü?ə-mə:	(.)	n'e↑mj-mə	(1.5)
			pieni	olla-INF.TEMP-1SG.PX	lapsi	olla-INF.TEMP-1SG.PX		äiti-1SG.PX	
	2		əə	n'üəčəkəkəs:j::	n'üəčə-kə-δj-sjə.				
				synnyttää--	synnyttää-INCH-DER-PST.3SG				

"[Kerran] pienenä ollessani, lapsena ollessani äitini ... alkoi synnyttää."
ChND_041213_Reminiscence_nar.056

12)	1	ChNS:	ŋəδu 	↑d'əŋhjtj	kou	d'a.
			näkyä--	kimmeltää-PRS.3SG	aurinko	ALL

"Se näkyy- kimmeltää auringossa."
ChNS_080302_Bear_nar.014

Esimerkeissä (13) ja (14) alla keskeytys puolestaan sijoittuu sananjälkeiseen asemaan, jolloin sana itse ei keskeydy mutta syntaktisesta katkoksesta sekä prosodiasta päätellen kyseessä on kuitenkin mitä todennäköisimmin katko.

13)	1	KES:	təndə	banə	banə	(.)	bana-?ku-mti
			tämä.GEN	koira.ACC	koira.ACC		koira-DIM-3DU.PX.ACC
	2		tahariāa	n'i-nj-δi	d'i#δu-?	(1.3)	°S'imbiā-gəi-n'ə#.
			nyt	NEG-INT-3SG.SGO	ampua-CNG		S.-DU-1SG.PX

"Koiran-- koiran-- oman koiransa ampui. Meidän Simbiamme miehineen."
KES_04_Accident_nar.024

- 14) 1 ChNS: ərəkərə-mənǰ n'i-nǰ-mə s::očərə-ʔ səŋü-l'ə-ʔ.
 kaunis-PROL NEG-INT-1SG.SGO tarkkailla-CNG katsoa-INCH-CNG
 "Tarkkailin-- vilkaisin sitä kunnolla."
 ChNS_080302_Bear_nar.015

Esimerkki (14) on tosin rajatapaus, sillä siinä kahden semanttisesti läheisen sanan (*sočərəsa* 'tarkkailla' ja *səŋül'əsa* 'vilkaista') käyttäminen peräkkäin on mahdollista tulkita tarkoitukselliseksi kerronnan tehokeinoksi korjaustoimintoihin kuuluvan korvauksen sijaan, mitä puoltaa puhujan dramaattinen äänensävy sekä lausuman sijoittuminen karhun kohtaamista käsittelevän muistelukertomuksen intensiiviseen kohtaan. Sibilantin pidennys sanassa *sočərəʔ* tosin kielii jonkinasteisesta epäröinnistä, mutta pidennys esiintyy sanan ensitavussa, jonka jälkeen muu sana tuotetaan suhteellisen nopeasti. Sanan löytämisen ongelmat voivat tässä tapauksessa olla yhtä hyvin paikallisiakin. Toisaalta on mahdollista, että pyrkimys jatkaa kertomusta mahdollisimman nopeasti saa puhujan ratkaisemaan oikean sanan löytämiseen liittyvät ongelmat ensimmäisellä mieleen tulevalla sanalla *sočərəʔ*, mutta tämä päätty sittenkin keskeyttämään lisätäkseen osuvamman sanan *səŋül'əʔ*. Tässä tapauksessa voisi olla kyseessä tarkentava korjaus (vrt. Sorjonen & Laakso 2005: 265). Korjausten esiintyminen kerronnan intensiivisissä kohdissa ei sinänsä ole aineistossa mitenkään tavatonta.

Korjausjakson alussa on monissa tapauksissa havaittavissa puheen sävelkorkeuden ja toisinaan äänenvoimakkuudenkin nousu, jota merkitään nuolella (↑). Kärkkäinen, Sorjonen ja Helasvuo (2007: 341) mainitsevat samankaltaisesta piirteestä suomenkielisessä aineistossa. On todennäköistä, että sävelkulun nousua esiintyy korjausten yhteydessä sen indeksisten ominaisuuksien vuoksi; puheen intensiteetin kasvu ohjaa kuulijan huomion tärkeänä pidettyyn seikkaan eli ongelman ratkaisuun. Tällöin piirrettä voisi olettaa löytyvän maailman kielistä laajemmaltikin. Epäselvissä tapauksissa sävelkorkeuden äkillisen nousun voi ainakin nganasanissa katsoa todistavan katkelman korjaukseksi tulkitsemisen puolesta, mutta esiintyessään ilman muita itsekorjaukseen viittaavia piirteitä se voi yhtä hyvin viestiä jostakin muusta, eikä sitä tulisikaan yksinään käyttää korjausten tunnistamiseen.

5.1.2. Leksikaaliset aloituskeinot

Pelkästään äänteellisten tai puolileksikaalisten keskeytysten lisäksi puhujien on mahdollista viestiä alkavasta korjauksesta leksikaalisin keinoin. Aineistossani leksikaalisina korjauksen aloituskeinoina toimivat muun muassa kieltopartikkeli *n'intuu*, kysymyssana *maa* 'mikä' sekä erityisesti empimisen ilmausten yhteydessä erilaiset demonstratiivipronominit ja -adverbit. Sen sijaan ainoastaan korjauksen aloittamiseen erikoistunutta lekseemiä (vrt. suomen *eiku(n)*) (Haakana & Visapää 2014; Sorjonen & Laakso 2005)) nganasanissa ei aineiston perusteella yleisesti esiinny.

Yleinen itsekorjauksen aloittava kieltosana nganasanissa on negatiivinen partikkeli *n'intuu*, joka toimii myös nominaalipredikaattien sekä yksittäisten lauseenjäsenten kielteisen muodon ilmaisijana. Ensin mainitussa funktiossaan se taipuu usein persoonissa affirmatiivisen nominaalipredikaatin tavoin: *mənə n'intuu-m ɲün̄iarbaʔa-m* 'en ole rikas' (Wagner-Nagy 2019: 420–422). Korjauksissakin toimivan kieltopartikkelin ala on sama kuin sen muissakin käyttöyhteyksissä ulottuen sitä välittömästi seuraavaan lausekkeeseen erotuksena kieltoverbistä, jonka vaikutusalana on koko propositio (kieltoverbistä ks. mts. 405–406). Kieltopartikkelin on esiinnyttävä välittömästi sen vaikutusalaan kuuluvan lauseenjäsenen edellä, mikä pätee korjauksiinkin, kuten käy ilmi esimerkistä (15), jossa korjattava *bən'd'əʔ* 'kaikki' toistuu vielä korjauksen aloittavan kieltoisanan jälkeen, kun puhuja kieltoisanan avulla kumoaa virheelliseksi katsomansa ilmaisun.

- 15) 1 ChNS: n'üə-n'ə (.) təi-s'üə-ʔ bən'd'ə-ʔ (1.1)
lapsi-1SG.PX>PL olla-PST-3PL kaikki-PL
- 2 n'intuu=güə bən'd'ə-ʔ he↑i'čij (.)
NEG=EMPH kaikki-PL osa-3PL.PX
- 3 ɲət:u-mətu↓mj̄r̄ta-ʔ i-s'üə-ʔ.
syntyä-PTCP.ABE-PL olla-PST-3PL
- "Kaikki lapseni olivat siellä. Eivät kaikki, osa oli vielä syntymättä."
ChNS_080302_Bear_nar.004-005

Keskeytyks on mahdollista aloittaa myös kysymyssanalla kuten interrogatiivipronominilla *maa* 'mikä' (16). Kysymyssanalla alkava itsekorjaus vaikuttaisi toimivan syntaktisesti melko samoin kuin kieltopartikkelialkuinen korjaus – korjauksen kohteena oleva puheen osa toistuu heti kysymyssanan jälkeen osana pidempää korjausfraasia *maa ... ičəŋu*. Vaikuttaisikin siltä, että nganasanin niin kutsutut leksikaaliset itsekorjauksen aloituskeinot eivät useimmiten voi toimia korjausjakson syntaksista riippumattomasti vaan kuuluvat useimmiten laajempaan syntaktiseen kokonaisuuteen.

- 16) 1 ChNS: min'-s'ia-ŋij? d'odür-kə-tu-mu? kəsa (.) n
1-EMPH-1PL mennä-HAB-PRS-1PL melkein
- 2 mən:ə hiri-n'ə (1.1) ((niiskaisee)) t̄jminia-mən(j)
1SG taso-1SG.PX.GEN nyt-PROL
- 3 (0.5) **maa** t̄jminia-mənij **i-čə-ŋu** >kan:ə
mikä nyt-PROL olla-FUT-INT.3SG montako
- 4 kanəul'ü? hüə bəu#-d'üʔə# (1.2) mintia(gəŋij)
muutama vuosi kulua-PST.3SG varmaankin
- 5 >↑nagür biij? hüə kanə-j (0.4)
kolme kymmenen vuosi montako-ACC.PL

6	taani-ə	kəi#-tə-ə	i-s'üə-m	əku.#
	siellä-ADJ	puoli-ADJ.LOC-ADJ	olla-PST-1SG	ehkä

"Vain me käymme siellä, minun ikäiseni nykyään. Miten niin nykyään, montako vuotta on kulunut? Kolmekymmentä vuotta on kulunut siitä, kun kävin siellä viimeksi."

ChNS_080214_MountainRidges_nar.033-034

Aineistossa esiintyy joitakin tapauksia, joissa korjausjakso alkaa puolileksikaalisella äännähdyksellä, jonka pituus ja tarkka äänteellinen asu vaihtelevat. Aiemmassa tutkimuksessa (mm. Schegloff ym. 1977: 367) tällaisia äänteellisiä keskeytyksiä on kutsuttu äänteen pidentymien ja katkon ohella ei-leksikaalisiksi häiriöiksi (engl. *non-lexical perturbation*), mutta Mirzayan (2008: 239) kritisoi äänneiden luokittelua ei-leksikaalisiksi ja kutsuu niitä sen sijaan leksikaalisiksi häiriöiksi (*lexical perturbation*). Nähdäkseni kumpikaan termi ei kuvaa ilmiötä erityisen hyvin. Semanttisesti epämääräistä äännähdystä ei voi yksiselitteisesti määritellä lekseemiksi, mutta myös ei-lekseemin käsite on kyseenalainen – mikä on ei-lekseemi? Äännähdystä ei voitane kutsua partikkeliksi merkityksen epämääräisyyden vuoksi, eikä sitä tulisi sekoittaa ääntöasultaan ja merkitykseltään vakiintuneeseen myöntöpartikkeliin əə?. Eräänlaisena kultaisen keskittien ratkaisuna kutsun ilmiötä tästedes nimellä puolileksikaalinen keskeytys. Pienin varauksin puolileksikaaliset keskeytykset voidaan sijoittaa aloituskeinojen luokittelussa leksikaalisten aloituskeinojen joukkoon, vaikka niillä ei ole vakiintuneita kieliopillisia merkityksiä eivätkä ne siksi vaikuta muiden leksikaalisten aloituskeinojen tavoin korjausjakson syntaktiseen rakenteeseen.

Puolileksikaaliset keskeytykset vaikuttavat olevan aineistossa yleisesti ottaen melko harvinaisia. Jo niiden äänneasun vaihtelu viitanee siihen, ettei niiden asema korjauksen aloituskeinona ole erityisen vakiintunut, vaan niiden käyttöä leimaa äkillisyys ja tarve aloittaa korjaus nopeasti ja toisaalta tavalla, joka selkeästi ilmaisee sen alkaneen. Esimerkin (17) korjattavaa *ločü n'i* 'lattialle' välittömästi seuraavan äännähdyksen *nəʔaa* kaltainen puolileksikaalinen keskeytys jää kuulijoilta huomaamatta paljon epätodennäköisemmin kuin pelkkä prosodinen katko. Toisaalta puhujalla ei tarvitse vielä tässä vaiheessa olla selkeää käsitystä siitä, miten alkava korjaus tulisi muotoilla toisin kuin käytettäessä esimerkiksi kieltopartikkelia.

17)	1 ChND:	n'erəbti(kü?) ensin	Kuəʔmaʔku-mə K.-1SG.PX	(0.4)	ločü lattia[.GEN]	n'i päälle.LAT
	2	>nəʔ↑AA	(0.4)	mou maa[.GEN]	n'i: päälle.LAT	
	3	(0.6)	s'ürü lumi[.GEN]	n'i#:# päälle.LAT	nənsu-btj-rj-ʔi-δə. nousta-CAUS-PASS-PRF-3SG.RFL	

"Ensin Kuəʔmaʔku lattialle –na-aa, maan pinnalle, lumelle nostettiin seisomaan."

ChND_061023_School_nar.025

Puolileksikaalinen korjauksen aloittaja muistuttaa semanttisen epämääräisyytensä osalta niin kutsuttua empimisäännettä, jota esiintyy hyvin tiuhaan tulevan puheen suunnitteluun liittyvien ongelmien yhteydessä. Äänneasultaan nämä kaksi erifunktioista korjauksen äännähdystä kuitenkin usein eroavat toisistaan; jälkikäteisen korjauksen aloittajana toimii tyypillisesti laava takavokaali *aa*, kun taas empimisäänne on redusoitunut *æ* tai jokin nasaali, vaikka joitakin poikkeuksiakin on. Lisäksi ensin mainitun äännähdyksen sävelkulku on voimakkaan nouseva, jälkimmäisen puolestaan tasainen tai laskeva.

5.1.3. Korjaustoiminnot

Aloitettuaan korjausjakson puhuja pyrkii ratkaisemaan havaitsemansa ongelmat käyttäen hyväkseen erityyppisiä kieliopillisia ja ekstralingvistisiä resursseja, joiden muodostamia kokonaisuuksia kutsun korjaustoiminnoiksi (engl. *repair operations*, ks. Couper-Kuhlen & Selting 2018: 128–129).

Korjaustoimintojen kirjo on laaja, ja ne on mahdollista luokitella suhteessa ongelmavuoroon joko jälkikäteisiin eli varsinaiisiin korjauksiin tai ennakoiviin eli epäröintiä ilmaiseviin korjauksiin. Ensimmäisessä tapauksessa korjauksen kohteena on edeltävään puheeseen sisältyvä ongelma kuten äänteellinen lipsahdus tai asiavirhe, kun taas ennakoivat korjaukset suuntautuvat ensisijaisesti tulevaan puheeseen ja ongelmiin, jotka eivät ole korjauksen alkamishetkellä vielä ilmenneet puheessa, mutta joiden senhetkinen puhuja on jo huomannut olevan tulossa.

Jälkikäteisiin ja ennakoiviin korjauksiin käytettävät morfosyntaktiset resurssit ovat osin samoja, eikä korjauksen tyyppiä voi välttämättä päätellä pelkän korjausjakson perusteella, vaan korjausjaksoa on tarkasteltava ongelmavuoroa vasten. Lisäksi korjausjaksoissa eri korjaustoiminnot voivat sisältyä toisiinsa tai esiintyä peräkkäin kuten esimerkiksi silloin, kun aiemman puheen ongelmia käsittelevään jaksoon sisältyy empimistä, tai kun ensin käytetty korjaustoiminto ei vielä ratkaise ongelmaa. Itse asiassa tällainen korjaustyyppien limittyminen on varsin tavallista aineistossa. Samoin luvussa 5.2. tarkemmin käsiteltävät korjausten funktiot jakautuvat usein kaikkea muuta kuin selvärajaisesti eri morfosyntaktisten tyyppien kesken. Toistot muodostavat erityisen rajatapauksen jaottelussa, sillä ne sisältävät materiaalia edeltävästä puheesta mutta käytännössä usein suuntautuvat tulevaan puheeseen.

5.1.3.1. Jälkikäteinen korjaus

Aineistossa esiintyvät jälkikäteisten eli edeltävän puheen ongelmiin kohdistuvien korjausten toteuttamiseen käytettävät korjaustoiminnot voi luokitella karkeasti viiteen ryhmään suhteessa edeltävään puheeseen: korvauksiin, lisäyksiin, poistoihin, hylkäyksiin ja syntaktisiin uudelleenjärjestelyihin. Ennakoivat korjaustoiminnot voi puolestaan jaotella karkeasti kolmeen tyyppiin, jotka ovat empimisäänne, täytesana sekä sanahaku. Luokittelujen sisällä esiintyy kuitenkin huomattavan paljon hajontaa, ja esimerkiksi

täytesanojen joukkoon lukeutuu morfosyntaktiselta käytökseltään hyvinkin paljon toisistaan eroavia alaryhmiä aina taipumattomasta täytepartikkelista pääsanana taivutusmorfologiaa kokonaisuudessaan kantavaan sijaissanaan. Nganasanin korjaustoimintoja ei liene mahdollista tässä tutkielmassa käsitellä täysin tyhjentävästi, mutta pyrin katsauksessani esittelemään yleisimmät tyypit pääpiirteissään nojautuen aiempiin luokitteluihin (mm. Podlesskaya 2010; Schegloff 2013).

Korvaamiseksi kutsutaan ongelmavuorossa esiintyvän ilmaus vaihtamista toiseen siten, että korjattava – tässä tapauksessa on mahdollista käyttää myös käsitettä korvattava – samalla ikään kuin peruuntuu. Syktaktisesti sanan tai lausekkeen pituinen korvaaja sijoittuu korvattavan paikalle ja kuuluu sen kanssa samaan syntaktiseen ja useimmiten semanttiseenkin luokkaan. Korvaaja ja korvattava voivat hyvin olla (lähes) synonyymisiäkin keskenään, kuten esimerkissä (18) alla, jossa puhuja keskeyttää sanan *kuəd’umu* ‘mies, aviomies’ korvatakseen sen lähes samanmerkityksisellä sanalla *bəjkaʔa* ‘vanha mies, aviomies’. Korvattavaksi voi toisaalta joutua myös pelkkä foneettinen piirre (19) tai sanan morfonologinen asu kuten taivutusmuoto tai astevaihtelu.

18)	1 ASS:	tə-n(j) tämä-LOC	>taharīaa:: nyt	↑mīaiδa-ʔsʲə-m mennä.naimisiin-PST-1SG	(0.7)	ava
	2	əndj:: tämä.[GEN]	(.) mies--	kuəd’ mies--	bəjkaʔa-nə mies-1SG.PX.GEN	na PPLOC.LAT
	3	bəjkaʔa-mə mies-1SG.PX	as’a dolgaani	i-s’üə. olla-PST.3SG		

"Sitten menin naimisiin miehe-- ukkoni kanssa, ukkoni oli dolgaani."
ASS_161024_Life_nar.021

19)	1 ASS:	>tə-(gə)tə< tämä-SEP	s’at:j-d’i::: lopettaa-INF	konj-d’iə-m mennä-PST-1SG.PX	D’abakuə punainen	nigə
	2	(0.3) vuori[.GEN]	d’igə PPLAT.GEN	n’ii PPLAT.GEN	d’a (0.3) ALL	hoδə-tə-sa. kirjoittaa-PRS-INF

"Sitten lopetettuani [koulun] menin Krasnojarskiin opiskelemaan."
ASS_161024_Life_nar.015

Korvauksiksi olen siis katsonut kaikki tapaukset, joissa jokin korjausjakson osa selvästi asettuu morfosyntaktisesti tai fonologisesti vastaavan ongelmavuoron osan paikalle. Korjausjakson alkaessa keskeytyksellä korvattavaa ei välttämättä ole ehditty tuottaa kokonaisuudessaan, mutta käytännössä tällöinkin on mahdollista erottaa korvaus toistosta sen perusteella, sisältyykö korjattava aines korjaustoimintoon, jolloin voidaan puhua osittaisesta toistosta vai onko jotakin osaa muutettu, jolloin kyseessä on morfolooginen korvaaminen kuten esimerkissä (20).

20) 1 ChNS təti-mə kəmiɑ↓s: (.) kəmə-d'üə-m.
 tämä-1SG.PX[.ACC] pidellä-- pidellä-PST-1SG.PX
 Sitä [puukarahkaa] pide-- pitelin.
 ChNS_080302_Bear_nar.041

Korvauksen avulla suoritettut korjaukset ovat useimmissa tapauksissa lyhyitä, vain sanan mittaisia ja alkavat hyvin nopeasti virhelähteen jälkeen – tai jopa keskeyttäen virhelähteen tuottamisen kuten alla (21).

21) 1 ChNS n'ein'd'i-ŋia taa-mtu koi (.)
 paras-AUG[.ACC] poro-3SG.PX.ACC jättää--
 2 tə-n:i mi-hiaδj.
 tämä-LOC antaa-INFNR.3SG
 "Hän jät-- antoikin parhaat poronsa."
 ChNS_080302_Wife_nar.053

Lisäys on korjaustoiminto, jonka aikana puhuja täydentää korjattavaa ilmausta ongelmavuoroon sisällyttämällä aineksella poistamatta siitä kuitenkaan mitään. Lisäykseen sisältyy tyypillisesti ongelmavuoron osittainen toisto, kuten esimerkissä (22) alla, jossa lisäys on ongelmavuoroon sisältyvän sanan *familəmə* 'sukunimeni' määrite tai mahdollisesti yhdyssanan edusosa. Lisäyksen avulla puhuja täsmentää, että kyseessä on hänen entinen sukunimensä, sillä hän on sittemmin mennyt naimisiin. Ongelmavuorossa esiintyvän pääsanansa määritteiksi tulevien partisiippi- tai adjektiivilisäysten lisäksi esiintyy muista valinnaisista lauseenjäsenistä kuten adjunkteista koostuvia lisäyksiä (23).

22) 1 ASS: ŋonə-nə mənə familə
 itse-1SG.PX.GEN 1SG sukunimi--
 2 >ŋətu-m-iamjʔə <familə-mə Porbina.>
 näkyä-TRL-NDER sukunimi-1SG.PX Porbina
 "Minun oma sukunim-- tyttönimeni (kirj. syntymäsukunimeni)
 on Porbina."
 ASS_161024_Life_nar.002

- 23) 1 ChNS: $\eta\text{on}\text{ə-ntu}\eta$ $k\text{ə}\mu\delta\ddot{u}\text{-g}\text{ə-tu-}\eta$ $\text{taa-}\delta\text{-}\ddot{c}\ddot{u}$ (0.3) $\uparrow n'\text{i-g}\text{ə-t}$
 itse-3PL.PX pyydystää-HAB-PRS-3PL poro-DST.PL-3SG.PX>PL NEG-HAB-PRS-((3PL--))
- 2 (0.8) **mənə** **d'atə-nə** $n'\text{i-g}\text{ə-tj-}\eta$ $m\text{unu}=\text{g}\text{əl}'\text{i}\ddot{c}\text{ə}::-\eta$
 1SG PPDAT-1SG.PX.GEN NEG-HAB-PRS-3PL sanoa=EMPH-CNG
- 3 $\text{ə}\text{mə}$ $\uparrow\text{taa-}\text{m}\text{t}\text{ə}$ $\eta\text{os}\text{ə}\delta\text{u-}\eta\text{u-}\eta$ $\downarrow k\text{uni}'\text{i}\text{a}$.
tämä[.ACC] poro-2SG.PX.ACC sääliä-INT-2SG miten
- "He ottivat omikseen poroja. Eivät-- minulta eivät edes kysyneet: 'säälitkö tätä poroa?'"
 ChNS_080302_Wife_nar.032-033⁴

Lisäyksiä esiintyy aineistossa hyvin erityyppisissä morfosyntaktisissa asemissa, mutta tyypillinen lisäys on syntaktisesti epäitsenäinen, valinnainen lauseenjäsen. Aiemmissa esimerkeissä lisäys on kokonainen sana, mutta myös yhden morfeemin pituisia yksiköitä on mahdollista pitää lisäyksiä, mikäli lisäyksen kohteeksi joutuvan sanan muu morfonologinen rakenne säilyy ennallaan. Esimerkissä (24) lisättävä on painollinen liitepartikkeli =*güə*, joka voi liittyä sekä verbi- että nominivartaloihin, ja jonka tarkka merkitys on jokseenkin epäselvä (ks. Wagner-Nagy 2019: 541–542). Yksittäisen johtimen tai liitepartikkelin lisäämisen mahdollisuus ei sinänsä ole yllättävää, sillä nganasanissa valinnaisten johdinainesten määrä on suuri. Aineistossa esiintyvissä tapauksissa puhujat toistavat kuitenkin koko sanan, johon morfeemi lisätään, eikä pelkästä epäitsenäisestä morfeemista koostuvia lisäyksiä esiinny ilman lisäyksen kohteena olevan sanan toistoa.

- 24) 1 ChNS: $t\text{ət}::$ (0.6) $k\text{onj-}\text{d}'\text{i}\text{ə-}\eta$ $n\eta-\eta$ (0.8) $k\text{u}\text{əd}'\ddot{u}\text{m}\text{u-}\eta$
tämä mennä-PST-3PL nainen-PL mies-PL
- 2 (1.1) $\text{ə}\text{mə}$ $\uparrow s'\ddot{u}\text{ar-}\text{m}\text{ə}$ $h\text{uud}'\text{i-}\text{s}\eta$ (2.0)
tämä ystävä-1SG.PX[.ACC] hakea-INF
- 3 $m\text{a}\delta\text{aj-}\ddot{c}\ddot{u}\text{-}\text{m}\text{i}$ $\text{i-}\text{s}'\ddot{u}\text{ə}$ (0.9) **nokuə-d'üə** $\uparrow\text{nokuə}=\text{g}\ddot{u}\text{ə-}\text{d}'\ddot{u}\text{ə-}\eta$.
 vierailta-PRS-1DU olla-PST.3SG lähestyä-PST-- lähestyä=EMPH-PST-3PL
 "Meni naisia ja miehiä hakemaan morsiantani. Hän oli meillä kylässä (?).
 Lähestyi-- Lähestyiväthän he."
 ChNS_080302_Wife_nar.003

Poisto on korjaustoiminto, joka koostuu ongelmavuoron osan – käytännössä yksittäisen lekseemin tai morfeemin – poistamisesta niin, ettei uutta ainesta lisätä poiston kohteen paikalle. Poisto säilyttää ongelmavuoron syntaktisen rakenteen kuitenkin pääosin samana. Aineistossa on hyvin vähän esimerkkejä poistoista, ja alla oleva esimerkkikin (25) on rajatapaus poiston ja korvauksen välimaastossa; puhuja jättää korjauksestaan pois sanan *n'üə?* 'lapset' mutta myös lisää painottavan liitepartikkelin. Lisäksi sävelkulku

⁴ Alkuperäisessä käännöksessä lause on tulkittu affirmatiiviseksi, jolloin sen merkitys olisi jotakuinkin "kyselivät jopa minulta". Tulkintaan ilmeisesti vaikuttaa nganasanissa esiintyvä lauserakenne, jossa interrogatiivipäättteen saava kieltoverbi *nijɨ* ei merkitsekään kieltoa vaan painotusta, vrt. sm. *emmekös kaatuneetkin*. Esimerkissä interrogatiivin tunnusta ei kuitenkaan ole, joten äidinkielen puhujan antaman tiedon puuttuessa kumpikin tulkinta lienee mahdollinen.

sekä ensimmäisen sanan venytys sanoissa *n'aaʔ n'üəʔ* vihjaa, etteivät ne välttämättä edes muodosta yhtenäistä nominilauseketta, vaan puhuja epäröi vielä, aloittaisiko lauseensa sanalla *n'aaʔ* vai *n'üəʔ* päätyen lopulta edelliseen, jolloin jakso olisi tulkittavissa useammaksi peräkkäiseksi korvaukseksi.

- 25) 1 KSM: t̪jini̯a əmə-ʔ <n'aa:-ʔ> ↓n'üə-ʔ (.)
 nyt tämä-PL nganasani-PL lapsi-pl
- 2 ↑n'aa=gəl'čə-ʔ (0.5) čistokrov-njj n'aa-ʔ (0.9)
 nganasani=EMPH-PL {puhdasverinen-ADJ} nganasani-PL
- 3 >n'üə-tuŋ d'a hüə-ti l'üəs'itə-raa-mənu buə-suδə-ʔ.<
 lapsi-3PL.PX.GEN ALL vuosi-LAT venäjäksi-LIM-PROL puhua-FUT-3PL
- "Nykyisin nämä nganasanilapset... nganasanitkin, puhdasveriset nganasanit, puhuvat lapsilleen pelkästään venäjäksi."
 KSM_080804_Language_nar.003

Nganasaniin vaikuttaisi pätevän aiemmissä tutkimuksissa esitetty havainto, jonka mukaan juuri poisto ja hylkäys ovat korjaustoiminnoista epätavallisimpia (ks. Couper-Kuhlen & Selting 2018: 129; Schegloff 2013: 47–48). Kuvaavaa on, ettei aineistosta juuri löydy poiston määritelmää erityisen hyvin vastaavia esimerkkejä vaan ainoastaan esimerkin (25) kaltaisia rajatapauksia. Poistojen tarkempi tutkiminen vaatisikin laajemman aineiston tarpeeksi suuren esimerkkijoukon löytämiseksi.

Yllä käsiteltyjen yksinkertaisten eli alle lauseen mittaisista yksiköistä koostuvien korjaustoimintojen luokittelu pelkästään rakenteellisin perustein on suhteellisen helppoa toisin kuin kompleksisempien, lauseen mittaisten tai pidempien korjaustoimintojen luokittelu. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluviksi on nähdäkseni katsottava paitsi sellaiset korjaustoiminnot, joihin liittyy ongelmavuoron semanttisen sisällön toistaminen syntaktisesti erilaisessa asussa (nk. syntaktinen uudelleenjärjestely tai -muotoilu) että meneillään olevan lauseen täydellinen keskeyttäminen. Aiemmassa tutkimuksessa (mm. Schegloff 2013) vastaavankaltaisista korjaustoiminnoista on käytetty muun muassa nimityksiä hylkäys, parenteesi, syntaktinen uudelleenjärjestely sekä hyppäys lauseiden välillä (engl. *sentence-jumping*). On kuitenkin kyseenalaista, missä määrin tällä tavalla nimetyt korjaustoiminnot on mahdollista erottaa toisistaan ainoastaan rakenteellisin perustein, mikä hankaloittaa luokittelun soveltamista muihin kieliin kuin Schegloffin (mt.) tutkimuksen kohteena olevaan amerikanenglantiin. Kompleksisten korjaustoimintojen määrä nykyisessä aineistossa on niin vähäinen, ettei niiden perusteella ole mahdollista luoda vastaavankaltaista luokittelua tai tarkistaa Schegloffin luokittelun pätevyyttä nganasanissa.

Hylkäykseksi kutsutaan korjaustoimintoa, jonka aikana puhuja päätyy jättämään kesken aloittamansa lausuman ja, mikäli vuoro ei hylkäyksen jälkeen siirry seuraavalle, aloittamaan uuden lauseen alusta. Lausumien erillisuus on toki joskus vaikeatulkintaista, sillä useimmiten vähintäänkin semanttinen jatkuvuus

niiden välillä säilyy. Schegloffin (2013: 52–56) luokittelun mukaan hylkäystä voi seurata uusi yritys sanoa sama asia joko välittömästi hylkäyksen jälkeen tai jonkin ajan kuluttua, tai vaihtoehtoisesti hylkäys voi olla lopullinenkin. Aineistossa on joitakin kuvaukseen sopivia esimerkkejä kuten (26), joka voidaan mielestäni mahdollisesti katsoa hyppäykseksi, sillä puhuja keskeyttää aiemman lausuman selvällä prosodisella katkolla (rivillä 3) ja aloittaa sekunnin mittaisen tauon jälkeen uuden lausuman, jota ei voi pitää aiemmin sanotun syntaktisena uudelleenjärjestelyä.

- 26) 1 ChNS: hojk-ir-kə-tu-muʔ tət(i) >maa=güə bigaj
 juosta-FREQ-HAB-PRS-1PL tämä mikä=EMPH joki
- 2 tahar^hiaa təi-s'üə (1.4) maa=gəl'čə bj-t:j
 nyt olla-3SG.PST mikä=EMPH vesi-3SG.PX
- 3 **d'anguj-s'üə tət|| (1.0) ↑bigaj-l'əku=güə**
 NEG.EXT-3SG.PST tämä-- joki-SIM=EMPH
- 4 bigaj (1.2) hual'ü: hual'üraa.
 joki kivi-- kivikkoinen
- "Juoksentelimme [sinne], mikä lie joki ollut. Siellä ei ollut vettä...
 Joenkaltainen, joki. Kivi-- kivikkoinen."
 ChNS_080214_Wandering_nar.027-028

Poistojen tapaan hylkäyksetkin vaikuttavat harvinaisilta. Tähän lienee syynä pyrkimys vuorovaikutuksen sujuvuuteen, jonka kannalta ilmaisun selkeys ja jatkuvuus on olennaista – kuulijat eivät välttämättä pysty seuraamaan jatkuvasti aiheesta toiseen poukkoilevaa tai syntaktisen yhtenäisyytensä menettävää puhetta. Usein hylkäystä on lisäksi vaikea erottaa syntaktisesta uudelleenjärjestelystä, mikäli keskeinen sisältö on sama kuin ongelmavuorossa – tulisiko tällöin sanoa, että korjattavan lauseen syntaktista asua on muutettu, vai että alkuperäinen lause hylättiin ja sama sisältö ilmaistaan uudelleen keskustelussa? Esimerkissä (27) alla puhuja käyttää negatiivisesta kopulasta lähes samaa muotoa sekä ongelmavuorossa (*n'ihiantjimiʔ*) että korjauksessaan (*n'ihiantj?*) vaihtaen pelkän persoonapäätteen, minkä perusteella korjaus olisi mahdollista katsoa edellisen puheen syntaktiseksi uudelleenjärjestelyksi. Toisaalta ensimmäinen lause keskeytyy niin aikaisessa vaiheessa, ettei puhuja ole ehtinyt tuottaa esimerkiksi sen pääverbiä lainkaan. Korjausjakson lause sisältääkin paljon ensimmäisestä lauseesta puuttuvaa ainesta, muun muassa koko päälauseen *id'aʔamə munuŋkatu* 'isäni aina sanoo', minkä perusteella sitä voisi pitää pikemminkin hylkäyksenä kuin uudelleenjärjestelyä.

- 27) 1 KECh: n'i-hia-ntj-mjʔ kojə kad'a-nu (0.4) n'üə-#n'i#
 NEG-OPT-PRS-1PL idoli[.GEN] kylki-LOC lapsi-1DU.PX.GEN
- 2 (0.5) nüə-n'i d'a ↓nu (.)
 lapsi-1DU.PX.GEN ALL PTCL

3	↑n'üə? (1.7)	id'a-ʔa-mə	munu-ŋkə-tu	n'üə-ʔ	
	lapsi	isä-AUG-1SG.PX	sanoa-HAB-PRS.3SG	lapsi-PL	
4	n'i-hia-ndj-ʔ	ŋaŋgutʊ-ʔ	kojkə	kad'a-nu	n'i-hia-ndj-ʔ
	NEG-OPT-PRS-3PL	huutaa-CNG	idoli[.GEN]	kylki.LOC	NEG-OPT-PRS-3PL
5	(.)	sa↑nirə-ʔ,			
		leikkiä-CNG			

"Älkäämme idolin lähellä... lapse-- lapselleen, no, lapset... Isäni sanoi aina: 'lapset, älkää huutako idolin lähellä, älkää leikkikö.'"

KECh_080224_Idol_nar.024-025

Esimerkissä (28) puhuja keskeyttää omistuslausekkeen *təbtə n'aagəəʔ taačüŋ* 'myös [heidän] hyvät poronsa' ja päätty kahden keskeytyvän korjausyrityksen jälkeen muotoilemaan lausekkeen uudelleen eksistentiaalisen kopulan *tai-* 'olla olemassa, omistaa' avulla.

28)	1 ChNS:	taa-čü	(3.0)	təbtə	n'aagəəʔ	taa-čü#ŋ:#
		poro-3SG.PX>PL		myös	hyvä-PL	poro-3PL.PX>PL
	2	sʃll	taa	↑sʃt:ŋ	taa-čüŋ	(0.6)
		((3PL--))	poro--	3PL	poro-3PL.PX>PL	
	3	sʃt:ŋ	taa-čüŋ	təbtə	təi-s'üə-ʔ	n'aagəi-čüŋ.
		3PL	poro-3PL.PX>PL	myös	EXT-PST-3PL	hyvä-3PL.PX>PL
		"Hänen poronsa... Myös heidän hyvät poronsa [...] heidän poronsa, heilläkin oli hyviä poroja."				
		ChNS_080302_Wife_nar.045				

On epäselvää, kuinka tulisi tulkita ongelmavuoron lauseen muuttaminen affirmatiivisesta negatiiviseksi kuten esimerkissä (29). Negaatiota kantaa nganasanissa kieltoverbi, joka saa päätteikseen persoona- luku- ja modustunnukset sekä toisinaan jopa johdinainekset finiittiverbiltä (ks. lisää Wagner-Nagy 2019: 405–421). Tämän seurauksena propositioltaan negatiiviseksi muutettavan lauseen morfosyntaksi muuttuu huomattavasti. Korjausjaksoon muodostuva lause ei kuitenkaan ole ongelmavuoron lause suoraan negatiiviseksi muutettuna, vaan ymmärtämisen kannalta tarpeettomat sanat kuten asiayhteydestä ymmärrettävissä oleva patientti (šamaani Tubiāʔku D'ühodojevič, jota korjattavassa lauseessa edustaa pronomini *təndə*) ilmaistaankin kieltoverbin objektikonjugaation avulla. Tämän perusteella esimerkin (29) tapausta tulisikin pitää pikemminkin hylkäyksenä.

29)	1 ChND:	ŋə-m:iʔ	>id'aʔa-mə	tahariabiʔ	(0.4)	<huud'i-ʔə	
		noita-1PL.PX--	isä-1SG.PX	nyt		hakea-PRF.3SG	
	2	ŋəδə>	(0.7)	N'ilimj	d'esj↓	(1.7)	↑Tubiāʔku.
		noita.ACC		N'ilimj[.GEN]	isä		Tubiāʔku.

3	Tubiaʔku:: Tubiaʔku (0.6)	D'ühodojevič' D'ühodojevič'	təndə tämä.ACC	huud'i-ʔə. hakea-PFR.3SG		
4	5 H:	mm-hm.				
6	(0.7)					
7	ChND:	kurəgu-ndi:ʔ jopa-LAT.PL	↑N'I-Sjə-δj NEG-PST-3SG.SGO	huuʔ=kəl'ČƏ-ʔ hakea=EMPH-CNG	>mjŋ 1PL	malad'ü-ʔü-nüʔ. leiriytyä-PRF-1PL.RFL
8	(0.9)	ŋəðə noita.GEN	ma-tiʔ kota-LAT.PL	mjŋ 1PL	malad'ü-ʔü-nüʔ. leiriytyä-PRF-1PL.RFL	

ChND: "Šamaanimme-- Isäni lähti hakemaan šamaania.
[Hän oli] N'ilijmŋn isä. Tubiaʔku. Tubiaʔku D'ühodojevič', haki hänet."

H: "Mm-hm."

ChND: "Todella... Ei hakenutkaan, me menimme heille.
Šamaanin kotien luokse me leiriydimme."

ChND_041213_Reminiscence_nar.060-063

Hylkäys- ja uudelleenjärjestelytapauksien harvinaisuuteen sekä epäselvyyteen vaikuttanee sekin, että puhujat pyrkivät ensin löytämään muita ratkaisuja ongelmiin kuten esimerkissä (27), jossa puhuja aloittaa useita toistoja ennen korjauksen lopulta ratkaisevaa hylkäystä ja uutta lausetta. Tämä lienee seurausta puhujien pyrkimyksestä ratkaista ongelmat mahdollisimman nopeasti, jolloin hylkäyksen ja uudelleenjärjestelyn kaltaisiin suhteellisen aikaavieviin korjaustoimintoihin päädytään vasta muiden keinojen epäonnistuessa. Esimerkkien vähäisyys vaikeuttaa syntaktisen uudelleenmuotoilun ja hylkäyksen välisen rajan määrittelemistä vielä entisestään. Suurella varmuudella (morfo)syntaktisina uudelleenjärjestelyinä voi pitää korjaustoimintoja, jotka käsittävät edeltävän ongelmavuoron tai sen osan välittömän toistamisen siten, että lauseen (morfo)syntaktinen rakenne – esimerkiksi sanajärjestys – eroaa selkeästi alkuperäisestä mutta sanasto säilyy pitkälti samana. Lisäksi joitakin tapauksia, joissa korjaus käsittää verbin muutoksen finiittisestä infinitiiviseksi tai päinvastoin, tulisi pitää esimerkkeinä syntaktisesta uudelleenmuotoilusta.

30)	1 ChNS:	təndə:: tämä.GEN	Bəɾəŋəi-ʔ Bəɾəŋəi-GEN.PL	n'ii kohti.GEN	d'a ALL	konj=ŋjtj-ʔə-m:i mennä=EMPH-PRF-1DU
	2	tə-ŋjɔj tämä=EMPH	təə-d'əə-j tämä-NPST-ACC.PL	kačəmə-suə-m nähdä-PST-1SG	>kačəmə-ʔmuə-d'əə-mə nähdä-NDER-PST-1SG.PX	
	3	i-s'üə olla-PST.3SG	tət:i:: tämä	Bəɾəŋəŋku. B.		

"Menimme varmaankin Bəɾəŋə-vuorten suuntaan, silloin näin ne.
Näkemäkseni tuli silloin Bəɾəŋəŋku[-vuori]."

ChNS_080214_Wandering_nar.066

Schegloff (mts. 56–59) erottaa omaksi tyyppikseen vielä niin kutsutun hyppäyksen (engl. *sequence-jumping*), joka on hänen mukaansa hylkäykselle läheinen mutta erillistä käsittelyä vaativa korjaustoimintotyyppi. Hyppäykselle on tyypillistä äkillinen, kokonaan tai lähes ilman taukoa siirtyminen jaksosta toiseen sekä samanaikainen aiheen vaihtaminen tyypillisesti vastauksena puhujan oman vuoron ulkopuolelle ulottuviin ongelmiin (mt.). Hyppäyksen määritelmä tukeutuukin voimakkaasti pragmaattisiin piirteisiin, sillä se ei syntaksiltaan tai muulta rakenteeltaan juurikaan eroa hylkäyksestä. Kompleksisempien korjaustoimintojen rakenteellinen luokittelu käsittelemättä pragmaattisia seikkoja on huomattavasti vaikeampaa kuin yksinkertaisempien korjausten. Määrittelyn ongelmat lienevät osin seurausta siitäkin, että pyrin luokittelemaan korjaustoimintoja rakenteellisesti, vaikka korjauksen määritelmä itsessään noujautuu sen pragmaattisiin merkityksiin. Nganasanissa esiintyviä tapauksia lienee mahdotonta luokitella ainakaan näin suppean aineiston perusteella puhtaasti rakenteellisin perustein määräytyviin korjaustoimintotyyppeihin, vaan ne on mahdollista luokitella tarkemmin vain otettaessa pragmaattiset merkitykset tarkemmin huomioon. Ylipäätään korjaustoimintojen syntaksia tarkasteltaessa käy nopeasti ilmi, etteivät aineistossa esiintyvät tapaukset kovinkaan usein mukaudu puhtaasti ideaalityyppejä kuvaaviin määritelmiin.

5.1.3.2. Ennakoiva korjaus

Kaikki edeltävässä luvussa käsitellyt korjaukset ovat niin kutsuttuja jälkikäteisiä eli jo tuotettuun puheeseen kohdistuvia korjauksia. Niiden lisäksi aineistosta löytyy runsaasti esimerkkejä ennakoivista korjauksista ja muista vuorovaikutuksen ongelmien ennakointiin liittyvistä pragmaattisista piirteistä. Puhujat hyödyntävät niin ekstralingvistisiä, foneettisia kuin morfosyntaktisiäkin keinoja viestiessään esimerkiksi sanojen löytämisen tai tietyn ilmaisun muotoilemisen vaikeuksista toisille. Ennakoiville korjauksille tyypillinen foneettinen piirre on äänteen pidentyminen, joka yhdistyy usein leksikaalisiin korjauksen keinoihin kuten täytesanoihin. Morfosyntaktisesti kompleksimpiin ennakoiviin korjaustoimintoihin kuuluvat muun muassa lausemuotoinen sanahaku, kivettyneet hakufraasit sekä sananhaun kohteen mukaisesti taipuva, demonstratiivipronominipohjainen täytesana *andj*.

Yllä korjauksen aloituskeinojen yhteydessä käsitelty äänteen pidentyminen on aineistossa hyvin yleinen epäröimisen ilmaisekeino. Äänteen pidentymiä esiintyy tyypillisimmin sanan lopussa sen viimeisessä tavussa. Pidentyvä äänne voi olla vokaali, kuten esimerkissä (31), tai konsonantti kuten nasaali esimerkissä (32). Jos viimeinen konsonantti on klusiili – nganasanin tavorakenteen takia lähes aina glottaaliklusiili – se ei kuitenkaan pitene, vaan sen sijasta pitenee sitä edeltävä vokaali (33). Epäröintiä ilmaisevaa pidennystä esiintyy sekä yksinään (32, 33) että esimerkiksi leksikaalisten ennakointikeinojen kanssa (31).

- 31) 1 ChNS: tėti hojka-ʔi-δə i-bahu: takəə: (.) ɲon:əə:
tämä juosta-PRF-3SG.RFL olla-REP.3SG tuo vielä
2 (0.9) ɲo↑nəə(h) (0.4) s'uar-tu ma=bta (.)
vielä ystävä-3SG.PX mikä=EMPH
3 kasa kad'a-nu-ntu kuni=güə (.) kuntəgu
ehkä vierellä-LOC-3SG.PX missä=EMPH pitkä
4 tėti kuəd'a-ʔ#a: (.) d'ütj-δi.#
tämä harjanne-AUG väli-3SG.PX

"Hän juoksi kuulemma sinne... ja... ja hänellä oli ystävä melkein vieressä, pitkän vuorenharjanteen takana."

ChNS_080214_MountainRidges_nar.019

- 32) 1 ChND: helj-ɲj mɲj: ↑saniʔ-kə:t:u-muʔ matə-δiä-ʔk:u.
puoli-LOC 1PL leikkiä-HAB-PRS-1PL kota-DER-DIM
"Toisinaan me... leikimme kotaleikkiä."
ChND_041213_Reminescence_nar.111

- 33) 1 ChND tə: >əmə-ʔ kolj-δj-tjə-ʔ munu-ɲkə-ndu:-ʔ
tämä tämä-PL kala-CAPT-PTCP-PL sanoa-HAB-PRS-PL
2 (0.7) kolj=gəl'çi-čüɲ əl'ü-tü-ʔ.
kala=EMPH-3PL.PX>PL olla.vähän-PRS-3PL
"Niin, kalastajatkin sanovat, että kalaa on vähän."
3 KES: bahiäʔ i-bahu-ʔ kolj-δə=u-ʔ (1.9)
paha olla-REP-3PL kala-DER=EMPH-PL
4 kolj-δə-ʔ bahiäʔ i-bahu-ʔ.
kala-DER-PL paha olla-REP-3PL

"Huonoja ovat kuulemma kala-apajat. Apajat ovat kuulemma huonoja."

ChND-KES_061107_Dialog_conv.013

Yhtenä sanahaun ja empimisestä viestimisen keinona nganasanissa toimii äänteelliseltä asultaan ja semantiikaltaan epäselvä äännähdys, joka koostuu useimmiten pituudeltaan vaihtelevasta redusoituneesta vokaalista ə. Äänteen pidentymästä poiketen äännös esiintyy lauseessa itsenäisenä yksikkönään, jolla on oma sanapaino. Sitä eivät kuitenkaan koske mitkään syntaktiset rajoitukset, eikä sitä voitane pitää varsinaisena lekseeminä, koska sillä ei ole itsenäistä semanttista merkitystä vaan ainoastaan pragmaattinen funktio. Samankaltainen äännähdys tai puolileksikaalinen elementti voi toimia myös korjauksen aloituskeinona (ks. luku 5.1.2.).

Esimerkissä (34) empimisäännös əə alkaa lähes välittömästi edellisen sanan päätyttyä saaden kuitenkin itsenäisen sanapainon. Tässä puhuja tuottaa äännöksen kuvaillessaan, montako tyttöä yleensä osallistui tiettyyn leikkiin hänen lapsuudessaan – nganasanissa optatiivipartikkelin *kəči* avulla voidaan ilmaista

keskenään vaihtoehtoisten arvioiden olemassaolo – mutta epäröi ennen sanaa *nagür* 'kolme' ja tuottaa empimisäännöksen. Sävelkorkeuden nousu heti sanan *nagür* alussa sen lopulta toteutuessa kertoo sen olleen sanahaun kohteena.

34)	1 ChND:	tərəd'i sellainen[.GEN]	matə-δīai-ʔ kota-DER-GEN.PL	kunsj-nj sisä-LOC	mjŋ 1PL	(0.5)
	2	sanir-kə-tu-muʔ leikkiä-HAB-PRS-1PL	(0.9) montako=EMPH	kanə=güə njj nainen	n'üə lapsi	i-s'a olla-INF
	3	kəči olkoon	s'iti kaksi	njj nainen	n'üə↑ lapsi	(0.6)
	4	kəči olkoon	>ə::: kolme	↑na:gür kolme	njj nainen	n'üə; lapsi

"Sellaisen leikkikodan sisässä me leikimme, pari tyttöä. Vaikka kaksi tyttöä, vaikka öö-- kolme tyttöä."

ChND_041213_Reminiscence_nar.116

Toisto on korjaustoiminto, joka koostuu pelkästä edeltävään puheeseen sisältyvän aineksen toistamisesta siten, ettei mitään siinä, esimerkiksi sen foneettista tai morfosyntaktista asua, sanapainoa tai sävelkulkua merkittävästi muuteta. Sanapainon ja sävelkulun muutokset tulee tässä yhteydessä mieltää pikemminkin korvakuulolta tehtyjen arvioiden ja puhujien käytöksen havainnoinnin kuin absoluuttisten, mitattujen arvojen näkökulmasta, sillä mitatut arvot tuskin voivatkaan olla absoluuttisesti samat. Itsekorjauksen laadullisen tarkastelun kannalta tärkeämpää on määrittää, nouseeko ero puhujien kannalta merkitykselliseksi. Toistoiksi olen siis tutkielmani aineiston joukosta katsonut vain tapaukset, joissa näin ei vaikuta olevan.

Toistettavaksi valikoituva kokonaisuus määräytyy nganasanissa morfosyntaktisesti, ja useimmat toistot käsittävät ainoastaan yksittäisen sanan (35), mutta myös useampisanaisen kokonaisuuden toistoja esiintyy (36). Kuten esimerkistä (36) käy ilmi, useampisanainen toisto ei välttämättä muodosta yhtenäistä syntaktista kokonaisuutta. Esimerkissä puhuja toistaa lauseen patienttina toimivan passiivipartisiippiinmuotoisen verbin *məkəraməəʔkučüŋ* 'väännettyjä' sekä adverbien *əmjɔ̄ɦa* 'tällä tavoin', jotka kuuluvat keskenään eri lausekkeisiin. Adverbi *əmjɔ̄ɦa* voi itsessään toimia eräänlaisena tavan adverbien täytesanana tai muuna leksikaalisena viivästyskeinona (ks. alla), mutta tässä yhteydessä se saattaa myös säilyttää deiktisen merkityksensä; on mahdollista, että puhuja näyttää jonkinlaisella eleellä, kuinka laatikoita väänneltiin, mutta tätä ei ole mahdollista todentaa, sillä videoaineistoa ei ole saatavilla.

- 35) 1 ChNS: Təndə-j təndə-j kačəmə-sa (.) ɛn'i-ŋj-m HUŋgə:ʔ.ɛ
 tämä-ACC.PL tämä-ACC.PL nähdä-INF NEG-INT-1SG paeta-CNG
 "Ne-- nähdessäni todella pakenin!"
 ChNS_080302_Wife_nar.011
- 36) 1 ChND: ləŋji-bti-δə huard'aaʔ-ku-j əndj-kə-tj-mjʔ↑ (1.0)
 palaa-CAUS-NMLZ[.GEN] tulitikkulaatikko-DIM-ACC.PL tämä-HAB-PRS-1PL
- 2 əmjʔʔa:: ↑čambi-ʔkə-tj-mjʔ (0.7) məkərə::
 tällä.tavoin rikkoa-INCH-PRS-1PL vääntää--
- 3 >məkərə-məə-ʔku-čüŋ əmjʔʔa: >məkərə-məə-ʔku-čüŋ
 vääntää-PTCP.PASS-DIM-3PL.PX>PL.ACC tällä.tavoin vääntää-PTCP.PASS-DIM-3PL.PX>PL.ACC
- 4 əmjʔʔa: (0.3) ŋamtə-rəkj-δi-čüŋ (0.3)
 tällä.tavoin sarvi-SIM-DST.PL-3PL.PX>PL.ACC
- 5 >mej-kə-tj-mjʔ čambi-ʔkə-tj-mjʔ (.) əmjʔʔa-riai-ʔ.
 tehdä-HAB-PRS-1PL rikkoa-INCH-PRS-1PL tällä.tavoin-LIM-ADV
 "Tulitikkulaatikoita tuota... rikoimme. Väanne-- väännettyjä sellaisia, väännettyjä sellaisia...
 sarvennäköisiä teimme, rikoimme tällä tavoin."
 ChND_041213_Remembrance_nar.152

Nganasan vaikuttaisi kuuluvan kieliin, joissa tyypillisin toisto on vain yhden sanan mittainen eikä esimerkiksi kokonainen lauseke. Tätäkin selittää mahdollisesti nganasanin sanojen pituus ja monimorfeemisuus: yksittäiseen sanaan voidaan sija- ja persoonapäätteiden avulla sisällyttää runsaasti sellaista kieliopillista tietoa, joka joissakin muissa kielissä, muun muassa vuorovaikutuslingvivistisestäkin näkökulmasta runsaasti tutkituissa suurissa indoeurooppalaisissa kielissä, täytyisi ilmaista erillisin partikkelein ja adpositioin. Kun keskeiset kieliopilliset merkitykset ilmaistaankin päätteiden avulla, lauseke ei välttämättä edes sisällä muita lekseemejä kuin pääsanansa. Tässä suhteessa nganasan myös muistuttaa aiemmin tutkituista kielistä enemmän esimerkiksi polysynteettistä wichitaa (ks. Mirzayan 2008: 351) kuin englantia (ks. Fox, Hayashi & Jaspersen 1996: 206–207).

Useiden kielten puhujien on havaittu toistoissaan suosivan kieliopillisia sanoja kuten artikkeleita ja prepositioita sisältösanojen sijaan (mm. Fox ym. 2009: 89–91; Németh 2012: 2025–2027). Nganasanin adpositiot ovat kaikki postpositioita, eikä mitakaan kieliopillisia sanoja juuri esiinny nomini- tai verbilausekkeiden alussa, jolloin niitä ei ole mahdollista hyödyntää toistoissa. Toistettava osuus on siis melko usein yksittäinen sisältösana pikemminkin kuin kieliopillinen sana tai kokonainen lauseke. Tämä ei tarkoita, etteikö esimerkiksi nominilausekkeen toistoja määritteineen (37) lainkaan esiintyisi.

37)	1	FDJ:	mənə	(1.5)	əmə	m-	>əMə	mou-ntə		
			1SG		tämä		tämä	maa-LAT		
	2		baða-s' uəd' əə-m		i-s' üə-m			hüə-tə	(1.1)	manaʔkü
			kasvaa-PTCP.PST-1SG		olla-PST-1SG			vuosi-LAT		vasta
	3		hü::	↑	bəjna:		s'ati-biʔə	t'üh		t'ühə-ni.
			vuosi--		sota[.GEN]		loppua-TEMP	aika--		aika-LOC
			"Näillä m- näillä main olen kasvanut, viime vuo- sodan jälkeisenä ai- aikana."							
			SKNA-22374:1_helinski_96.001							

Vuorovaikutuksen ongelmien ennakointiin käytetään aineiston perusteella erityyppisiä täytesanoja, jotka korjauksen yhteydessä esiintyessään kantavat semanttisen merkityksensä lisäksi tai sijasta erityisiä pragmaattisia funktioita. Tutkimuksessani olen katsonut leksikaalisiin ennakoivan korjauksen keinoihin kuuluviksi edeltävään puheeseen sisältymättömät leksemit, jotka eivät ole osa laajempaa hakufraasia. Nganasanissa korjauksen yhteydessä pragmaattisia funktioita saavina täytesanoina käytetään useimmiten demonstratiivi- ja interrogatiivipronomineja, joita voidaan käyttää lukuisissa eri morfosyntaktisissa asemissa ongelmavuoron syntaksista sekä ongelmien luonteesta riippuen. Nganasanin täytesanat on mahdollista luokitella morfosyntaktisten ominaisuuksiensa perusteella kolmeen ryhmään: taipumattomiin täytepartikkeleihin, kohdesanansa attribuuteiksi asettuviin täytesanoihin sekä morfosyntaktisesti kohdesanaansa vastaaviin sijaissanoihin. Kysymysanoista yleisimpiä täytesanoina ovat interrogatiivipronomini *maa* 'mikä' ja yleinen kysymyssanavarstalo *ku-*, josta on mahdollista sijapäätteiden ja johdinten avulla muodostaa muun muassa paikan, tavan tai laadun interrogatiiveja. Demonstratiivipohjaiset täytesanat muodostuvat tyypillisesti vartaloista *əmə-* 'tämä' ja *tə-* 'tämä, tuo'.

Ympäröivän puheen semanttiset ja pragmaattiset merkitykset sekä kohdesanan syntaktinen asema vaikuttavat monissa tapauksissa täytesanan valintaan, ja lisäksi yksittäisten täytesanojen välillä on eroja siinä, missä määrin ne mukautuvat ongelmavuoron syntaksiin. Taipumattomat täytesanat eli täytepartikkelit ovat nimensä mukaisesti kieliopillisen partikkelin kaltaisesti käyttäytyviä taipumattomia täytesanoja. Hayashi ja Yoon (2006: 507–513) käyttävät termiä *interjective* täytesanoista, jotka voivat esiintyä missä tahansa kohdassa lausetta eivätkä mukaudu ympäröivään morfosyntaksiin tai muullakaan tavoin yksilöi mitään tiettyä osaa lauseesta sanahaun kohteeksi. Tällaisina yleisinä täytesanoina voivat nganasanissa toimia muun muassa demonstratiivit *əmə* ja *tətj* niin nominatiivi- kuin genetiivi- ja akkusatiivimuotoisinakin, joskaan niiden sija ei attribuutinomaisista täytesanoista poiketen määräydy kohdesanan perusteella.

- 38) 1 ChNS: təmæəŋj heδjtj-sj >n'i-ŋj-m munə-ʔ< ɔəmtj
sillä.tavoin kävellä.INF NEG-INT-1SG sanoa-CNG tämä
- 2 ↑maəŋu↓na tus'aj-s'i ɔəmtj (0.3)
miksi musta-INF tämä
- 3 ↑sat:əɾə ma=bta=bta heŋk:ə↓ sat:əɾə ɔtət:i.
naali mikä=EMPH=EMPH musta naali tämä
- "Kävellessäni ajattelin, tuota, mikä tämä musta naali, jokin musta naali."
ChNS_080302_Bear_nar.012-013

Toisinaan on vaikea määrittää, missä määrin täytesana mukautuu osaksi lauseen morfosyntaksia, sillä astevaihtelukonsonantteja sisältämättömissä sanoissa yksikön nominatiivi, akkusatiivi ja genetiivi ovat homonyymeja keskenään, eivätkä puhujat vaikuttaisi suosivan mitään tiettyä muotoa. Lisäksi jotkin täytepartikkelifunktioita saavat sanat ovat järjestään taipumattomia. Sanajärjestyksään ei välttämättä paljasta, missä määrin täytesana noudattelee lauseen morfosyntaksia, sillä nganasanin sanajärjestys on etenkin adverbien ja partikkeleiden osalta huomattavan vapaa, ja juuri tällaiset elementit vaikuttaisivat tyypillisesti toimivan täytesanoina. Joitakin täysin taipumattomia partikkeleita – kenties yleisimpänä *ŋanuə* 'todella' – voidaan katsoa käytettävän myös täytepartikkelinomaisesti, kun niiden semanttinen merkitys ikään kuin taka-alaistuu antaen tilaa pragmaattiselle. Juuri morfosyntaktisten ominaisuuksiensa vuoksi ne eivät voisikaan yksilöidä mitään tiettyä lauseenjäsentä korjauksen kohteeksi.

- 39) 1 ChNS: təndə (.) hūāa-ʔ d'əŋgu >n:a (.)
tämä.GEN puu-GEN.PL ansa.GEN luo.LAT
- 2 kon-- kona-ʔa-m (0.5) ↑hūāa-ʔ d'əŋguj=ŋjδj-tə
mennä-- mennä-PRF-1SG puu-GEN.PL ansa=EMPH-LAT
- 3 **ŋanuə** **kona-ʔa-m** **tət:i:** (0.3) ↑kəi d'a
todella mennä-PRF-1SG tämä puoli[.GEN] ALL
- 4 i-čüə (0.9) hūāa-mtu sohəru-suə-m.
olla-PTCP[.GEN] puu-3SG.PX.ACC kaataa-PST-1SG
"Sen puisen ansan luokse me-- menin. Menin ansan luokse, tuota... sen vierellä olevan puun kaadoin."
ChNS_080302_Bear_nar.038

Eryteisesti kysymysanapohjaiset mutta myös demonstratiiveista johdetut täytesanat toimivat ikään kuin kohdesanansa attribuutteina. Tällöin täytesana pitkälti menettää semanttisen merkityksensä mutta säilyttää syntaktiset rajoitteensa ja valikoituu siten, että se vastaa syntaktisesti viivytettävää sanaa tai sanahaun kohdesanaa: täytesanana voi olla esimerkiksi *əmjʔa* 'tällä tavoin' kohdesanan ollessa adverbi, *takəə* 'tuo (kaukainen)' sen ollessa paikka tai *maa* 'mikä' sen ollessa substantiivi. Tällaiset täytesanat ovat morfosyntaktisesti attribuutin asemassa, vaikka niiden kohdesana olisi lauseen pääsana, eli toisin sanoen

ne mukautuvat kohdesanansa morfosyntaksiin mutteivät asetu sen paikalle lauseessa. Attribuutiivisina täytesanoina esiintyessään sijataivutusta kantavat täytesanat ovat aina genetiivissä, joka on nganasanin nominaalilausekkeen attribuuttien odotuksenmukainen taivutusmuoto pääsanan ollessa muussa sijassa kuin nominatiivissa tai akkusatiivissa (Wagner-Nagy 2019: 308–309).

- 40) 1 ASS: $tjmj\#nia::\#$ labsəkəə n'üə-mə hoðə-tə-tu (0.4)
 nyt nuorin.lapsi lapsi-1SG.PX kirjoittaa-IMPf-PRS.3SG
- 2 **uč'il||** **takə:** Dud'ij#kə# (0.8) koledž'e-tənu.
 oppilaitos-- tuo Dudinka[.GEN] ammattikoulu-LOC
- "Nykyisin nuorin lapseni opiskelee koul-- siellä Dudinkan... ammattikoulussa."
 ASS_161024_Life_nar.030

- 41) 1 ChNS: hojmi-l'aa-tj-ndə tə-ni čüü-ʔə i-bahu tət:i
 pimetä-LIM-NDER-LAT tämä-LOC saapua-PRF.3SG olla-REP.3SG tämä
- 2 (1.4) **təndə** (0.9) **Kərud'iði-ʔ** (0.6)
 tämä.GEN Kərud'iði-GEN.PL
- 3 **••təndə::** (0.8) **čərə-t:ə.••**
 tämä.GEN asukas-LAT
- "Vasta pimeän tullen saapui kuulemma hän. Sen... Kərud'iðin vuorenrinteiden sen...
 asukkaan luokse."
 ChNS_080214_MountainRidges_nar.024

Ennakoitua puhetta viivyttävien täytesanojen yhteydessä esiintyy usein muita epäröinnin keinoja kuten äänteen venytyksiä, taukoja tai halutun käsitteen löytyessä nk. ratkaisuintonaatio kuten esimerkissä (40). Tässä ratkaisuintonaatio seuraa kerrontateksteissä yleistä suunnittelufraasia *tənj taharīaa* 'sitten, nyt'. Se esiintyy lähinnä lauseitten alussa eikä viittaa mihinkään tiettyyn yksilöityyn ongelmaan vaan pikemminkin täyttää lauseittenvälisen tilan siirryttäessä aiheesta toiseen. Muita lauseenalkuisessa asemassa esiintyviä suunnittelufraaseja ovat muun muassa *təndə huə* 'sen jälkeen', *təgətə* 'sitten' ja *tə tə* 'niin niin', joista jälkimmäisen intonaatio ja sävelkulku ovat muista poiketen tyypillisesti nousevia.

- 42) 1 ASS: **tə-n(j)** **>taharīaa::** $\uparrow miāi\delta a\text{?}-s\dot{j}ə-m$ (0.7) ava||
 tämä-LOC nyt mennä.naimisiin-PST-1SG ((--))
- 2 **>əndj::** (.) kuəd' bəjka-ʔa-nə na
 tämä.GEN mies-- mies-AUG-1SG.PX.GEN luo.LAT
- 3 bəjka-ʔa-mə $\uparrow as'a$ i-s'üə.
 mies-AUG-1SG.PX dolgaani olla-PST.3SG
- "Sitten... menin naimisiin. Tämän... mie-- ukkoni kanssa, hän oli dolgaani."
 ASS_161024_Life_nar.021

Taivutuspäätteitä saaviin täytesanoihin lukeutuu lisäksi attibuutin tavoin asemoituvista täytesanoista selvästi eroava, morfosyntaktisesti kohdesanansa paikalle asettuva täytesana, joka muodostetaan demonstratiivipronominin *əntj* 'tämä' vartaloista *əntj-* (vahva aste) ja *əndj-* (heikko aste). Se toimii täytesanana muun muassa sanahauissa kantaen sanahaun kohteen taivutuspäätteitä riippumatta siitä, onko kohde nomini vai verbi. Kohdesanaa ei tällöin tarvittaisi syntaktisesti täydellisen lauseen muodostamiseen lainkaan, mutta suurimmassa osassa tapauksista puhujat lisäävät sen lauseeseen pian täytesanan tuottamisen jälkeen kuten esimerkeissä (43) ja (44), joissa täytesanaa seuraa lähes välittömästi sanahaun ratkaisu.

43)	1	ChND:	Kiri::	Kri	ə:ndj	d'a	Kiristəu=d'a
				PH	ALL		Kiristəu[.GEN]=ALL
	2		kəči	konj-ʔsʝδə-ʔ	(0.5)	kəči	L'etjmd'ə=d'a,
			PTCL.OPT	mennä-FUT-3PL		PTCL.OPT	L'etjmd'ə[.GEN]=ALL
			"Kiri-- Kri-- sinne, Krestyyn menevät, tai sitten Letoviehen."				
			ChND_041213_Reminescence_nar.046				

Toimiessaan nominin sijaissanana demonstratiivista muodostettava sijaissana taipuu täyden nominiparadigman mukaisesti eikä siis asetu sanahaun kohdesanan määritteeksi tavanomaisen demonstratiivin tavoin. Verbin paikalla toimiessaan sen morfosyntaktinen käytös on ainutlaatuista nganasanin sanojen joukossa, sillä nominaalisesta alkuperästään huolimatta se taipuu täysin verbin tavoin. Nganasanin nominit voivat kyllä predikaatteina toimiessaan saada tavanomaisesti verbin ominaisuutena pidettyjä persoonapäätteitä, esim. *basus'i-m 'olen metsästäjä' basus'i-ŋ 'olet metsästäjä'*, mutta tällaisiin nominaalisiin predikaatteihin ei ole mahdollista liittää suoraan esimerkiksi tempustunnuksia tai verbikantaisia johtimia, vaan niiden käyttöön vaaditaan kopula. Täytesanaan *əntj* kaikkien verbaalisten suffiksien liittäminen sen sijaan on mahdollista kuten esimerkissä (44), jossa sana kantaa kohdesanansa mukaisesti infinitiivin päätettä. Lisäksi *əntj* osallistuu kaikkiin odotuksenmukaisiin morfonologisiin vaihteluihin kuten astevaihteluun ja vokaalivaihteluun kohdesanastaan riippumatta. Verbaalista morfologiaa kantavia (pro)nominikantaisia täytesanoja vaikuttaisi esiintyvän useissa joskaan ei kaikissa maailman kielissä (Podlesskaya 2010: 14–18). Vastaavankaltaisia täytesanoja esiintyy Taimyriillä myös nganasanin kanssa viimeisten sadan vuoden aikana intensiivisessä kontaktissa olleessa dolgaanin kielessä (Däbritz 2018). Tarkempi tutkimus alueen kielten täytesanoista voisikin paljastaa mahdollisia pragmaattisia areaaleja.

- 44) 1 KES: Voločanka d'a konj-d'iə təndə
 Voločanka[.GEN] ALL mennä-PST.3SG tämä.GEN
- 2 ɲanaʔsanə-j (.) ↓ənt:j-d'i huur-sj.
 ihminen-ACC.PL tämä-INF hakea-INF
 "Meni Voločankaan niitä ihmisiä [--]mään etsimään."
- 3 ChND: əə čaŋhə-d'iəd'əə-j,
 niin rikkoutua-PTCP.PST-ACC.PL
 "Hajonneitako? [joiden moottorikelkka hajosi]"
- 4 KES: čaŋhə-d'iəd'əə-j ɲanaʔsanə-j.
 rikkoutua-PTCP.PST-ACC.PL ihminen-ACC.PL
 "Hajonneita ihmisiä."
- 5 ChND: əə.
 niin
 "Niin."
- 6 KES: mənə Viča-ʔa-mə.
 1SG Viča-AUG-1SG.PX
 "Minun Vit'ani."
 ChND-KES_061107_Dialog_conv.020

Kohdesanansa taivutusmorfologiaa täydellisesti heijastelevat täytesanat ovat nganasanissa demonstratiivipohjaisia, ja kysymyspohjaiset täytesanat puolestaan ovat tyypillisesti attributiivisia. Tämä näkyy erityisesti siten että pronomini-pohjaista sijaissanaa on mahdollista täysin johtamattomana käyttää verbin tilalla verbin sijapäättein, kun taas kysymyspohjaisia täytesanoja käytettäessä täytesana täytyy sisällyttää verbilausekkeeseen, jossa verbin taivutuspäätteitä kantaakin kopula. Esimerkissä (47) verbin täytesanana käytetty *kuniʔia* 'kuinka, miten' ei kannu kohdeverbin morfologisia päätteitä mutta heijastaa kuitenkin sen syntaktista asemaa lauseessa ja on samalla osa hakufraasia *kuniʔia is'üə* (vrt. Podlesskaya 2010: 22–23). Kyseisessä esimerkissä hakufraasi ei lopulta johda ratkaisuun vaan puhuja päätyy hylkäämään aloittamansa lauseen ja käyttämään toista ilmaisua. Kesken jäävä lause olisi mahdollisesti voinut olla ainakin tundranenetsissä ja mahdollisesti laajemminkin Siperiassa tavattava pelästymistä merkitsevä metafora, esim. nenT. *ceŋda xaŋ* 'hän pelästyi' (kirj. 'hänen sydämensä lähti') (Tereštšenko 1965: 542). Metaforan esiintymisestä nganasanissa ei kuitenkaan ole varmuutta.

- 45) 1 ChNS: mənə kasaʔ səə-mə: (0.8)
 1SG melkein sydän-1SG.PX
- 2 ••kuniʔia=güə (0.7) i-s'üə••
 kuinka=EMPH olla-PST.3SG
- 3 ɲuəlʲ kasaʔ hjiim-sjə-m.
 varmaan melkein pelästytä-PST-1SG
- "Minun sydämeni melkein... kuinka oli? Minä melkein pelästyin.
 ChNS_080302_Bear_nar.032

Kysymyssanan avulla muodostettaviin sanahakuihin kuuluu myös nominikohteisten sanahakujen suorittamiseen käytetty kivettynyt fraasi *maad'a ičəŋu* (miksi olla-FUT-INT.3SG), jota on mahdollista verrata esimerkiksi englannin sanahakufraasiin *what-you-may-call-it* (ks. Hayashi & Yoon 2006: 489–490) tai suomen fraasiin *mikä se nyt olikaan*, jota olen käyttänyt esimerkkien käänöksissä.

- 46) 1 KES: kaŋkəgüə taharíaa n'emj-gəj-n'i ↑hou-d'üə-gəj.
joskus sitten äiti-DU-1DU.PX kerätä.puuta-PST-3DU
"Sitten toisinaan vanhempamme menivät keräämään polttopuita."
- 2 ChND: =əə.
PTCL
"Niin."
- 3 KES: l'an'd'i-ʔ d'a
pensas-GEN.PL ALL
"Kasoiksi."
- 4 ChND: >l'an'd'i-ʔ d'a
pensas-GEN.PL ALL
"Kasoiksi."
- 5 KES: =əə [↑maad'a i-čə-ŋu:: >HÜAA-ʔ]
HES miksi olla-FUT-INT.3SG puu-PL
"Niin, mitä se olikaan, puuta."
- 6 ChND: [əə, (0.7) ŋuəli.
PTCL varmaankin
"Niin, varmaankin."
- 7 KES: l'an'd'i-ʔ d'a sohuu-#d'u#|| kona-ʔa-gəj.
pensas-GEN.PL ALL pudota-PST-- mennä-PRF-3DU
"Kasoiksi putosivat(?) - menivät."
KES-ChND_080725_Childhood_conv.014-016

5.2. Korjauksen pragmaattiset funktiot keskustelussa ja kerronnassa

Tyypillisessä vuorovaikutustilanteessa puhujat pyrkivät rakentamaan yhteisymmärrystä ja pitämään yllä keskustelun jatkuvuutta puhumastaan kielestä riippumatta. Yhteisymmärrys voidaan vuorovaikutusta tarkasteltaessa käsittää sanan arkikäytöstä jonkin verran poikkeavassa merkityksessä nimenomaan itse vuorovaikutustapahtuman kulkua ja tavoitteita koskevana ominaisuutena: pyrkimys yhteisymmärrykseen ei siis välttämättä tarkoita, että vuorovaikutustapahtuman osanottajien tavoitteena olisi päästä samanmielisyyteen jostakin tietyistä asiasta, vaan pikemminkin osapuolet koettavat rakentaa ja pitää yllä yhteisymmärrystä itse vuorovaikutustapahtuman luonteesta ja tarkoituksesta. Yhteisymmärryksen muodostuminen ja säilyttäminen edellyttää, että puhujat tunnistavat toistensa puheen ja ymmärtävät sen avulla välitettävän viestin kaikkine semanttisine ja sosiaalisine merkityksineen voidakseen itse tuottaa kuhunkin asiayhteyteen soveltuvan vastauksen. Tässä onnistuminen edellyttää luonnollisesti kykyä korjata

erilaisia ongelmia, joita vuorovaikutustilanteen kuluessa saattaa ilmaantua, ja korjaus onkin voimakas vuorovaikutuksellinen resurssi, jota puhujat hyödyntävät erittäin monentyyppisissä ongelmatilanteissa.

5.2.1. Pragmaattisten funktioiden tunnistamisesta ja luokittelusta

Aineistossa esiintyviä vuorovaikutuksen ongelmia on mahdollista ryhmitellä nk. toiminnan tikapuiden mallin avulla (ks. luku 3.2), jolloin ymmärryksen rakentuminen vuorovaikutuksessa nähdään hierarkkisiin tasoihin jakautuvana puhujan ja kuulijan yhteistoimintana (Clark 1996: 151–153). Aineistossa esiintyvien itsekorjaustapausten pragmaattiset funktiot voi tällöin luokitella sen mukaan, millä toiminnan tasolla ilmeneviin ongelmiin ne vastaavat – ongelmat voivat liittyä puheen tuottamiseen/havaitsemiseen, tunnistamiseen, ymmärtämiseen tai sosiaaliseen hyväksyttävyyteen. Ongelmien jaottelu ei välttämättä ole suoraviivaista tasojen välisten keskinäisriippuvuuksien takia, mutta suurin osa aineistossani esiintyvistä tapauksista on luokiteltavissa. Toiminnan tasoihin perustuva luokittelu on tietenkin vain karkea yleistys, minkä vuoksi kutakin analyysin kohteena olevaa tapausta tulee arvioida paikallisessa kontekstissaan.

Nganasaninkieliseen vuorovaikutukseen on siis mahdollista soveltaa yleistä, tarkastelun kohteena olevasta kielestä riippumatonta selitysmallia. Kieliyhteisöön vaikuttavat sosiolingvistiset tekijät kuitenkin näkyvät erityisesti puheen sosiaaliseen hyväksyttävyyteen liittyvien ongelmien luonteessa ja käsittelyssä: aineistossa esiintyy muun muassa koodinvaihtoon sekä nganasaninkielisen käsitteen löytämiseen liittyviä itsekorjauksia. Lisäksi aineiston luonne ja keruutapa vaikuttavat erityyppisten ongelmien ja korjausten suhteelliseen yleisyyteen.

5.2.2. Puheen tuottamisen ongelmat

Tarkastelen toiminnan tikapuiden kahden alimman tason eli puheen tuottamisen ja puheesta koostuvan viestin kuulijalle osoittamisen ongelmia yhteisesti puheen tuottamiseen liittyvinä ongelmina, sillä käytännössä tasoa kaksi – puheesta koostuvan viestin osoittaminen kuulijalle ja kuulijan kannalta äänen tunnistaminen puheeksi – on vaikea tutkia erikseen käsillä olevasta aineistosta. Luultavimmin tämä johtuu siitä, ettei kielidokumentaatiotarkoitukseen kerätyssä aineistossa ole tallenteita, joihin sisältyisi päällekkäistä, puheen osoittamista ja tunnistamista hankaloittavaa toimintaa tai taustamelua. Aineistossa ei ole lainkaan tapauksia, joissa puhuja joutuisi esimerkiksi toistamaan juuri sanomaansa saadakseen paikalla olijoiden huomion kiinnitettyä omaan puheeseensa.

Aineistossa esiintyvät puheen tuottamisen ongelmia käsittelevät itsekorjaukset ilmenevät käytännössä tilanteissa, joissa puhuja ääntää jonkin sanan virheelliseksi katsomallaan tavalla ja korjaa sitten omaa ääntämystään. Tällaisissa tilanteissa tyyppinen korjaustoiminto on ongelmallisen sanan toisto sekä ongelmallisesti äännetyn osan korvaaminen kuten esimerkissä (47). Useimmiten virheelliseen

ääntämykseen liittyvät ongelmat ratkeavat hyvin nopeasti, minkä jälkeen kertomus tai keskustelu jatkuu normaalisti. Joissakin tapauksissa esiintyy kuitenkin enemmän takeltelua ja ongelman ratkaiseminen vaatii useamman yrityksen (48). Tässä tapauksessa puhuja päätyy toistamaan sanaa *bitiδin'i?* 'ammukseni' useita kertoja ennen tyydyttävän ratkaisun löytymistä. Tyypillisiä piirteitä ääntämyksen korjaamiselle ovat myös nk. ratkaisuintonaatio, jonka avulla mahdollisesti luodaan kontrastia virheellisenä pidetyn ja korjatun ääntämyksen välille, sekä korjauksen lausuminen korjattavaa osuutta hitaammin ja huolellisemmin.

47) 1 ChNS: η amiäj:: d'alj-t:ə-n:j tətə? n'inq|| (1.9)
toinen päivä-LOC PTCL

2 \uparrow n'inj-δj tu-suə (0.6) d'es:j-δj.
isoveli-3SG.PX tulla-PST.3SG isä-3SG.PX

"Seuraavana päivänä hänen vele-- veljensä tuli ja hänen isänsä."

ChNS_080302_Wife_nar.027

48) 1 ChNS: >bit:iδi-n'i? <bit:i>δi-n'i? biδiδint:iδin|| \uparrow bit:iδi-n'i?
ammus-1SG.PX>PL ammus-1SG.PX>PL ammus-- ammus-1SG.PX>PL

2 bəhīa-? i-kə-d'üə-? °°təə čühə-nj.°°
huono-PL olla-HAB-PST-3PL tämä aika-LOC

"Ammukseni- ammukseni... ammukseni- ammukseni olivat huonoja siihen aikaan."

ChNS_080302_Bear_nar.060

Puheen tuottamisen ongelmat ovat tyypillisesti hyvin paikallisia ja koskevat pienimmillään vain yhtä äännettä tai tavua, harvemmin kokonaista sanaa. Ongelmien paikallisuudesta huolimatta puhuja toistaa poikkeuksetta koko korjauksen kohteena olevan sanan riippumatta siitä, sijaitseeko ongelmallisesti äännetty jakso sanan alussa sanavartalossa vai lopussa taivutuspäätteissä. Nganasanissa esiintyvillä morfonologisilla vaihteluilla vaikuttaisi olevan joissakin tilanteissa yhteys puheen tuottamisen ongelmiin kuten esimerkissä (49), jossa puhuja korvaa kolmannen persoonan yksiköllisen omistetun omistusliitteen allomorfin *-δj* allomorfilla *-tj*. Allomorfin valintaa koskevissa korjauksissa voisi mahdollisesti olla kyse myös attritioon liittyvästä kielen tuottamisen vaikeudesta eli pitkälti puheen sosiaalisesta hyväksyttävyydestä (ks. 5.2.3), mutta alla olevassa esimerkissä tämä on epätodennäköistä, sillä saman puhujan puheessa ei muutoin esiinny merkkejä morfosyntaktisesta kielenmenetyksestä.

49) 1 FDJ: tahariaa (0.4) mnə (???)
nyt

2 (.) d'ed'i-tə tənə (0.6) tjminia
isä-2SG.PX.GEN 2SG nykyään

3 hotə-d'üəd'əə [(0.5)] s'itəbj-tj.
kirjata-PTCP.PST.3SG tarina-3SG.PX

"Niin, ((--)), sinun isäsi, hänen kirjoitetut tarinansa."

4 TEK: [mm.]

5 mm.

6 FDJ: əndj:: əə (0.3) >s'itəbj-δj< s'i<təbj-t:j::>
tämä.ACC tarina-3SG.PX tarina-3SG.PX

7 (0.3) ənti hotə-batu
tämä kirjata-INFR.3SG

"Tätä, öö, tarinansa-- tarinaansa, tuota, kirjoitti."
SKNA-22374:1_helinski_96.20-22

Ääntämyksellisiä lipsahduksia koskevien ongelmien lisäksi aineistossa esiintyy joitakin tapauksia, joissa ongelmat liittyvät pikemminkin fyysikaalisesti äänen laatuun ja tuottamiseen. Tyypillisiin fyysikaalisiin puheen tuottamisen ongelmiin lukeutuvat muun muassa yskä, äänen käheytyminen, aivastelu tai hikka. Tällaiset ongelmat eroavat muista tuottamisen ongelmista siten, että ne ovat kenties ensisijaisesti kehollisia ja vasta toissijaisesti kielellisiä ongelmia, mutta pragmaattisesta näkökulmasta tarkasteltuina nekin näyttävät nimenomaan puheen tuottamisen ongelmina. Esimerkissä (50) puhuja korjaa jonkinlaista fyysistä puheen tuottamisen estettä rykäisemällä kuuluvasti, minkä lisäksi korjausta edeltää kyseisestä esteestä kielivä äänen laadun muutos.

50) 1 ChND: büü-ʔ#ki-ʔi-ti# ((rykäisee)) maδu-ti d'a büü-ʔki-ʔi-t:i.
lähteä-INCH-PRF-3DU kota.GEN.PL-3DU.PX ALL lähteä-INCH-PRF-3DU

"He lähtivät -- kotiinsa he lähtivät."
ChND_061105_Nenets_nar.010

Äänen ja tuottamiseen ja foneettisiin lipsahduksiin liittyvät ongelmat ovat aineiston ongelmista sosiaalisesti yksiselitteisempiä, eikä korjauksen syystä juuri jää tulkinnanvaraa. Puheen tuottamisen ongelmia ratkovat korjaukset ovat hyvin lyhyitä eivätkä edellytä kuulijoilta mitään erityistä reaktiota, vaan alkuperäinen kertoja palaa välittömästi siihen, mitä oli sanomassa ennen ongelmien ilmenemistä. Lienee toki mahdollista, että alun perin pelkästään puheen tuottamiseen liittyvä ongelma muuttuu kompleksisemmaksi sosiaalisen vuorovaikutuksen ongelmaksi, mikäli toiset puhujat esimerkiksi suhtautuvat negatiivisesti ääntämisen vaikeuksiin.

5.2.3. Merkityksen tarkentaminen ja oikaisu

Tyypillisiä merkityksellisen viestin välittämiseen liittyviä korjauksia aineistossa ovat merkityksen tarkentaminen sekä oikaiseminen. Ongelmavuoron merkityksen tarkentamiselle tai oikaisulle on ominaista havaitun ongelman ilmeneminen lähinnä puheen merkityksen ja käsiteltyjen asioiden tasolla, jolloin puhuja suorittaa korjauksen huomattessaan, ettei kuulija välttämättä ymmärrä olennaisia semanttisia merkityksiä tai saattaa tulkita ne väärin (vrt. Sorjonen & Laakso 2005: 265). Tyypillisimpiä korjaustoimintoja lausuman merkityksen ymmärrettävämmäksi tekevissä korjauksissa ovat lisäys ja korvaus, mutta myös syntaktisesti kompleksisia korjauksia esiintyy.

Lausuman merkitystä tarkentava korjaus yksilöi edellisestä puheesta jonkin seikan, johon puhuja pitää tarpeellisena lisätä jotakin, tai jonka merkitystä hän haluaa muuttaa hieman. Alkuperäistä merkitystä ei kuitenkaan täysin kumota tai selkeästi pyörretä. Alla olevassa esimerkissä (51) puhuja tekee tällaisen tarkennuksen korvatessaan alun perin käyttämänsä verbin *heδjtj-sj* 'kävellä, mennä' semanttisesti tarkemmalla liikeverbillä *tamtü?tasa* 'kiivetä'. Esimerkin korjauksessa puhujan täytyy ilmeisesti jonkin aikaa hakea sopivaa ilmaisua, sillä ennen ratkaisun löytämistä tämä ehtii aloittaa sanalla *ɲua* 'jalka', joka kuitenkin keskeytyy katkoon. Korvattavan ja korvaavan sanan välillä on tässä tapauksessa selkeä merkitysero, mutta tästä huolimatta kertomuksen kannalta olennainen liikkumisen merkitys säilyy.

51)	1	ChNS:	hüə-t:ə	heδjtj-s	(0.4)	ɲuə	
			vuosi-LAT	kävellä-INF		jalka--	
	2		↑tamt:ü?tə-sa	(1.3)	helj-nj	ČEti-?	
			kiivetä-INF		puoli-LOC	neljä-pl	
	3		ɲua-?ta-sa	tamtü?tə=ɲalə-gə-tu-mu?			
			jalka-VDER-INF	kiivetä=EMPH-HAB-PRS-1PL			
							"Aina kävelle-- jala-- kiiveten, välillä kiipesimme neljälläkin jalalla."
							ChNS_080214_Wandering_nar.044

Pelkkä aiemmin sanotun tarkentaminen keskeytyksen yksinkertaisen korvauksen avulla ei välttämättä riitä korjaamaan ongelmia, mikäli puhuja pitääkin jotakin aiemmin sanomaansa suorastaan virheellisenä. Tällöin merkityksen ongelmaa on mahdollista korostaa aloituskeinon valinnan avulla – erityisen yleinen aloituskeino tämäntyyppisissä korjauksissa onkin kieltopartikkeli *n'intuu*. Esimerkissä (52) esiintyy tällä tavalla alkava korjaus, kun ChND aloittaa lauseen ei-finiittisestä verbimuodosta kieliopillistuneella adverbillä *küδiahü?* 'aamulla', ja huomaa vasta parin sanan kuluttua ilmauksessa jotakin ongelmallista. Tällöin hän aloittaa korjauksen negaatiopartikkelilla *n'intuu*, joka merkitsee jälkeensä tulevan sanan *küδiahü?* ongelmien lähteeksi. Mahdollinen korjauksen ratkaisu jää tässä tapauksessa tuottamatta, sillä toinen puhuja TTD aloittaa yllättäen oman vuoronsa, jonka ChND toistaa merkiten sen prosodisin keinoin

ongelmalliseksi. Alkava toisenkorjaus – jonka tarkempi käsittely ei valitettavasti ole tässä työssä mahdollista – keskeyttää tällöin itsekorjauksen.

- 52) 1 ChND: əə:: ↑küδia-hü? sijl|=čə i-bahu
herätä-COND kuka=EMPH olla-REP.3SG
- 2 ↑n'inTUU küδiahü?,
NEG herätä-COND
"Öm, aamulla joku kuulemma – eikun ei aamulla..."
- 3 TTD: tə TUJ-ŋəə maa.
PTCL tulla-IMP.3SG mikä
"Tulkoon vain."
- 4 ChND: tə tuj-ŋəə,
PTCL tulla-IMP.3SG
"Miten niin tulkoon?"
- 5 TTD: kəč(i) tuj:-ŋəə:
PTCL.OPT tulla-IMP.3SG
"Tulkoon."
TTD-ChND_080719_Dialog_conv

Korjauksissa pragmaattisia funktioita saava kieltopartikkeli käyttäytyy syntaktisesti samoin kuin tavanomaisessa kieliopillisessa käyttöyhteydessään nominaalisena negaatiopartikkelinakin: sen on välittömästi edellettävä vaikutusalaansa kuuluvaa lauseenjäsentä. Toimiessaan korjauksen aloituspartikkelina kieltopartikkeli siis säilyttää paitsi semanttiset, myös syntaktiset ominaisuutensa toisin kuin esimerkiksi taipumattomat täytesanat tai vastaavankaltaista pragmaattista funktiota täyttävä suomen korjauspartikkeli *eiku* (*ei + kun*), joka on pitkälti menettänyt *kun*-sanaan liittyvät käyttöyhteytensä (Laakso & Sorjonen 2005: 251). Kieltopartikkeli on semanttisen erikoistuneisuutensa vuoksi vaikuttava korjauksen aloituskeino, jolla puhujien on mahdollista heti korjauksen alussa ilmaista aikomuksensa korvata jokin edeltävän puheen käsite toisella ja polarisoida korjattava osuus ja korjauksen ratkaisu keskenään vastakkaisiksi. Se ei toisin sanoen jätä tulkinnanvaraa sen suhteen, jääkö korvattava käsite vaihtoehdoksi korvaavalle (vrt. mts. 255–257).

Syntaktisten rajoitustensa vuoksi kieltopartikkeli on kuitenkin verrattain hidas ja raskas korjauksen aloituskeino, sillä puhuja joutuu toistamaan korvattavan käsitteen uudelleen, vaikka se kävisi selkeästi ilmi asiayhteydestä. Tällöin korjauksen suorittaminen hidastuu, mikä on keskustelun sujuvuuden kannalta ei-toivottua, sillä se myös viivyyttää korjausjakson päättymistä ja meneillään olevaan keskusteluun palaamista. Seuraavassa esimerkissä (53) puhuja ratkaisee ongelman toistamalla korvattavaa ilmaisua *küδüatu d'a* 'aamulla' ainoastaan ensimmäisen tavun verran, jotta lauseesta tulisi kieliopillinen, keskeyttää sitten ja tuottaa hyvin nopeasti korvaavan ilmaisun *ob'ada čühənj* 'lounasaikaan'.

53)	1 KES:	təti-rə	küδüa-t:u	d'a (.)	↑N'INTuu	küδ
		tämä-2SG.PX	nousta-NMLZ[.GEN]	ALL	NEG.PTCL	
	2	ob'edə	čühə-nj (0.5)	tət:i	↓m-- mer	(0.8)
		lounas[.GEN]	aika-LOC	tämä		
	3	mæərə-δjŋ	tuu-ʔə.			
		pormestari-3PL.PX	tulla-PRF.3SG			

"Sitten aamulla-- eikon lounasaikaan por-- heidän pormestarinsa tuli."
KES_031115_Paris_nar.255

Molemmat ilmaisut ovat ajan adverbiaalilausekkeita, joten korvattavan ilmaisun päättelyminen pelkän korvaajan perusteella olisi suhteellisen helppoa. Toiston jättäminen kokonaan pois ei kuitenkaan kieliopillisista syistä ole mahdollista, joten sen tyypistäminen yhteen tavuun on tehokkain keino nopeuttaa korjaustoimintoa. On mahdollista, että ajan myötä tällainen tyypistäminen johtaa jopa toiston jättämiseen kokonaan pois ja kieltopartikkelin syntaktisten rajoitusten vähenemiseen korjauksen yhteydessä eli Hayashin ja Yoonin (2006: 525–529) käsittein ”pragmaattistumiseen”. Kieltopartikkelin käyttö on joissakin tapauksissa mahdollista myös ennakoivissa korjauksissa sanahaun yhteydessä, mikä kertoo sen asemasta merkittävänä pragmaattisena resurssina.

Lausuman merkitystä voimakkaasti muuttava oikaisu on mahdollista aloittaa myös puolileksikaalisella keskeytyksellä kuten esimerkissä (54), jossa puhuja muistelee lapsuuden leikin sääntöjä: muut lapset istuvat ja yksi seisoo näiden edessä sanoen ”sukubæreu?” ja läpsäisee yhtä lapsista varpaille, jolloin tämä vastaa ”ŋarü?bæreu?”. Esimerkissä alla ChND sanoo ensin, että varpaille läpsivä leikkijä sanoisi ”ŋarü?bæreu?”, mutta aloittaa hyvin nopeasti korjauksen äännähdyksellä aa, jonka alussa kuuluu voimakas sävelkorkeuden nousu. Tämän jälkeen ChND tuottaa korvauksen ŋamiāj ’toinen’ ja tarkentaa vielä, että kyse on toisesta leikin roolista: istuva lapsi sanoo ŋarü?bæreu?. Lausuman merkitystä koskeville korjauksille tyyppillisesti puhuja aloittaa korjauksen nopeasti ja yksilöi selkeästi ongelmien lähteen sanalla ŋamiāj ’toinen’, jonka avulla on tässä yhteydessä helppo luoda kontrasti leikin kahden roolin välille.

54)	1 ChND:	sukubæreu?	(.)	ŋonəi-ʔ	((toriaməgu))	toria-mənj
				vielä-ADV		varvas-PROL
	2	hos'ü-ʔsutə-δj	n:: ŋarü?bære	↑aa	ŋamiāj	(0.3)
		lyödä-FUT-3SG>SGO			toinen	
	3	ŋomtü-tüə	munu-ʔsut:ə	ŋarü?bæreu?		
		istua-PTCP	sanoa-FUT.3SG			

"Sukubæreu?. Hän lyö ... varpaille vielä kerran ja [sanoo] nn... ŋarü?bære—
—aa, toinen! Istuva sanoo ŋarü?bæreu?."
ChND_041213_Reminscence_nar.128

Raja tarkennuksen ja korvauksen välillä on häilyvä tapauksissa, joissa korvaus tai lisäys on semanttisesti hyvin lähellä ongelmavuoron osaa, jota sen katsotaan täsmentävän. Esimerkki (55) onkin rajatapaus, sillä siinä kahden semanttisesti läheisen sanan (*sočərəsa* 'tarkkailla' ja *səŋül'əsa* 'vilkaista') käyttäminen on mahdollista tulkita kerronnan tehokeinoksi tarkentavan korvauksen tai lisäyksen sijaan, mitä puoltaa puhujan äänensävy sekä lausuman sijoittuminen karhun kohtaamista käsittelevän muistelukertomuksen dramaattiseen kohtaan. Sibilantin pidennys sanassa *sočərəʔ* tosin kielii jonkinasteisesta epäröinnistä, mutta pidennys esiintyy sanan ensitavussa, jonka jälkeen muu sana tuotetaan suhteellisen nopeasti. Sanan löytämisen ongelmat sanan alussa voivat tässä tapauksessa olla yhtä hyvin paikallisiakin. Toisaalta on mahdollista, että pyrkimys jatkaa kertomusta mahdollisimman nopeasti saa puhujan ratkaisemaan oikean sanan löytämiseen liittyvät ongelmat ensimmäisellä mieleen tulevalla sanalla *sočərəʔ* mutta päätyy sitten keskeyttämään lisätäkseen osuvamman sanan *səŋül'əʔ*. Korjausten esiintyminen kerronnan intensiivisissä kohdissa ei sinänsä ole aineistossa mitenkään tavatonta.

55) 1 ChNS: əɾəkərə-məŋj n'i-ŋj-mə s::očərə-ʔ səŋü-l'ə-ʔ.
 kaunis-PROL NEG-INT-1SG.SGO tarkkailla-CNG katsoa-INCH-CNG
 "Tarkkailin-- vilkaisin sitä kunnolla."
 ChNS_080302_Bear_nar.015

Lausuman merkityksen ongelmia käsittelevistä korjauksista käy ilmi, kuinka puhujan on mahdollista ennakoita korjauksen painokkuutta paitsi korjaustoiminnon, myös jo korjauksensa aloitustavan valinnan avulla: mikäli korjaus muuttaa lausuman merkitystä vain hyvin vähän, se aloitetaan tyyppillisesti prosodisella katkolla, kun taas lauseen propositiota huomattavasti muuttava korjaus alkaa joko selkeällä äänteellisellä keskeytyksellä tai negatiivisella partikkelilla. Puhujat vaikuttaisivatkin valitsevan sitä painokkaamman aloituskeinon, mitä vakavammasta ongelmasta on kyse.

5.2.4. Sanojen hakeminen ja tulevan puheen viivästyttäminen

Merkityksellisen puheen tuottamisen ongelmiin lukeutuu lisäksi suuri osa tapauksista, joissa puhuja ei löydä haluamaansa ilmausta ja suorittaa tällöin ennakoivan korjauksen, jonka tarkoituksena on viivästyttää sanahaun kohteena olevan sanan tuottamishetkeä. Monissa tapauksissa tällaiset epäröintiä osoittavat ennakoivat korjaukset lisäksi pitävät vuoroa parhaillaan äänessä olevalla puhujalla, kun tämä viestimällä meneillään olevasta sanahausta pyrkii osoittamaan olevansa aikeissa jatkaa vielä puheen tuottamista. On merkillepantavaa, että merkkejä tämänkaltaisista sanahauista esiintyy aineistossa hyvin yleisesti ja myös pelkästään kerrontaa sisältävissä teksteissä, joissa puheenvuoro on oletusarvoisesti vain yhdellä puhujalla, eivätkä toiset paikallaolijat välttämättä pyrkisi ottamaan vuoroa itselleen lainkaan. Sanahakujen

suorittamiseen ja epäröinnin ilmaisuun käytettyjen keinojen kirjo on hyvin laaja ja pitää sisällään niin foneettisia, leksikaalisia kuin syntaktisesti kompleksisiakin korjaustoimintoja.

Puhujien on mahdollista viestiä sanojen löytämisen vaikeuksista pelkästään foneettisin keinoin, jolloin ongelmia ennakoit korjausta edeltävän sanan ääntöasu. Yleisin foneettinen epäröinnin ilmaisukeino tällaisissa tapauksissa on äänten pidentyminen korjausta edeltävän sanan lopussa (ks. myös 5.1.1), mutta myös äänen laadun muutos kuten narina saattaa viestiä puhujan ennakoimista ilmauksen löytämisen ongelmista – tosin harvemmin ainoana meneillään olevasta sanahausta kertovana piirteenä. Äänten pidentymisen yleisyys verrattuna muihin foneettisiin epäröinnin ilmaisukeinoihin liittyy sen puhujalle tarjoamaan mahdollisuuteen viivästyttää seuraavaksi tulevaa sanaa välttämällä kuitenkin pitkiä taukoja puheessa. Viiväyttävä funktio käy hyvin ilmi esimerkiksi (56) pronominin *mjŋ* 'me' viimeisen nasaalin venytys pidentää sanan ääntämiseen kuluva aika useilla sekunnin kymmenesosilla tavanomaiseen verrattuna.

56) 1 ChND: ŋonəə mjŋ::: sanir-hü?ə-mu?↑ (0.9)
 vielä 1PL leikkiä-TEMP-1PL.PX
 2 n'aa-? <sanəbs'i təi-s'üə> i-bahu.
 nganasani-GEN.PL leikki olla-PST.3SG olla-REP.3SG
 "Ja vielä meidän... leikkiessämme oli sellainen nganasanileikki."
 ChND_041213_Reminescence_nar.123

Äänten pidennyksen avulla puhuja voi siis välttää epätoivotun hiljaisuuden. Liian pitkäksi venyessään äänten pidennyskään ei kuitenkaan vaikuttaisi toivotulta, mihin viittaa puhujien taipumus lopettaa pidennys, vaikkeivät vielä olisi löytäneet ratkaisua ongelmiin. Esimerkissä (57) pidennystä seuraa lähes puolentoista sekunnin mittainen tauko, ennen kuin puhuja jatkaa korvauksella. Tämän jälkeen esiintyy vielä täytesana *təti* (ks. alla), jonka viimeinen vokaali niin ikään pitenee. Äänten pidentymistä esiintyykin hyvin usein juuri täytesanoissa, mikä johtunee siitä, että niin täytesana kuin pidentymisenkin ovat tyypillisiä ennakoivan korjauksen keinoja, minkä takia niitä käytetään samoissa vuorovaikutusasiayhteyksissä.

57) 1 ChNS: tət:i: (1.9) bəu↑-?tə-ndu-tə-n:i mi::
 tämä ylittää-IMPF-NDER-LAT-1DU.PX 1DU
 2 (1.4) Goša tət:i: (1.1)
 G. tämä
 3 ↑tu-čə-mu? ləŋu-btj-sjə.
 tuli-DST-1PL.PX palaa-CAUS-PST.3SG
 "Tuota, ylitettyämme joen me... Goša, tuota... sytytti meille tulen."
 ChNS_080302_Bear_nar.104

Esimerkissä (58) puhuja tuottaa samassa ennakoivassa korjausjaksossa useita eri korjaustoimintoja ennen ongelmien ratkeamista. Puhuja JSM viiväyttää tulevaa puhettaan ensin katkon ja toiston avulla, mutta tällä

tavoin saavutettu lisääika ei mitä ilmeisimminkään riitä sopivan ilmauksen löytämiseen, sillä toistoa seuraa vielä taipumaton täytesana *əntj*, lyhyöheköjen taukojen ympäröimä toisto äänteen pidentymineen sekä lopulta ratkaisuintonaatiolla merkitty kohdesana *nəŋhəmənj* 'huonosti'.

58)	1	JSM:	n'əm̩-ntə	heli-mənj	buə-δu-rə	n'is	n'i-sjδə-ŋ
			äiti-2SG.PX.GEN	puoli-PROL	puhe-DST-2SG.PX	NEG--	NEG-FUT-2SG
	2		ənt:j	(0.5)	n'i-sjδə:-ŋ::	(0.3)	
			tämä		NEG-FUT-2SG.PX		
	3		↑nəŋhə-mənj	ŋuə-ʔ			
			huono-PROL	olla-CNG			
			"Äitisi puhetta [jos kuuntelet] et, tuota... et voi mennä harhaan."				
			JSM_090809_Life_nar.010				

Äänteen pidennyksen kanssa samankaltaisessa funktiossa ongelmien ennakoijana toimii myös empimisäännös, joka on tyypillisesti foneettisesti redusoitunut sekä semanttisesti ja kieliopillisesti epämääräinen elementti. Sillä on kuitenkin äänteen pidentymästä poiketen itsenäinen sanapaino, mikä mahdollistaa sen esiintymisen myös vuoron alussa eräänlaisena suunnitteluäännöksenä (59). Redusoituneen vokaalin tai nasaalin muodossa esiintyvä äännähdyks on kenties juuri yleisluontoisuutensa ansiosta hyvin monikäyttöinen vuorovaikutuksellinen resurssi ja toimii aineiston perusteella muissakin pragmaattisissa funktioissa kuten tiedon vastaanottamisesta viestittäessä, jolloin sitä voi olla vaikea erottaa myöntöpartikkelista *əəʔ* 'niin, kyllä'. Empimistapauksissa raja on kuitenkin selkeämpi, eikä katsokaan tarpeelliseksi pitää empimisäännöstä varsinaisena partikkelina, vaan se vertautuu pikemminkin puolileksikaaliseen keskeytys-elementtiin (ks. 5.1.2).

59)	1	FDJ:	əə::	(1.2)	A↑vamuj 	Avamu
					Ust-Avam.GEN	Ust-Avam.GEN
	2		t'erə-m	(.)	təbtə	mənə
			sisä-1SG		myös	1SG
	3		tabə	kuni=güə	(0.4)	əə
			siellä	missä=EMPH		
	4		d'anurə	n'ii	ŋətu-m-s'ie-m	i-bahu.
			tundra.GEN	kohti.LAT	näkyä-TRL-PST-1SG	olla-REP.3SG
			"Öm, Avamin-- Avamin asukas olen myös. Siellä jossakin, öm, tundralla, synnyin kuulemma."			
			SKNA-22374:1_helimski_96.002-003			

Äänteen pidennyksellä ja empimisäännöksellä ei kummallakaan ole itsenäistä semanttista merkitystä, mutta niitä erottaa empimisäännöksen asema fonologisesti itsenäisenä elementtinä. Empimisäännöstä käytetäänkin aineistossa hyvin samaan tapaan kuin täytepartikkeleiksi kivettyneitä sanoja, joilla on

empimisäännöksestä poiketen itsenäinen leksikaalinenkin merkitys (ks. esimerkit 57 ja 58 yllä). On kuitenkin syytä väittää, että epäröinnin ilmaisijoina äänteen pidentymän, empimisäännöksen ja täytepartikkelin pragmaattinen käyttö on hyvin samankaltaista. Tämä johtunee siitä, että täytepartikkelin asemassa toimiessaan demonstratiivipronomini menettää kielenulkoiseen maailmaan viittaavat deiktiset merkityksensä sekä syntaktiset rajoitteensa erikoistuen sen sijaan pragmaattiseen käyttötarkoitukseen – siis kieliopillistumisen sijaan ”pragmaatillistuu” (Hayashi & Yoon 2006: 525–529).

Attribuutinomaisten sekä morfosyntaktisesti kohdesanan paikalle asettuvien sijaissanojen merkittävimmät pragmaattiset funktiot eroavat hyvin vähän yllä käsitellyistä epäröinnin ilmauksista, sillä niidenkin tarkoitus on viestiä kuulijalle sanahaun olevan käynnissä. Morfosyntaktisten ominaisuuksiensa ansiosta ne kuitenkin yksilöivät haun kohdesanan tarkemmin kuin muut epäröinnin ilmaisukeinot. On hyvin mahdollista, että sanahaun kohdesanan sanaluokan ennakoiminen jo täytesanassa on osa puhujien pyrkimystä pitää yllä vuorovaikutuksen jatkuvuutta viestimällä kuulijoille, että oikea ilmaisu on jo melkein ”kielen päällä” (Fox 2010: 5–6). Esimerkissä (60) puhuja ennakoi tällä tavalla hakemaansa paikanilmaisua *Igarkatənj* ’Igarkassa’ tuottamalla lokatiivin päätettä kantavan sijaissanan əndjətənj, vaikka mikään muu edellä sanottu ei ennakoi seuraavaksi sanaksi juuri paikanilmaisua – sijaissanaa tuottaessa siis ainoastaan puhuja itse tietää aikovansa puhua seuraavaksi juuri paikoista.

60)	1	PED:	tə	(0.5)	təti-rə	tahariabi	(0.3)
			PTCL		tämä-2SG.PX	nyt	
	2		n’erə	manu	(0.4)	əndj-tənj	
			ennen	muinoin		tämä-LOC	
	3		Igarkə-tənj	ŋomtū-hü:	Igə	IGArkə	
			Igarka-LOC	istua-NDER--		Igarka	
	4		{nu	(0.3)	<t’ür’ma	nom’er	šest’>
			PTCL		tyrmä	numero	kuusi
	5		do	s’ih	por	ja	je↓vo}
			asti	tämä.PP.PL	aika	1SG	3SG.M.GEN
	6		p (.)	>čənj-ntj-mə	(0.8)	hüə-tə	čənj-ntj-mə.
				tietää-PRS-1SG.SGO		vuosi-LAT	tietää-PRS-1SG.SGO

"Niin, silloin kauan sitten siellä... Igarkassa istuessa-
Iga- Igarka, no, tyrmä numero kuusi, vieläkin muistan sen,
muistan sen aina."

PED_041206_MyFather_nar.010

Hayashin ja Yoonin (2006: 520–525) mukaan sanahauissa toimivat demonstratiivit saattavat viitata vuorovaikutuksen osapuolten yhteiseen tietoon, mutta tämä perinteisesti demonstratiiveille tyypillisenä pidetty ominaisuus ei ole tässä funktiossa mitenkään välttämätön. Tämä vaikuttaisi pätevän nganasaninkin

kohdalla, sillä aineistossa on runsaasti tapauksia, joissa demonstratiivia täytesanana käyttävä puhuja ei odota kuulijoiden mahdollisia ymmärrysehdokkaita tai muita reaktioita vaan suuntaa sanahaun ikään kuin itselleen. Tähän viittaa muun muassa täytesanan lausuminen ympäröivää puhetta hiljaisemmalla äänellä kuten esimerkissä (61). Todennäköisesti hiljaisempi äänenvoimakkuus viestii tällöin käynnissä olevan sanahaun olevan nk. retorinen sanahaku (vrt. retorinen kysymys eli kysymys, johon ei odoteta vastausta). Vaimentamalla ääntään puhuja osoittaa sanahaun vain itselleen ja ikään kuin viestii kuulijoille, että hän itse keksii ratkaisun aivan pian eikä tarvitse apua. Esimerkissä (61) kuulija ChND mitä ilmeisimmin myös tunnistaa sijaissanana toimivan demonstratiivipronominin *əntjna* merkiksi käynnissä olevasta sanahausta eikä ota vuoroa itselleen lähes sekunnin mittaisesta tauosta huolimatta. Taukoa edeltävä osuus on itsessään syntaktisesti kokonainen, mikä periaatteessa mahdollistaisi vuoronvaihdon. Semanttisesti lause toki jäisi tällöin hieman hämäräksi.

- 61) 1 KES: əmə d'alj kona-ʔa (0.6) ↓^{oo}əntj-na^{oo} (0.9)
tämä päivä mennä-PRF.3SG tämä-COM
- 2 **Kintoviči Jūra təndə n'üə-na** Il'ija na-nu.
K. J.[.GEN] tämä.GEN lapsi-COM Il'ija kanssa-LOC
- "Tänään meni sen kanssa... Kintovičin Jüran tämän lapsen kanssa, Il'ijan kanssa."
- 3 ChND: əə:
niin
"Niin."
- 4 KES: buraanə-mtu ↓huu[d'i-sj.
moottorikelkka-3SG.PX.ACC hakea-INF
- "Hakemaan moottorikelkkaa."
- 5 ChND: [kaj ηo]nəi-ʔ kona-ʔa-gəj.
INTJ vielä-ADV mennä-PRF-3DU
"Oj, lähtivätkö he taas?"
- 6 KES: əəʔ >əmjʔ[ta]< čəs'i-mə=u.
niin tällä.tavoin kylmä-PTCP.PASS=EXCL
- "Kyllä. On niin kylmäkin!"
- 7 ChND: [(čə)]

ChND-KES_061107_Dialog_conv.028

Sanahaun morfosyntaktisen kompleksisuuden kasvaessa vaikuttaisi kasvavan myös sen mahdollisuus ennakoita tarkemmin esimerkiksi kohdesanan sanaluokkaa. Poikkeuksen muodostavat tosin lauseenalkuiset suunnittelufraasit kuten (*təndə taharia* 'nyt sitten', jotka ennakoivat uuden lauseen alkua sekä uuden aiheen nostamista esille keskustelussa tai kertomuksessa – toki on syytä kysyä, onko tällöin lainkaan kyse epäröinnistä.

Suurin osa aineiston sanahauista ratkeaa varsin nopeasti alkuperäisen sanahaun aloittajan tuottaessa itse ratkaisun yhden tai useamman korjaustoiminnon jälkeen. Joissakin tapauksissa halutun ilmauksen löytäminen on kuitenkin työläämpää, jolloin korjausjakso venyy pidemmäksi ja toisille keskustelun osapuolille tarjoutuu mahdollisuus ottaa puheenvuoro itselleen. Esimerkissä (62) puhuja JSM ei muista sanaa lapsenlapselle nganasaniksi ja pyytää apua toisilta puhujilta osoittaen sanahakunsa selvästi näille. Toinen puhuja (B rivillä 5) pitää sanahkoa selkeästi pyyntönä osallistua kohdesanan etsimiseen muttei kuitenkaan heti keksi ratkaisua, vaan alkuperäinen korjaus käynnistää useita vuoroja sisältävän jakson – vuorovaikutuslingvistiikan termein välisekvenssin – jonka aikana puhujat neuvottelevat termin *bunuk* 'lapsenlapsi' kääntämisestä nganasaniksi. Puhujan B kieltäytyessä tarjoamasta ratkaisua JSM vielä toistaa kysymyksensä, mikä viimeistään avaa sen kaikkien läsnäolijoiden käsiteltäväksi.

- 62) 1 JSM: ou $\widehat{\eta}$ iantu-rbaʔa **bu||** (2.3)
 INTJ poika-AUG
- 2 n'üə-ðə-mi tə η ətu-mj-ʔə:: \uparrow $\widehat{\eta}$ iantu-rbaʔa.
 lapsi-DST-1DU.PX PTCL näkyä-TRL-PRF.3SG poika-AUG
 "Oi, poika, bu- lapsemme syntyi, poika."
- 3 (2.7)
- 4 JSM: **bunuk** **MAA η una** **l'üəʔ** **>n'aad'ətə=d'a.**
 {lapsenlapsi} mikä venäjäksi-- nganasaniksi=ALL
 "Mikä on bunuk [lapsenlapsi] ven- nganasaniksi?"
- 5 B: bunuk \widehat{s} j'i $\widehat{\eta}$ ia n'aad'ətə ma η una.
 {lapsenlapsi} en.tiedä nganasaniksi mikä
 "Bunuk, en tiedä miten nganasaniksi."
- 6 JSM: bunuk \uparrow MAA η una i-hü-tu n'aad'ətə [təɛs'iaðəɛ
 {lapsenlapsi} mikä olla-COND-3SG.PX nganasaniksi nyt
 "Mikä on oikeasti bunuk nganasaniksi?"
- 7 C: (((nauraa)))
- 8 ((naurua))
- JSM_090809_Life_nar.264-266

Mielenkiintoista on, että JSM on ilmeisesti rivillä 1 jo ollut tuottamaisillaan sanan *bunuk* mutta keskeyttää sen ja muotoilee yli kahden sekunnin mittaisen tauon jälkeen lauseensa kokonaan uudelleen. Tämä ei kuitenkaan riitä korjaamaan puuttuvan sanan aiheuttamaa ongelmaa, vaan seuraa avoin sanahaku. Alun perin puuttuvaa termiä ja merkityksen muodostamista koskeneet ongelmat syvenevätkin ratkaisun uupuessa sosiaalisen hyväksyttävyyden ongelmiksi, kun puhujat pyrkivät välttämään venäläisenä pitämänsä sanan käyttöä. Koodinvaihtoa on siis mahdollista käyttää sanahaun suorittamiseen, mutta käytännössä puhujat hyödyntävät tätä keinoa harvoin. Koodinvaihdolla on pikemminkin taipumus johtaa puheen

sosiaalisen hyväksyttävyyden ongelmiin, sillä venäjänkielistä ilmaisua ei välttämättä varauksetta hyväksytty ratkaisuksi (ks. samasta katkelmasta vielä luvussa 5.2.3).

Täsmällisen sanan puuttuessa puhujien on mahdollista myös kuvailla tarkoitetta monisanaisemmin. Esimerkissä (63) puhuja hyödyntää kuvailun lisäksi jälkikäteiselle korjaukselle tyypillistä korjaustoimintoa, kieltopartikkelia *n'intuu* (ks. 5.2.3), vaikkei ole ehtinyt tuottaa oikaisun kohdetta – eikä kyseessä olekaan todellinen oikaisu. Seuraa sanahaku, jonka aikana TKF kuvailee vaille täsmällistä käsitettä jäävää tarkoitetta muotoilemalla lauseensa oikaisun kaltaiseksi siten, että *maagüə baləukə* 'jokin balokki' toimii vertailukohtana puuttuvalle ilmaukselle. Jälkikäteiselle korjaukselle tyypillisen korjaustoiminnon hyödyntäminen sanahaun suorittamiseen osoittaakin, että yksi sanahaun tärkeimmistä tehtävistä on nimenomaan ongelmien ehkäisy; esimerkissä (63) TKF ennakoii ongelmia, joita väärän merkityksen välittävän sanan *baləukə* käyttäminen mahdollisesti aiheuttaisi. Sopivamman käsitteen puuttuessa hän päätyy kuitenkin käyttämään sanaa, vaikka on tunnistanut sen jo ennalta ongelmalliseksi. Muodostuu sanahaku, jonka aikana TKF hyödyntää oikaisua puuttuvan käsitteen kuvailun apuvälineenä korostaen kuitenkin, ettei kyseessä ollut varsinainen balokki eli porojen jalasten päällä vetämä poronhoitajien mökki vaan muunlainen pieni asuinmökki.

63)	1	TKF:	təndj-ʔ	Təndj-ʔ	tahar ^h abə	tətj
			tämä-GEN.PL	tämä-GEN.PL	nyt	tämä
	2	n'intuu (1.7)	maa=güə	baləukə		
		NEG	mikä=EMPH	balokki		
	3	n'intuu baləukə əntj	(2.3)	tamtu-ʔs'i-ʔ		
		NEG balokki tämä		myydä-NDER-GEN.PL		
	4	maa-rai-ʔ	səŋkə-rəmj	tahar ^h abə	koru↑δa-ʔku	
		mikä-LIM-GEN.PL	yöpyä-NDER	nyt	talo-DIM	
	5	ma=bta	tej-huaŋhu.			
		mikä=EMPH	olla-REP.3SG			

"Niiden, niiden sellainen tämä, ei sellainen...
jokin balokki, ei balokki vaan myyjien nukkumapaikka,
pikku hökkelö tai jokin siellä oli."

TKF_990823_Dolgans_nar.049

Nganasanin sanahauissa on nähtävissä muissakin korjauksissa tavattava taipumus suosia lievintä mahdollista korjaustoimintoa eli käytännössä turvautua ensin äänteen venytyksen ja empimisäännöksen kaltaisiin keinoihin ongelmien ratkaisemiseksi. Yleensä voimakkaammat keinot otetaan käyttöön vasta lievempien epäonnistuesssa, minkä seurauksena morfosyntaktisesti kompleksisempien sanahaun keinojen kuten hakufraasien ja täytesanojen yhteydessä esiintyy lähes aina lievempiäkin empimisestä kieliviä piirteitä kuten pitkiä taukoja ja empimisäännöksiä.

Toisten puhujien apuun turvautuminen unohtuneen käsitteen löytämiseksi on aineistossa harvinaista, mikä todennäköisesti johtuu ainakin osittain siitä, että suurin osa nauhoituksista on lähtökohtaisesti yksinpuhelua. Aineiston keruu- ja käsittelymenetelmät osoittavat tämän varsin yksiselitteisesti: harvoja vuoropuheluksi merkittyjä tallenteita lukuunottamatta haastattelijat eivät kannusta puhujia keskustelemaan keskenään, ja oma-aloitteisesti alkava jutustelu on jätetty joissakin tapauksissa transkriboimatta korpuksen, referoitu summittaisesti kuten esimerkin (62) tapauksessa tai transkriboitu puutteellisesti. Taipumus ratkaista sanahaku ensin itse on kuitenkin havaittavissa todellisissakin vuoropuheluissa kuten esimerkissä (61) yllä, jossa esiintyy kyllä päällekkäispuhuntaa vuoronvaihtojen yhteydessä (rivit 4 ja 5) muttei sanahaun ollessa käynnissä. Korjaustoiminnon valinnalla sekä säätelemällä äänenvoimakkuuttaan puhujat ilmaisevat, onko sanahaku vain retorinen vai avoinna kaikkien osallistujien ymmärrysdokkaille. Mitä todennäköisimmin myös kehonkieli ja katse ovat äärimmäisen merkityksellisiä sanahaun suuntaamisen keinoja, mutta niiden tutkimus nykyisen aineiston pohjalta on hyvin vaikeaa.

5.2.5. Erimielisyyksien ja muiden sosiaalisten ongelmien ennakoiminen

Vuorovaikutustilanteen osapuolten pyrkimys yhteisymmärrykseen ei ilmene ainoastaan tavoissa varmistaa, että toinen kuulee puheen ja ymmärtää sanotun merkityksen, vaan myös sosiaalisesti epämieluiten tilanteiden välttelynä sekä tietyissä määrin jopa taipumuksena rakentaa *samanmielisyyttä*. Korjauksiin sosiaalisten erimielisyyksien ennakoiminen ja niiden aiheuttamien ongelmien ehkäisy heijastuu etenkin tapauksissa, joissa puhuja korjaa puhettaan sosiaalisesti kiusallisen tulkinnan tai tilanteen välttämiseksi (ks. esim. Sorjonen & Laakso 2005: 249–250). Joitakin sinänsä tavanomaisiakin vuorovaikutustilanteita kuten osapuolten välistä erimielisyyttä saatetaan pitää sosiaalisesti ongelmallisena ja pyrkiä muodollisesti kiertämään lauserakenteiden, erimielisyyden ilmaisemisen viivästyttämisen tai erimielisyyden ilmausta edeltävän myönnyttelyn avulla (ks. mm. Niemi 2010: 198–200).

Sosiaalisen hyväksyttävyyden ongelmat lienevät vuorovaikutuksen ongelmatyypeistä ulkopuoliselle tutkijalle kaikkein haasteellisin, sillä niin erityyppisten käytänteiden sosiaalisessa hyväksytyydessä kuin puhekumppanin sopimattomaan käytökseen reagoimisessakin esiintyy huomattavasti enemmän kulttuurista hajontaa kuin esimerkiksi ääntämisen ongelmien ratkaisemisessa. Esimerkiksi erimielisyyden sosiaalinen ongelmallisuus saattaa olla hyvin kulttuurisidonnaista samoin kuin se, kuinka voimakkaasti vuorovaikutustilanteen osapuolet pyrkivät vuorottelujäsennyksen keinoin rakentamaan samanmielisyyttä. On toisaalta hyvin todennäköistä, että esimerkiksi vuorovaikutustilanteen muodollisuus sekä osapuolten keskinäiset suhteet vaikuttavat sosiaalisesta hyväksyttävyydestä johtuvien ongelmien ilmaisuun ja ratkaisemiseen käytettyihin keinoihin lopulta enemmän kuin kulttuuriset seikat. Esittelemieni tapausten perusteella ei voikaan tehdä minkäänlaisia päätelmiä nganasanien kulttuurista sinänsä, vaan esimerkkien ja niiden analyysin tarkoituksena on vain hahmotella joitakin nganasanin puhujien hyödynnettävissä olevia

keinoja ratkaista sosiaalisesti monisyisimpiä vuorovaikutuksen ongelmia. Nganasanien kulttuuriin liittyvien vuorovaikutuksen piirteiden havainnoiminen vaatisi sen sijaan perusteellisen etnografisen tutkimuksen, jollaisen tekeminen ei tämän työn puitteissa ole mahdollista.

Aineistosta löytyi kuitenkin esimerkki, jossa puhujan elekielen ja vuoron muotoilun perusteella on todennäköisesti kyse pyrkimyksestä vähentää tarvetta erimielisyyden ilmaisulle. Esimerkin tapaus on osa haastattelijan kysymyksestä syntynyttä kahden puhujan välistä keskustelua, joka käsittelee nganasanien kertomuserinnettä. Puhuja TEK on aiemmin kiistänyt FDJ:n väitteen, että nganasanit laulaisivat joskus ”venäläiseenkin tapaan” mutta muuttaa mieltään FDJ:n selitettyä ajatustaan tarkemmin. Esimerkin katkelmassa FDJ alkaa muotoilla lausetta nganasaninkielisten laulujen tekemisestä venäläisen rytmin mukaisesti (rivit 1–8). Vuoro sisältää runsaasti empimiselle tyypillisiä piirteitä, kun FDJ etsii sanoja kuvaamaan ilmiötä. Lausueessaan täytesanana toimivaa demonstratiivipronominia (rivi 2) hän alkaa pyörittää oikeaa rannettaan ilmassa – ele liittyy todennäköisesti käynnissä olevaan sanahakuun. Ratkaistessaan tämän epäröintijakson sanalla *bəlǰj* ’lauluja’ (rivi 3) hän kohdistaa katseensa vieressä istuvaan TEK:hon, joka nyökyttelee. FDJ kääntää katseensa pois ja jatkaa vuoroaan sekä käden liikettä, joka muuttuu vuoron loppua kohden voimakkaammaksi ja ylhäältä alas suuntautuvaksi mahdollisesti heijastaen ikonisesti sanahaun kohdesanaa *tuobtalu-tuə* (kirj. ’luettu, lukeva’, ilm. improvisoitu käänös venäjän sanalle *pumm* ’rytmi’).

64)	1	FDJ:	↑təbtə	təndə	mantə::	(0.6)
			myös	tämä.GEN	tapaan	
	2		əm[ə::	ŋUəlj	(0.3)	((mj-ffā-d’i))
			tämä	varmaan	mennä-LIM-INF	
	3		[[[FDJ: alkaa pyörittää oikeaa rannetta]]			
	4		d’ebt[u-muəd’ə-j	(.)	↑bəlǰ-j	[(.)]
			kertoa-PTCP.PASS.PST-ACC.PL		laulu-ACC.PL	[hüə-t:ə::
						vuosi-LAT
	5		[[[FDJ: katse puhekumppaniin]] [[TEK: nyökyttelee]] [[FDJ: katse takaisin alas]]]			
	6		d’ebtaða-sa	(.)	əndj	mantə:: (0.6)
			kertoa-INF		tämä.GEN	tapaan
	7		əə::m	lü↑əʔsa	(0.8)	↓əə
				venäläinen[.GEN]		
	8		↑rühmə	mantə::	təniʔla::	
			rytmi[.GEN]	tapaan	tällä.tavoin	
	9		(0.5)	ə#ə::#	(0.3)	↑tuobtalutə
						lukea-PTCP

10 mantə maa.
 tapaan mikä

"Sitten myös varmaan näitä... vanhoja lauluja sillä tavalla,
öm, venäläisellä rytmillä, tällaisella venäläisellä tavalla,
tai jotakin."

SKNA-22374:1_helinski_96.24

Yllä kuvatun jälkeen seuraa välittömästi puolentoista sekunnin mittainen tauko, jonka aikana FDJ kääntää jälleen katseensa TEK:hon, mutta kun tämä ei reagoi edelliseen vuoroon merkittävästi, FDJ jatkaa pitäen katseensa koko ajan suunnattuna puhekuppaniinsa (65). Tässä kohtaa TEK tuottaa dialogipartikkelin *mm* ja aloittaa sitten oman vuoronsa. Ekstralingvistinen keino – tässä tapauksessa katseen suuntaaminen puhekuppaniin – voi siis toimia merkittävänä vuorovaikutuksellisenä resurssina ja osana korjausjaksoa. FDJ vaikuttaisi hakevan katsekontaktia vuorovaikutuksen sujuvuuden kannalta merkittävässä kohdissa: ensin ratkaistessaan aloittamansa sanahaun sekä toisen kerran heti tauon jälkeen saattaessaan päätökseen edellisen vuoron aikana muotoilemansa ajatuksen. Koko tänä aikana keskustelukumppani TEK kaikesta päätellen kuuntelee tarkkaan, vaikkei itse pyri katsekontaktiin. Kumpikin katse nimittäin synnyttää jonkinlaisen reaktion, ensin nyökyttelyn ja sitten vuoron vastaanottamisesta viestivän äännöksen. Katseen kohdistaminen voidaan tässä tapauksessa tulkita FDJ:n strategiaksi saada vahvistus siitä, että TEK kuuntelee ja on samanmielinen keskustelun kulusta.

65) 1 (1.5)

2 FDJ: [əndj::: ↑n'aad'ətə hoðətə-kə-ndu? hoðətə-baða-čün.]
 tämä.GEN nganasaniksi kirjoittaa-HAB-3PL kirjoittaa-INFR-3PL.PLO
 "Näitä nganasaniksi kirjoittelivat, kirjoittivat näemmä."

3 [((FDJ: katse puhekuppaniin))]

4 TEK: mm.

SKNA-22374:1_helinski_96.25

Esimerkeissä (64) ja (65) kuvattu keskustelu osoittaa, kuinka puhujat hyödyntävät keskustelun kuluessa hyvin hienovaraisia ekstralingvistisiä keinoja vuorovaikutuksen jatkuvuuden takaamiseksi ja ongelmien välttämiseksi. Erityisesti sosiaalista hyväksyttävyyttä koskevien ongelmien käsittelyssä korjauksen rakentuminen useamman vuoron kuluessa siten, ettei mitään yksittäistä korjaustoimintoa ole mahdollista pitää pääasiallisena, vaan korjaus muodostuu monentyyppisistä lingvistisistä ja ekstralingvistisistä resursseista. Sosiaalisen hyväksyttävyyden ongelmien analysointi ja löytäminen onkin vaikeaa, sillä ne eivät välttämättä paikannu selkeästi yhteen vuoroon, vaan niiden havaitseminen vaatii etenkin yhteisön ulkopuoliselta tutkijalta koko käsillä olevan keskustelun yksityiskohtaista tarkastelua ja usean vuoron

sisällön analysoimista kokonaisuutena. Tämä ei merkitse, etteikö sosiaalisen hyväksyttävyyden ongelmia olisi mahdollista joissakin tapauksissa ratkaista hyvinkin nopeasti ja vain yhden vuoron kuluessa, mutta tällaisia esimerkkejä ei juuri löydy saatavillani olevasta kerrontavoittoisesta aineistosta. Vuoropuhelua sisältävän aineiston vähäisyyden sekä aineiston muistitietovoittoisuuden (ks. luku 4.) vuoksi useimpien sosiaalisen hyväksyttävyyden ongelmia ennakoivien itsekorjausten määrä tapausten joukossa ylipäätään on vähäinen. Sekä aineiston luonteen että nganasanin kieliyhteisön yleisen tilanteen (ks. luku 2.2.) vuoksi aineistosta nousee kuitenkin esille joukko tapauksia, joissa sosiaalisen hyväksyttävyyden ongelmien syyksi nostetaan koodinvaihto tai koettu kielitaidon puute. Tapaukset ovat sikäli merkittäviä sekä sosiolingvististen että pragmaattisten kysymysten kannalta, että ne ansaitsevat nähdäkseni erillisen käsittelyn.

5.2.6. Koodinvaihto ja puutteellinen kompetenssi hyväksyttävyyden ongelmina

Eriyisen puheen sosiaaliseen hyväksyttävyyteen liittyvän ongelmatyyppin muodostavat tapaukset, joissa puhujat käsittelevät koodinvaihtoa tai omaa tai toisen puhujan puutteellisena pidettyä kielitaitoa tavalla tai toisella ongelmallisena. Ei ole syytä olettaa, että koodinvaihdon pitäminen ongelmallisena johtuisi ensisijaisesti ymmärtämisen ongelmista, sillä käytännössä kaikki nganasanit osaavat venäjää (VPN 2010: 27). Korjausjaksojen jäsentelystäkin käy selkeästi ilmi, että puhujat pitävät venäjän kielen käyttöä tai puutteellista nganasanintaitoa ongelmallisena nimenomaan kielikäsitteisiin ja -asenteisiin liittyvistä syistä. Tilanteet, joissa koodinvaihtoa käsitellään ongelmallisena, syntyvät epäilemättä useiden kielenulkoisten tekijöiden myötävaikutuksesta, ja mitä todennäköisimmin tämänkin tutkielman tapausten taustalla vaikuttavat sekä kieliyhteisössä pidemmän aikaa vallalla olleet käsitykset (mm. Helinski 1993 [2000: 161–161]) että aineistonkeruutilanteiden luonne ja haastattelijan asettamat paineet puhua ”oikeaa” kieltä (ks. myös luku 4.1.).

Puhujien taipumus merkitä koodinvaihto ongelmalliseksi näkyy muun muassa jälkikäteisissä korjauksissa, joissa venäjänkielisenä pidetty sana korvataan samaa tai lähes samaa merkitsevällä nganasaninkielisellä käänöksellä. Yksinkertaisimmillaan tällainen korjausjakso siis sisältää ainoastaan yhden sanan tai lausekkeen mittaisen korvauksen, jonka jälkeen puhe jatkuu korjausta edeltäneestä kohdasta (66). Tällaisten korjausten kohteiksi joutuvat useimmiten sisältösanat, kun taas venäläisperäiset konjunktiot, diskurssipartikkelit sekä kieliopilliset partikkelit, kuten *možet* ’voi olla’ esimerkissä (67), jätetään useammin huomiotta. Todennäköisesti taipumuksessa korjata tai olla korjaamatta koodinvaihtoa ilmenee runsaasti puhujakohtaista vaihtelua, mutta vaihtelun ja sen taustatekijöiden tilastointi ei kuitenkaan ole tämän tutkimuksen puitteissa mahdollista.

- 66) 1 KECh: kaŋkə=güə tu-s'üə (2.1) berto
 milloin=EMPH tulla-PST.3SG {helikopteri}
- 2 nu v'ertol'ot (0.6) >nu zh'e<
 EMPH helikopteri EMPH EMPH}
- 3 (0.5) >ə_ <↑basa basa (0.7) d'amaʔka-ʔa.>
 metalli metalli lintu-AUG

"Sitten tuli heli- no, helikopteri. No se, metallinen- metallinen suuri lintu."
 KECh_080214_Childhood_nar.007

- 67) 1 JSM: ŋonə-ntə n'i-sjδə-ŋ hourə-ʔ (0.8)
 yksin-2SG.PX NEG-FUT-2SG pilkkoa.polttopuuta-CNG
- 2 mou (huəmənɨ) moʒe-t ↑ŋiantu-tə
 maa[.GEN] {voida-3SG} nuori.mies-LAT
- 3 kəmə-ru-ndə-ta-ŋ. (1.2) n'iri hour-sutə-ri.
 vetää-PASS-IMPF-PRS-2SG.RFL yhdessä pilkkoa.polttopuuta-FUT-2DU

"Yksin ei puita haettu. Matkalla, voi olla,
 tulee miehen sieppaamaksi. Polttopuita haettiin yhdessä."
 JSM_090809_Life_nar.015-017

Kieliopillisiin partikkeleihin kohdistuvien korjauksien määrän vähäisyys johtunee siitä, että venäjänkielisille sisältösanoille on helpommin löydettävissä samaa sanaluokkaa edustava nganasaninkielinen vastine, kun taas useimmat venäjän kieliopillisten partikkeleiden funktionaaliset vastineet ovat nganasanissa pikemminkin kompleksisia lauserakenteita – tai joidenkin konjunktioiden tapauksessa näennäisesti puuttuvat, kun venäjän kielessä konjunktion avulla muodostettava rakenne vaatii nganasanissa vain kahden lauseen asettamisen vierekkäin (Wagner-Nagy 2019: 429–454). Venäläisiä diskurssi- ja kieliopillisia partikkeleita ei ole yhtä helppo suoraviivaisesti korvata yhdellä tietyllä nganasanin sanalla, vaan niiden korjaaminen jälkikäteen vaatisi usein koko lauseen muotoilemisen uudelleen. Halu korjata tällaisia rakenteita toki edellyttäisi puhujilta myös tietoisuutta niiden laina-alkuperästä, ja vaikka viitteitä puhujien korkeasta kielitietoisuudesta esiintyykin sekä aineistossa että aiemmassa kirjallisuudessa (mm. Helimski 1993 [2000]; 1997), aineistosta ei käy yksiselitteisesti ilmi, missä määrin puhujat pitävät esimerkin (67) kaltaisia rakenteita ”venäläisinä” tai vältettävinä. Suurimmassa osassa tapauksista venäläisperäiset kieliopilliset rakenteet eivät kuitenkaan johda korjaukseen. Toisaalta ainakin NSL-korpuksen puhujilla on havaittavissa taipumusta käyttää nganasanin kieliopillisia rakenteita lainattujen konjunktioiden rinnalla – lainakonjunktioit eivät siis ainakaan vanhemman puhujasukupolven kielessä ole korvanneet omaperäisiä lauserakenteita vaan ainoastaan tulleet lisätyiksi niihin (Wagner-Nagy 2019: 444–445).

Venäläisiksi miellettyjen sanojen korvaaminen nganasaninkielisillä koskee toisinaan lukusanojakin (68). Ylipäätään suuria lukuja ja jopa vuosilukuja merkitsevien lukusanojen runsas esiintyminen korpuksessa

nimenomaan nganasaninkielisinä on hieman yllättävää ottaen huomioon muissa suomalais-ugrilaisissa kielivähemmistöissä vallitsevaksi tulleen taipumuksen lainata kaikki kymmentä tai kahtakymmentä suurempia lukuja merkitsevät sanat valtakielestä (Kovács & Janurik 2018: 47–49). Puhujien kyky muodostaa suuriakin lukuja kuvaavia lukusanoja suhteellisen vähäisin vaikeuksin kertonee ainakin kielitaidon hyvästä säilymisestä arkisessa ympäristössä tapahtuneesta kielenvaihdosta huolimatta, ja toisaalta lukusanoihin kohdistuvat korjaukset osoittavat, ettei ainakaan nganasanin kohdalla voi puhua venäläisten lukusanojen laajamittaisesta lainautumisesta vaan pikemminkin ongelmalliseksi merkitystä koodinvaihdosta venäjään.

68) 1 KES: mən:ə (0.9) ↑k#anə# (.) **sestnadcat' ||**
 1sg montako {16}

2 (0.5) ↑biiʔmətū-müʔ i-s'üə-muʔ i-bahu-muʔ.
 16 olla-PST-1PL olla-REP-1PL

"Minä... montako, 16, 16 meitä [lapsia] oli kuulemma."

KES_061020_MyLife_nar.018

Koodinvaihdon ja lainautumisen välinen rajanveto ei ole välttämättä yksinkertaista pitkän aikaa valtakielen vaikutuksen alaisina olleiden vähemmistökielten kohdalla, minkä seurauksena runsaasti toisesta kielestä peräisin olevia ilmaisuja käyttävien uralilaisten vähemmistökielten puhujien kieltä on joissakin tutkimuksissa nimitetty ”sekakieleksi” tai ”sekoittuneiksi kielimuodoiksi” (engl. *mixed varieties*) (ks. esim. Kovács & Janurik 2018: 60, Janurik 2018: 208–209, Turunen 1997: 208–210). Kysymys ei kuitenkaan ole olennainen tutkimukseni kannalta, vaan olennaista on pikemminkin erottaa tarkasteltavan vuorovaikutustapahtuman kannalta tavalla tai toisella merkityksellinen koodinvaihto sellaisesta, jota esiintyy oletusarvoisena osana kaksikielistä keskustelua (ks. Gafaranga 2001: 1921–1923, Raymond 2018: 167–171). Tarkempi koodinvaihdon ja lainauksen välisen rajan määrittäminen ei tämän vuoksi juurikaan vaikuta esimerkkien analyysiin, vaan merkityksellisempää tapausten tulkinnan kannalta on korjaus eli merkki siitä, että puhuja on havainnut puheessaan jotakin ongelmallista. Yhden sanan mittaisissakin korjaustapauksissa on perusteltua epäillä ongelmien syyksi juuri koodinvaihtoa venäjään, mikäli ainoa puhujien lausumaan tekemä muutos koskee sen kieltä.

Mahdollisista puhujakohtaisista eroista huolimatta koodinvaihdon koettu ongelmallisuus vaikuttaisi olevan koko aineistoa leimaava piirre, mikä käy hyvin selkeästi ilmi myös useista tapauksista, joissa puhujat suoraan kommentoivat venäjän puhumista korjauksen yhteydessä. Esimerkissä (69) JMD:n vuoroon sisältyy kaksi koodinvaihtoon liittyvää korjausta: ensimmäinen koskee sanaa *brat* 'veli' riveillä 1–2 ja toinen verbiä

vjros' i 'kasvoivat'⁵ riveillä 3–4. Kummassakin tapauksessa JMD keskeyttää muotoilemansa lauseen ja korvaa venäläisen sanan nganasaninkielisellä – ensin mainitussa tapauksessa vasta sanahaun jälkeen. Ensimmäisen korjauksen jälkeen JMD jatkaa kertomustaan, mutta toista koodinvaihtoa ja korjausta seuraa kertomuksen keskeyttäminen pidemmän metakielellisen kommentin esittämiseksi. Puhuja lausuu matalalla äänellä kaksi yllättyneisyyttä ja ärtymystä ilmaisevaa nganasaninkielistä interjektiota ja kommentoi omaa venäjän puhumistaan.

69)	1	JMD:	#mm::#	↑brat	(.)	↓ə#ku::#	əmtj-mə	
			{veli}				tämä-1SG.PX	
	2	(0.9)	ŋ:::	↑ŋad'a-mə		təi-čü	(0.6)	
				pikkuveli-1SG.PX		olla-PRS.3SG		
	3	tj ij kia	(1.0)	tətə	bən'd'ə-ʔ	vjros-l'i		
		poika		PTCL	kaikki-PL	{kasvaa-PST.PL}		
	4	(0.4)	baδa-ʔa-ʔ	uʒ'e	(.)	↓#ou		
			kasvaa-PRF-3PL	{jo}		INTJ		
	5	hemou	(???)	sovs'əm	men'a	po-ruski#		
		INTJ		{täysin	1SG.ACC	venäjäksi}		

"Veli, öö, tämä... pikkuveli minulla oli, poika. Niin, kaikki kasvoivat, kasvoivat jo. Oi, koko ajan minä puhun venäjää..."
 JMD_080219_MyLife_nar.085

Vastaavankaltaisia kommentaareja ja huomiota esiintyy useilla aineiston puhujilla, ja niille leimallista on nimenomaan kielenkäytön kommentointi sanallisesti tai joissakin tapauksissa ekstralingvistisiä keinoja kuten ilmeitä ja eleitä käyttäen. Esimerkin (70) puhuja on muutamaa lausetta aiemmin jo esittänyt huomautuksen omasta kielenkäytöstään, kun hän vaihtaa jälleen koodia ilmeisen tahattomasti kertoessaan vuosikymmenten takaiseen moottorikelkkakonnettomuuteen johtaneista tapahtumista. Seuraavan, esimerkissä rivillä 2 kuvatun koodinvaihto- ja korjaustapauksen kohdalla KSM ei enää sanallisesti kommentoi omaa puhettaan, vaan sen sijaan irvistää työntäen kiellensä ulos ja nauraa. Tämän jälkeen hän jatkaa kerrontaa mutta vaihtaa pian uudelleen venäjään ja purskahtaa jälleen nauruun. Tahaton koodinvaihto voidaan siis kokea samanaikaisesti sekä sosiaalisesti ongelmallisena että huvittavana, ja toisaalta koodinvaihdon kehystäminen huvittavaksi voi olla myös yritys vähentää sen ongelmallisuutta toisten silmissä.

⁵ Venäjän taivutusmuoto ei tässä yksilöi persoonaa vaan ilmaisee ainoastaan persoonan monikollisuuden sekä menneen ajan tempuksen. Nganasanin taivutuspäätteiden perusteella on kuitenkin mahdollista päätellä verbin viittaavan tässä nimenomaan kolmanteen persoonaan.

70)	1	KSM:	pos::	əə:(h)	↑i	slučajno	
					{ja	noin.vain	
	2	vtorop'ah	(0.4)	↑čimin'-s'i	[[0.7]]	((nauraa))	
		kiireellä}		kiirehtiä-INF			
	3				[[((irvistää))]]		
	4	(2.3)	.hh	čimin'-s'i	(.)	əə:	
				kiirehtiä-INF			
	5	↓əndj-ʔə-ʔ	(0.7)	↑na	hod		
		tämä-PRF-3PL		{PP.LOC	liike		
	6	zav'e-l'i-s'	(0.6)	((nauraa))			
		käynnistää-3PL-RFL}					
		"Ja noin vain kiireessä- kiirehtien. Kiirehtien tällä tavalla... liikkeessä käynnistivät [moottorikelkan]."					
		KSM_061020_DrowningChildren_nar.010					

Koodinvaihtoa koskeville kommenteille ominaista on esiintyminen pidempien tai useiden perättäisten koodinvaihtojaksojen jälkeen. Onkin tyypillistä, että vasta vaikeudet löytää sopivaa nganasanin sanaa venäjänkielisen tilalle tai toistuvat tahattomat koodinvaihtotilanteet saavat puhujat kommentoimaan omaa kielenkäyttöään. Metakielellinen kommentointi lienee tällaisissa tilanteissa itse asiassa osa sosiaalisten ongelmien ehkäisyä, sillä vaikeus tuottaa oikeanlaista – tässä yhteydessä nganasaninkielistä – puhetta on kertaluontoisena esiintyessään lievä ongelma, mutta toistuessaan tarpeeksi usein siitä muodostuu vakavampi uhka vuorovaikutuksen jatkuvuudelle. Haastattelutilanteen muodostamassa kontekstissa toistuva koodinvaihto venäjään merkitsisi kykenemättömyyttä vastata meneillään olevassa vuorovaikutustilanteessa vallitseviin odotuksiin, mikä on itsessään jo ongelmallista puhujan kannalta. Kykenemättömyys puhua nganasania ”oikein” saatetaan toki kokea uhaksi omalle identiteetille nganasanin puhujana yleisemminkin, mikä ei sinänsä olisi yllättävää ottaen huomioon nganasanin nykyisen kielitilanteen (ks. luku 2.2.).

Koodinvaihtoon kohdistuvat korjaukset muodostavat aineistossa suuren osan kielikompetenssiin liittyvistä korjauksista eli korjauksista, joiden yhtenä laukaisevana tekijänä vaikuttaisi toimivan puhujan pyrkimys pitää yllä kuvaa itsestään kielitaitoisena nganasanin puhujana. Koodinvaihtoa sisältävät jaksot ovat toki tällaisista ongelmista kaikkein helpoimmin havaittavissa ulkopuoliselle tutkijalle, mikä voi osaltaan selittää niiden suurta määrää aineistosta poimittujen katkelmien joukossa. Kaikkiin kompetenssin ongelmia käsitteleviin korjauksiin ei kuitenkaan liity koodinvaihtoa, vaan korjaus tai epäröinti voi kohdistua alun perinkin nganasaniksi lausuttuun sanaan. Esimerkissä (71) puhuja tuottaa rivillä 2 muodon *mīajdiad'iam* 'menin naimisiin', jossa menneen ajan tunnus *-SUə* on heikossa asteessa (*-d'ia*), mutta korjaa sen hetkeä

myöhemmin vahva-asteiseen muotoon *mīajδiasjəm* (-sja) painottaen korjauksen kohteena olevaa morfeemia. Tässä tapauksessa ongelmien lähteenä on siis epävarmuus oikeasta allomorfasta, jonka määräytyminen on nganasanin lukuisien morfonologisten vaihteluiden seurauksena varsin kompleksista. Verbin merkitys ei muutu ”väärän” allomorfin valinnan seurauksena, mutta tästä huolimatta puhuja pitää tarpeellisena korjata puhettaan vielä saatuaan lauseensa päätökseen, mikä kertonee ongelman merkittävydestä.

- 71) 1 JMD: mənə s’i|| Mənə tahariaa
 1SG 1SG nyt
 2 (0.6) mīajδia-d’iə-m (1.7) .hh
 mennä.naimisiin-PST-1SG
 3 ŋ::↑əδə čerə-ti? (1.9) ↑mīajδia-sjə-m?
 noita.GEN sisä-LAT.PL mennä.naimisiin-PST-1SG
 "Minä- minä sitten menin naimisiin, šamaanien sukuun.
 Menin naimisiin..."
 JMD_080219_MyLife_nar.085-086

Kaikissa tapauksissa kompetenssiin liittyvät korjaukset eivät ole välttämättä yhtä selkeitä kuin esimerkin (71) tapaus yllä. Näin on erityisesti silloin, kun korjattavassa puheessa ei sinänsä esiinny mitään kieliopillisesti poikkeavaa piirrettä, vaan korjauksen voi katsoa liittyvän pikemminkin puheen tyyliin tai kerronan tehokeinoihin. Esimerkissä (72) puhuja keskeyttää lauseensa lisätäkseen yksittäisen morfeemin, tässä tapauksessa painottavan liitepartikkelin *-ŋuδu*. Mitään varsinaista kieliopillista syytä lisäykselle ei ole, sillä lause olisi kokonainen ja suunnilleen samanmerkityksinen ilman painottavaa liitepartikkeliakin. Lisäyksessä onkin mitä todennäköisimmin kyse kerronnallisen tehokeinon lisäämisestä. Korjaus saattaa siten olla myös pyrkimys toteuttaa nganasanin kieliyhteisössä vallitsevaa hyvän kertojan ihannetta: Helimskin (2000 [1993]) mukaan kykyä käyttää mahdollisimman monia liitepartikkeleita ja kompleksisia lauserakenteita pidetään nganasanien parissa tärkeänä hyvän kertojan ominaisuutena.

- 72) 1 ChNS tətə? bən’d’ə-? (0.3) bənsə=ŋuδu-?
 PTCL kaikki-PL kaikki=EMPH-PL
 2 kotu-ra-ʔi-tə? i-bahu.
 tappaa-PASS-PRF-3PL.RFL olla-REP.3SG
 "Heidät kaikki-- kaikkihan oli tapettu kuulemma."
 ChNS_080214_MountainRidges_nar.014

Tulee kuitenkin muistaa, että esimerkin (72) kaltaisissa tapauksissa korjauksen sosiaaliset merkitykset ovat hyvin hienovaraisia ja niiden tulkinta vaikeaa, eikä puhujan todellisista motiiveista tällöin ole mahdollista saada varmuutta kysymättä häneltä itseltään. Esimerkkiä (72) tulisikin pitää epävarmana tapauksena.

Aiemmin sanahakujen yhteydessä tarkastellussa esimerkissä (62) useampivuoroisen korjausjakson käynnistävän sanahaun laukaisijana toimii nimenomaan koodinvaihto tai pikemminkin pyrkimys välttää sitä. Sanahaussa ei siis tässä tapauksessa ole kyse siitä, etteikö JSM löytäisi haluamaansa tarkoitetta kuvaavaa sanaa: rivillä 1 (73) hän on jo tuottamaisillaan äänteellisesti venäjän sanasta *vnuk* 'lapsenlapsi' mukailleen sanan *bunuku* mutta keskeyttää sen, mikä lopulta johtaa sanahakuun ja neuvotteluun sopivasta sanasta. Ratkaisun löytyminen kestää kolmen puhujan osallistumisesta huolimatta huomattavan kauan, mutta korjausjakso jatkuu, kunnes puhuja B ehdottaa ilmausta *n'üəna n'üə* 'lapseni lapsi', jonka muut hyväksyvät (ei kuvattu alla). Korjausjaksoon sisältyvästä neuvottelusta käy hyvin ilmi puhujien suhtautuminen heidän venäläisperäiseksi tunnistamaansa sanaan ja koodinvaihtoon yleisemmin. Venäläiseksi miellettyä sanaa ei ole mahdollista hyväksyä osaksi nganasaninkielistä puhetta, vaan sille on löydettävä korvaava omakielinen ilmaisu, mikä näkyy sekä JSM:n useissa yrityksissä kiertää koko sanan käyttö ilmaisulla *n'üəδəmu? ηətumj?ə* 'meille syntyi lapsi' että toistuvissa kysymyksissä sanan nganasaninkielisestä vastineesta. Puhujat ovat yksimielisiä siitä, että *bunuku* on venäjää (rivit 16–17). Kaikki mahdollisesti venäläisperäiset sanat eivät johda yhtä voimakkaisiin pyrkimyksiin löytää nganasaninkielinen vastine, mutta puhujien taipumus nostaa tällaisia sanoja toisinaan esille on selkeästi havaittavissa. Kun sana sitten on joutunut huomion kohteeksi kuten esimerkissä (73), omakielisen vastineen puuttumisesta voi muodostua ongelma.

- 73) 1 JSM: ou η̄iantu-rbaʔa bu|| (2.3)
INTJ poika-AUG
- 2 n'üə-δə-mi tə ηətu-mj-ʔə:: ↑η̄iantu-rbaʔa.
lapsi-DST-1DU.PX PTCL näkyä-TRL-PRF.3SG poika-AUG
"Oi, poika, bu- lapsemme syntyi, poika."
- 3 (2.7)
- 4 JSM: **bunuk** **MAAηuna** **l'üəʔ||** **>n'aad'ətə=d'a.**
{lapsenlapsi} mikä venäjäksi-- nganasaniksi=ALL
"Mikä on bunuk [lapsenlapsi] ven- nganasaniksi?"
- 5 B: bunuk sjl'irīa n'aad'ətə maanuna.
{lapsenlapsi} en.tiedä nganasaniksi mikä
"Bunuk, en tiedä miten nganasaniksi."
- 6 JSM: bunuk ↑MAAηuna i-hü-tu n'aad'ətə [təʔs'iaδəʔ
{lapsenlapsi} mikä olla-COND-3SG.PX nganasaniksi nyt
"Mikä on oikeasti bunuk nganasaniksi?"
- 7 C: (((nauraa)))
- 8 ((naurua))
- 9 JSM: tə mun|| ↑>n'aad'ətə=d'a munu-ηkə-ndu?
sanoa-- nganasaniksi=ALL sanoa-HAB-3PL

10 ((tahari)) n'üə-ðə-mu? (.) n'üə||
 nyt-- lapsi-DST-1PL.PX lapsi--

11 n'üə-ðə-mi ɲətu-mj-ʔə.
 lapsi-DST-1DU.PX näkyä-TRL.PRF.3SG

12 B: əə?
 PTCL

13 JSM: Banasa-mu? bunuku n'e znae-t'
 B.-1PL.PX {lapsenlapsi NEG tietää-3SG

14 (.) [↓°čto takoi.°°
 mikä sellainen.M}

"Nganasaniksi sanomme vain: meille syntyi lapsi.
 Tämäkään [toinen puhuja] ei tiedä, miten sanotaan lapsenlapsi."

15 C: [MAA ((tətj)) bunuku-mu?
 mikä tämä {lapsenlapsi}-1PL-PX

"Mikä olisi tämä bunuku [nganasaniksi]?"

16 JSM: >sj'iri< (0.3) ↑l'üəs'itə bunuku.
 en.tiedä venäjäksi {lapsenlapsi}

"En tiedä. Venäjäksi bunuku."

17 B: əə? bunuku l'üəs'itə.
 PTCL {lapsenlapsi} venäjäksi

"Mm, bunuku on venäjää."

18 JSM: əə?
 PTCL

JSM_090809_Life_nar.264-267

Erityisesti koodinvaihtoa ja kompetenssia koskevat itsekorjaukset osoittavat, kuinka "vastuu" vuorovaikutuksen ongelmien korjaamisesta ei aina ole pelkästään ongelmavuoron alkuperäisellä tuottajalla – joka tässä tapauksessa on myös itsekorjauksen aloittaja – vaan se voi siirtyä joissakin tapauksissa muillekin vuorovaikutustilanteen osanottajille tai jakautua osanottajien kesken. Alkuperäinen ongelmavuoron tuottaja voi tietenkin siirtää vastuuta ratkaisusta muille puhujille esittämällä suoran kysymyksen kuten joissakin yllä käsitellyissä esimerkeissä, mutta on mahdollista, että myös puhujien ennakkokäsityksiin nojautuvat ns. episteemiset oikeudet korjauksen suorittamiseen voivat vaikuttaa siihen, kenen odotetaan osallistuvan ongelman ratkaisuun. Tässä tapauksessa siis "hyvän puhujan maine" eli parmmaksi mielletty kompetenssi toisi puhujalle aiemmissä tutkimuksissa havaittuun parempaan tietämykseen vertautuvan oikeuden ja jopa vastuun ratkaista korjaus (vrt. Bolden 2013: 317–322; 2018:

143–148, Drew 2018: 178–181). Kykenemättömyys ratkaista tällaista korjausta uhkaa tällöin ongelma vuoron tuottajan lisäksi muidenkin vastuullisina pidettyjen puhujien asemaa hyvinä puhujina.

Omaa ja toisten kompetenssia koskevat uskomukset vaikuttavat mitä todennäköisimmin myös muuhun vuorottelujäsennykseen kuten puheenvuorojen määräytymiseen ja toisenkorjaukseen. Odotuksenmukaista olisi, että parempana pidetyllä puhujalla olisi ainakin haastatteluaineiston kontekstissa ns. etuoikeus kiinnittää suoraan huomiota toisten puheessa esiintyviin ongelmiin, eli hänen korjausaloitteitaan pidettäisiin sosiaalisesti hyväksyttävämpinä kuin muiden, huonompina pidettyjen puhujien aloitteita. Todennäköisesti kompetenssiin liittyvät episteemiset oikeudet ovat toisilleen tuttujen puhujien kesken pysyvämpiä kuin keskustelunaiheesta riippuvaiset puheen sisältöä koskevat oikeudet. Niin mielenkiintoisia kuin tällaiset kysymykset ovatkin, niitä ei ole tässä työssä mahdollista käsitellä.

5.3. Yhteenveto: Kieliopilliset resurssit vuorovaikutuksen ylläpitäjinä

Vaikka korjaustoimintojen tilastollinen analyysi ei olekaan tutkimuksen tavoitteena eikä katsaustani voi pitää tilastollisesti merkittävänä, jo alustavan tarkastelun perusteella on mahdollista arvioida luvussa 5.1 käsiteltyjen korjaustoimintojen ja korjauksen aloituskeinojen yhteyttä luvussa 5.2 käsiteltyihin pragmaattisiin funktioihin. Hyvin perustavanlaatuisen jako itsekorjauksen pragmaattisten merkitysten luokittelussa koskee korjauksen sijoittumista suhteessa sen kohteena olevaan ongelmaan: ongelmien sijoittuessa korjausta edeltävään puheeseen on kyse jälkikäteisestä tai ”varsinaisesta” itsekorjauksesta, kun taas korjauksen kohdistuessa vasta tulossa olevaan puheeseen voidaan puhua ennakoivasta itsekorjauksesta tai epäröinnistä. Kahtiajako on mahdollista nähdä eräänlaisena itsekorjauksen pragmaattisten merkitysten yläkäsitteistönä. Myös korjaustoiminnot ja korjauksen aloituskeinot noudattelevat jossakin määrin jakoa ennakoiviin ja jälkikäteisiin korjauksiin, sillä suuri osa aineiston korjaustoiminnoista vaikuttaisi esiintyvän joko yksinomaan tai paljon runsaammissa määrin jommassakummassa pääryhmässä.

Jälkikäteiselle korjaukselle ominaisia korjaustoimintoja ovat erityisesti korvaukset, lisäykset ja poistot, joita tavataan käytännössä ainoastaan edeltävään puheeseen kohdistuvien korjausten joukosta. Nähdäkseni tämä on jo määritelmällisestikin niiden olennainen ominaisuus, sillä määritelmänsä mukaan ne korvaavat, lisäävät tai poistavat jonkin edeltävään puheeseen sisältyvän aineksen eivätkä siis edes voisi kohdistua tulevaan puheeseen. Muiden korjaustoimintojen kohdalla voi pikemminkin puhua eriasteisista taipumuksista esiintyä pääasiassa vain jompaankumpaan luokkaan kuuluvien korjausten yhteydessä: esimerkiksi täytesanat, empimisäänteet, äänteen pidentymät ja toistot ovat tyyppillisiä ennakoivan korjauksen keinoja mutteivät täysin rajoitu ennakoiviin korjauksiin – ellei sitten niidenkin kohdalla tehdä määritelmällistä rajausta, jolloin kaikki jälkikäteinä korjauksina alkaneiden korjausjaksojen aikana

esiintyvät täytesanat ynnä muut tulisi aina tulkita ennakoivaksi korjausjaksoksi jälkikäteisen korjausjakson sisässä.

Erot korjaustoimintojen jakautumisessa funktioiden kesken eivät nähdäkseni ole satunnaisia ja ainoastaan kieliyhteisön tottumusten mukaan määräytyviä, vaan niitä selittävät pitkälti puhujien tarpeet kussakin vuorovaikutustilanteessa. Esimerkiksi leksikaalisena korjausten aloituskeinona toimiva nominaalinen kieltopartikkeli *n'intuu* soveltuu semanttisen merkityksensä johdosta erityisesti lausuman sisällöstä johtuvien ongelmien käsittelyyn. Negaatio luo kontrastin erikseen täsmennetyn ongelmavuoron osan ja korjausjakson välille (*kūδiahū?* 'aamulla' → *n'intuu kūδiahū?* 'ei aamulla vaan...'), mikä tekee tällaisista korjauksista erityisen käyttökelpoisia tilanteissa, joissa on tarpeen välittömästi oikaista jokin edeltävän lauseen sisältöön liittyvä ongelma. Aineiston kieltosana-alkuiset korjaukset ovatkin tyypillisesti juuri korvauksia, ja itsekorjausten aloituskeinojen joukossa kieltosana on selkeästi kaikkein erikoistunein tiettyyn pragmaattiseen tehtävään.

Puhujien tarpeet ja pyrkimykset erityyppisissä vuorovaikutustilanteissa selittävät nähdäkseni melko suoraviivaisesti myös erot tiettyjen foneettisten korjauksen aloituskeinojen jakautumisessa eri pragmaattisten funktioiden kesken. Aineiston perusteella äänteen venytyksiä ja vailla omaa leksikaalista tai kieliopillista merkitystään olevia, redusoituneesta vokaalista koostuvia äännähdyksiä (joita kutsun aiempaa tutkimusta mukaille joko puolileksikaalisiksi keskeytyksiksi tai empimisäänteiksi) esiintyy huomattavasti useammin ennakoivissa kuin jälkikäteisissä korjauksissa: ensin mainitun ryhmän korjauksista vähintään puolessa tapauksista esiintyy korjausjakson alussa jompaakumpaa tai molempia, kun taas jälkikäteisten korjausten aloittajina on vastaava äännähdyks tai tavun pidentymä vain joissakin yksittäisissä tapauksissa, ja sen sijaan paljon yleisempi aloituskeino on pelkkä prosodinen tai fonologinen (useimmiten glottaalinen) katko. Mitä todennäköisimmin erityyppisten fonologisten korjauksen keinojen jakautuminen epätasaisesti erifunktioiden korjausten kesken johtuu niiden äänneasusta – siitä, kuinka soveltuva mikäkin äänne on välittämään tiettyjä pragmaattisia merkityksiä. Jälkikäteen havaitun ongelman mahdollisimman nopea korjaaminen edellyttää meneillään olevan puheen mahdollisimman nopeaa keskeyttämistä, jotta ongelma voitaisiin ottaa käsittelyyn. Prosodinen tai glottaalinen katko keskeyttää meneillään olevan puheen nopeammin kuin äänteen venytys mutta kuitenkin niin selkeästi, että kuulijat voivat aavistaa korjauksen olevan tulossa. Sen sijaan ongelmia ennakoivan äänteen pidennyksen yksi funktio on nimenomaan viivästyttäminen, jotta puhuja saisi lisää aikaa tulevan puheen suunnitteluun. Tällöin on ymmärrettävää, että meneillään olevan sanan mahdollisimman nopean päättämisen sijaan sitä yritetään nimenomaan pitkitää.

Katko on lisäksi vasta itsekorjauksen ensimmäinen vaihe, jonka jälkeen puhujan tulee suorittaa itse korjaustoiminto. Sen sijaan tyypillinen ennakoiva korjaus saattaa ratketa jo ensimmäisen empimisäänteen tai tavun pidentymän tuottamisen aikana, eikä merkittävämpiä korjaustoimintoja tällöin ole tarpeen ottaa

käyttöön. Tämä käy ilmi myös siinä, että vaikka esimerkiksi halutun sanan väliaikaista unohtumista käsittelevissä korjauksissa puhuja saattaa viestiä ongelmista jo edeltävän sanan aikana eikä anna hiljaisuuden kasvaa kovin pitkäksi, ongelmia edeltävän puheen keskeyttäminen kokonaan ei kuitenkaan ole ennakoiville korjauksille tyypillistä. Ennakoivan korjauksen keinot pyritään siis valikoimaan siten, että ne sekä viestisivät tarpeeksi tehokkaasti esimerkiksi tulossa olevasta sanahausta että mahdollistaisivat myös parhaillaan tuotettavan puheen jatkumisen.

Joissakin harvoissa tapauksissa, joissa äänteen venytystä esiintyy jälkikäteisen korjauksen aloituksen yhteydessä, alkavaan korjaukseen liittyy vielä epävarmuutta esimerkiksi korjauksen tarpeellisuudesta tai ongelmien laadusta. Ne vertautuvat muihin tapauksiin, joissa samassa korjausjaksossa vaikuttaisi esiintyvän sekä jälkikäteisen että ennakoivan korjauksen piirteitä: puhuja saattaa empiä jo aloittamaansa korjausta tai korjata tuottamaansa empimisen ilmausta. Tällaiset jälkikäteisen ja ennakoivan korjauksen risteyskohdat ovat mielenkiintoisia juuri siksi, että niissä esiintyvää korjaustoimintojen keskinäistä suhdetta tarkastelemalla saadaan lisää tietoa erityyppisten korjaustoimintojen yhteyksistä korjauksen pragmaattisiin merkityksiin. Lisäesimerkkien löytäminen vaatineisi kuitenkin tässä työssä käytettyä aineistoa laajemman korpuksen järjestelmällistä läpikäyntiä.

Nganasanissa käytössä olevien korjaustoimintojen rakenteellinen ryhmittely osoittaa niiden olevan pitkälti samankaltaisia kuin aiemmissa tutkimuksissa (erit. Schegloff 2013) kuvatut toimintotyyppit. Tämä pätee erityisesti yksinkertaisiin, yhden sanan tai lausekkeen mittaisiin korjaustoimintoihin kuten lisäykseen, toistoon, korvaukseen sekä morfosyntaktisesti riippumattomaan taipumattomaan täytesanaan. Niin ikään äänteelliset korjauksen aloituskeinot ja empimisen ilmaisut ovat pitkälti samoja kuin aiemmissa tutkimuksissa havaitut (ks. mm. Couper-Kuhlen & Selting 2018: 117; Fox, Hayashi & Jaspersen 1996: 204–206). On kuitenkin selvää, että korjaustoimintojen rakenteessa esiintyy lisäksi kielikohtaista vaihtelua, josta ainakin osa johtuu kielen morfosyntaksista. Kenties selkein esimerkki morfosyntaksin vaikutuksesta korjaustoimintoon on erilaisten täytesanojen esiintyminen kielessä. Kaikissa kielissä ei esiinny lainkaan nganasanin *andj*-täytesanaan verrattavissa olevaa sija- tai persoonataivutusta kantavaa täytesanaa (ks. Podlesskaya 2010: 14–18) – eikä sellaista voisikaan olla kielessä, josta morfologinen sija- tai persoonataivutus ylipäättään puuttuu. Taipuvien täytesanojen esiintyminen ei kuitenkaan ole täysin kytköksissä pelkkään taivutuksen esiintymiseenkään, sillä esimerkiksi suomen kielestä puuttuu sanahun kohteena olevan verbin persoonataivutusta kantava täytesana, vaikka ”tavalliset” finiittiset verbit kyllä taipuvat persoonissa.

Täytesanojen typologiaa on toistaiseksi tutkittu niin vähän, ettei ole mahdollista sanoa tarkemmin, millaiset piirteet kielessä voisivat korreloida täyteverbien esiintymisen kanssa. Toisessa Taimyrin niemimaan alkuperäiskielessä, nganasanin läheisyydessä puhuttavassa dolgaanissa kuitenkin esiintyy verbin

persoonissa taipuva täytesana (Däbritz 2018). Kyseessä voisi siis hyvin olla areaalinenkin piirre, jonka levinneisyyden selvittäminen vaatisi tarkastelun ulottamista muihinkin Pohjois-Siperian kieliin. Ylipäätään heikosti dokumentoitujen vähemmistökielten tutkiminen pragmaattisesta näkökulmasta voisi tuoda merkittävästi uutta tietoa kielestä vuorovaikutuksen välineenä. Tähän asti uhanalaisten vähemmistökielten tutkijat ovat suurelta osin – välillä ymmärrettävistäkin syistä – keskittyneet kielten fonologian, leksikon ja morfosyntaksin kuvaamiseen, jolloin puhuttua aineistoa on parhaassakin tapauksessa koottu lähinnä ”luonnollisten” syntaktisten rakenteiden tutkimiseksi pikemminkin kuin vuorovaikutusta ajatellen. Ymmärtääksemme kielen toimintaa sen luonnollisimmassa mahdollisessa ympäristössä meidän tulisi kuitenkin kiinnittää huomiota siihenkin, kuinka ihmiset käyttävät kieltä sosiaalisten merkitysten välittämiseen ja keskinäisen yhteisymmärryksen ylläpitämiseen. Nämä päämäärät lienevät nimittäin ihmisyhteisöjen vuorovaikutukselle universaaleja, mutta sen sijaan niiden saavuttamiseen käytettävät keinot vaihtelevat. Keskittyessään tutkimaan lähes pelkästään suuria Euroopan kieliä vuorovaikutuslingvistikään eivät ole kiinnittäneet kylliksi huomiota typologiseen tutkimukseen vaadittavan laajan otannan tarpeellisuuteen.

Nganasanin pragmaattisen typologian tutkiminen on vasta alussa, sillä läheskään kaikkea vaihtelua ei ole mahdollista havaita esittämäni alustavan ryhmittelyn pohjalta. Esimerkiksi korvauksen ja toiston tyypillisimmät aloituskohdat sijoittuvat typologisesti erityyppisissä kielissä hieman eri kohtiin sanaa, mutta tällaisen vaihtelun havaitseminen on mahdollista vain tilastollisin menetelmin (ks. Fox ym. 2009). Toivon kuitenkin hahmottelemani luokittelun olevan vasta alkusoitto Siperian kielten sekä erityisesti Venäjänpuoleisten uralilaiskielten pragmatiikan tarkemmalle tutkimukselle. Luontevana vertailukohtana voisi toimia esimerkiksi suomen kieli, jota on uralilaisten kielten joukossa tutkittu kenties perusteellisimmin tällä saralla, mutta jonka sociolingvistinen tilanne sekä nykyinen kieliareaali eroavat Siperian-puolisten kielten vastaavista.

Vuorovaikutuslingvistinen tarkastelu paljastaa kielenkäytöstä sellaisia piirteitä, joita perineinen deskriptiivinen kielioppikuvaus ei välttämättä tavoita, mutta jotka ovat hyvin tärkeitä puhujien keskinäisten sosiaalisten suhteiden ylläpitämisen kannalta. Ilman mahdollisuutta esimerkiksi korjata ilmeneviä ongelmia totunnaisten pragmaattisten keinojen avulla yhteisymmärryksen ylläpitäminen ja vuorovaikutuksen jatkuvuuden turvaaminen olisi kaikille osapuolille todennäköisesti huomattavan työlästä. Juuri tämän vuoksi kielellinen vuorovaikutus ei olekaan satunnaista, vaan sitä on mahdollista kuvata jäsentyneenä toimintana (ks. myös Schegloff 2007). Tämän seurauksena onkin odotuksenmukaista, että tiettyjä kieliopillisia resursseja hyödynnetään järjestelmällisesti myös tietyissä pragmaattisissa tehtävissä. On myös viitteitä siitä, että esimerkiksi tietyn kieliopillisen rakenteen järjestelmällinen hyödyntäminen tietyssä pragmaattisessa merkityksessä voisi edistää kielessä meneillään olevia kieliopillistumisprosesseja johtaen lopulta esimerkiksi uuden taivutuskategorian syntyyn, kuten Blythe (2013: 883–885) väittää tapahtuneen

useissa Australian aboriginaalikielissä. Tiettyjen kieliopillisten rakenteiden pragmaattisten funktioiden säännöllistyminen voi toisaalta johtaa myös kehitykseen, jota Hayashi ja Yoon (2006: 525–529) kutsuvat pragmaatillistumiseksi: kieliopillistumiselle ominaisen syntaktisten rajoitusten lisääntymisen sijaan pragmaatillistuvaa kielenainesta koskevat syntaktiset rajoitukset usein vähenevät ja pragmaattiset merkitykset alkavat syrjäyttää sen semanttisia merkityksiä.

Esimerkkinä meneillään olevasta pragmaatillistumiskehityksestä nganasanissa voidaan alustavien havaintojeni perusteella pitää *n'intuu*-kieltosanan käyttöä korjauksissa. Aineiston esimerkeissä *n'intuu* säilyttää korjauksen keinona toimiessaankin tavanomaiset syntaktiset rajoituksensa ja vaikutusalansa lauseketason kieltopartikkelina, jolloin korjauksen kohteena olevan nomini- tai adverbiaalilausekkeen toistaminen on pakollista, vaikka se kävisi selkeästi ilmi asiayhteydestä. Nganasanin *n'intuu* on siis vähemmän pragmaatillistunut kuin esimerkiksi suomen korjauspartikkeli *eiku(n)*, joka on menettänyt *kun*-konjunktioon liittyvät syntaktiset funktionsa ja toimii lähinnä korjauksissa (ks. Haakana & Visapää 2014). Yksittäisessä esimerkissä (53) on kuitenkin viitteitä alkavasta pragmaatillistumisesta, kun puhuja tuottaakin partikkelia seuraavasta, korjauksen kohteena olevasta adverbiaalista vain ensimmäisen tavun: *n'intuu küδiahü* tyipistyy muotoon *n'intuu küδ* ja korjauksen tuottaminen nopeutuu. Puhujat saattavat alkaa suosimaan tällaista tyipistettyä muotoa nopeassa puheessaan, mikä voisi lopulta johtaa koko korjattavan katoamiseen partikkelin edeltä ja partikkelin syntaktisten rajoitusten höllentymiseen tietyssä pragmaattisessa merkityksessä käytettynä. Yksittäisen esimerkin perusteella ei kuitenkaan voi tehdä juuri minkäänlaisia päätelmiä, joten esittämäni pragmaatillistumisprosessin kulku jääköön toistaiseksi vain arvelun tasolle. Kieliopillistumisen tavoin myös pragmaatillistuminen voinee pysähtyä, eikä ole mitenkään varmaa, että esimerkiksi *n'intuu*-partikkelista kehittyisi suomen *eiku(n)*-partikkelin kaltainen pääasiassa korjaukseen erikoistunut lekseemi. Pragmaatillistumisesta ylipäätään ei vielä tiedettäne niin paljoa, että kehityksen kulkua olisi mahdollista ennustaa.

Selkeämpänä esimerkkinä jo pitkälle edenneestä pragmaatillistumisesta voitaneen pitää demonstratiivilähtöisiä täytesanoja, joita Hayashi ja Yoonkin (2006: 525–529) käyttävät perusteena koko käsitteen muodostamiselle. Taipumattomina esiintyessään nganasanin täytesanat eivät noudata demonstratiivipronominien tavanomaisia syntaktisia rajoituksia eivätkä säilytä deiktistä merkitystään. Sitä vastoin kohdesanansa persoona- tai sijapäätteitä kantava täytesana noudattaa kohdesanansa syntaktisia rajoituksia, mutta toisaalta sitäkin eivät koske demonstratiivipronominien tavanomaiset rajoitukset. Verbin täytesanana toimiva *andj*-lienee ainoa esimerkki tapauksesta, jossa muun sanaluokan kuin verbien edustaja voi johtamattomana toimia täyden verbin asemassa ja kantaa verbaalista taivutusmorfologiaa. Muutkin pronominit voivat toimia predikaatteina, jolloin ne persoonapronomineja lukuunottamatta taipuvat subjektin persoonan mukaan, mutta tässä tapauksessa kyse on nominaalisesta predikaatiosta (Wagner-Nagy 2019: 534–535). Ainoastaan täytesanana toimiessaan pronomini voi kantaa esimerkiksi

objektikonjugaation päätteitä. Nominaalisessakin taivutuksessa on havaittavissa merkkejä täytesanan kieliopillisten merkitysten taka-alaistumisesta, joista merkittävimpanä voi pitää destinaatiivin päätteiden liittymistä täytesanaan. Leisiön (2012: 211) mukaan demonstratiivpronomineilla ei normaalisti ole destinaatiivitaivutusta. Tutkielman varsinaisesta aineistosta ei löytynyt ainoatakaan esimerkkiä, mutta sen sijaan aineiston ulkopuolelle jääneessä NSL-korpuksen osassa esiintyy joitakin tapauksia täytesanana toimivan *antj*-pronominin destinaatiivista sekä yksikössä että monikossa: *antj-δə-mjʔ* [tämä-DST-1PL.PX] – *maləramuδəmuʔ* 'tällaiseksemme – kotapaikaksemme', *antj-δj-čə* [tämä-DST.PL-2PL.PX>PL] – *koljδjčə* 'tällaisiksesi – kaloiksesi' (ks. myös Podlesskaya 2010: 14). Täytesanat – sekä taipuvat että taipumattomat – ovat aineiston perusteella tavanomaisia erityisesti sanahauissa, mutta niiden mahdollisten muiden funktioiden sekä pragmaattisen käytön tarkempi selvittäminen vaatii vielä lisätutkimusta.

Kuvatessani yhtäältä nganasanin itsekorjauksen jäsentymistä ja morfosyntaksia ja toisaalta sen sosiaalisia merkityksiä olen käyttänyt useampaa teoreettista mallia voidakseni esittää paremman kokonaiskuvan korjauksesta vuorovaikutuksen ilmiönä. Rakennetta ja morfosyntaksia, nk. korjaustoimintoja (engl. *repair operations*), joita käsittelen erityisesti luvussa 5.1, ei kuitenkaan liene täysin mahdollista käsitellä irrallaan niiden pragmaattisista merkityksistä. Korjaustoimintojen luokittelua vaikeuttaa lisäksi se, että aiemmassa tutkimuksessa etenkin kompleksisempien korjaustoimintojen luokittelu perustuu voimakkaasti niiden pragmaattisiin piirteisiin (esim. Schegloff 2013: 51–65). Tämä tekee korjaustoimintojen kieltenvälisestä vertailusta vaikeaa, sillä aiempi tutkimus perustuu pitkälti amerikanenglanninkieliseen aineistoon, jolloin kulttuurikohtaisten tekijöiden vaikutusta tietyn korjaustoiminnon määritelmään ei voida sulkea pois. Erityisesti syntaktisesti kompleksisista korjauksista, joita on aiemmassa tutkimuksessa kutsuttu muun muassa nimillä keskeytys, syntaktinen uudelleenmuotoilu, parenteesi ja lauseidenvälinen hyppäys (engl. *sequence-jumping*), vaadittaisiin runsaampaa aineistoa tarkempien ja kieltenvälisesti vertailukelpoisten määritelmien laatimiseksi.

Korjauksen erityyppisten pragmaattisten funktioiden kuvauksessa olen hyödyntänyt erityisesti nk. toiminnan tikapuiden tai toiminnan tasojen (engl. *action ladders*) mallia (Clark 1996: 151–153). Puheessa esiintyvät ongelmat on mallissa mahdollista sijoittaa hierarkkisesti jäsentyneille tasoille, jotka kuvaavat merkitysten välittymistä vuorovaikutuksessa. Merkityksen onnistunut välittyminen jokaisella tasolla edellyttää sitä siis myös alemmilla tasoilla: yksinkertaistettuna siis sosiaalisesti hyväksyttävän merkityksen välittäminen edellyttää, että puhe voidaan ylipäätään tuottaa ja kuulla, että se tunnistetaan viestiksi ja että viesti sisältää semanttisesti ymmärrettävää sisältöä. Tarkastelussani en tosin erotellut puheen tuottamiseen ja kuulemiseen (taso 1) liittyviä ongelmia puheen tunnistamisen ongelmista (taso 2), sillä tämä olisi ollut hyvin vaikeaa pelkkien itsekorjauksien kohdalla. Toisenkorjauksia koskeva tarkastelu saattaisi vaatia tasojen tarkempaa erottamista toisistaan. On huomattava, etteivät toiminnan tasot ja jaottelu ennakoivaan ja jälkikäteiseen korjaukseen edusta päällekkäisiä vaan pikemminkin ristikkäisiä

luokitteluja. Jokaisella toiminnan tasolla sijaitsevia ongelmia on mahdollista sekä korjata jälkikäteen että ennakoida, kuten taulukko 2 osoittaa. Taulukossa on kuvattuna joukko tyypillisimpiä korjauksen funktioita sijoiteltuna niille ominaisen toiminnan tason sekä ongelmiin nähden sijoittumisen mukaan. Taulukko ei siis ole tyhjentävä esitys kaikista mahdollisista tai edes kaikista tässä tutkielmassa kuvatuista korjaustyypeistä, vaan sen tarkoitus on havainnollistaa käyttämäni luokittelutapaa.

	ennakoiva	jälkikäteinen
sosiaalinen taso	sosiaalisesti epäodotuksenmukaisen puheen viivyttely	koodinvaihdon korjaaminen
sisällöllinen taso	sanojen hakeminen	sisältösanana oikaisu
tuottamisen taso	yskiminen	äänteellinen lipsahdus

Taulukko 2. Korjauksen suuntautuminen suhteessa ongelmavuoroon ja toiminnan tasot.

Samalla tavalla kuin ennakoiva ja jälkikäteinen korjaus käsittelevät samankaltaisia ongelmia ja väistämättä myös risteävät vuorovaikutuksessa, toiminnan tasotkin tulisi ymmärtää pikemminkin osittain päällekkäisiksi kuin selvästi erillisiksi vuorovaikutuksen tarkastelun osa-alueiksi. Tietyissä tapauksissa tarkastelun rajoittaminen vain yhteen tasoon ei anna riittävää kokonaiskuvaa siitä, mitä tilanteessa on ylipäättään meneillään. Tämä on ilmeistä silloin, kun alemman tason ongelmat johtavat tarpeksi usein toistuessaan ongelmiin ylemmällä tasolla, kuten sellaisissa aineiston esimerkeissä, joissa jatkuvat vaikeudet löytää tiettyä sanaa uhkaavat johtaa ns. kasvojen menetykseen.

Mitään tiettyä korjaustoimintoa ei aineiston perusteella ole mahdollista yhdistää suoraviivaisesti tiettyyn toiminnan tasoon, vaikka onkin mahdollista, että tilastollinen tarkastelu tällaisia yhteyksiä paljastaisikin. Vaikuttaisi kuitenkin alustavien havaintojen perusteella siltä, että puheen sosiaaliseen hyväksyttävyyteen liittyviä ongelmia käsittelevät korjausjaksot ovat useammin pitkiä ja sisältävät useampia korjaustoimintoja kuin puheen sisältöön tai tuottamiseen liittyviä ongelmia käsittelevät. Voi toki olla kyse siitäkin, että ulkopuolisena tutkijana havaitsen ja tunnistan helpommin pidemmät ja kompleksisemmat korjausjaksot kuin hyvin hienovaraiset sellaiset. Vähäisen videoaineiston tarkastelu tuo lisäksi ilmi, kuinka suuri merkitys elekielellä on vuorovaikutuksen jatkuvuuden ylläpitämisen kannalta – mahdollisesti joitakin korjauksia on jäänyt havaitsematta ainoastaan äänitettyinä saatavilla olevilta tallenteilta.

Aineistossa esiintyvistä sosiaalisen hyväksyttävyyden ongelmia käsittelevistä korjauksista kaikkein ilmeisimmät ja selkeimmin havaittavissa olevat koskevat koodinvaihtoa ja kielitaitoa. Nämä korjaukset ovat myös nganasanin kielitilanteen kannalta kiinnostavia, sillä niiden perusteella on mahdollista päätellä jotakin

puhujien kieliasenteista (vrt. Raymond 2018). Aineistossa esiintyy koodinvaihtoa ylipäättään suhteellisen vähän ottaen huomioon nganasanin tilanteen kielenä, joka ei enää välity kotona lapsille, ja jota suuri osa yhteisöstä ei säännöllisesti käytä arjessaan (ks. mm. Helimski 1997: 80–81; Siegl 2013b: 2–10). Harvoissa tapauksissa, joissa koodinvaihtoa ilmenee, siihen suhtaudutaan negatiivisesti. Koodinvaihdon – erityisesti nganasanista venäjään tapahtuvan sellaisen – pitäminen vältettävänä käy selkeästi ilmi puhujien tavasta korjata omaa puhettaan hyvin nopeasti koodinvaihtoa havaitessaan, minkä lisäksi aineistossa on useita tapauksia, joissa omaa venäjän puhumista kommentoidaan suoraan kielteiseen sävyyn. Venäläisiksi mielletyille ilmauksille pyritään löytämään omakieliset vastineet, joiden puuttuminen saattaa johtaa korjausjakson huomattavaankin pitkittymiseen. Aineiston esimerkkien perusteella piirtyvä kuva nganasanien suhtautumisesta koodinvaihtoon välittömästi korjattavana pätee kuitenkin mitä todennäköisimmin lähinnä hyvin rajattuun joukkoon vuorovaikutustilanteita – nimittäin kielidokumentaatiohaastatteluihin ja muihin niihin rinnastuviin tilanteisiin. Joillakin tallenteilla puhujat keskustelevat ensin venäjäksi ja vaihtavat nganasaniin vasta haastattelijan pyynnöstä tai saadessaan kuulla nauhurin olevan käynnissä. Tämä kuvastaa kielenvaihdon etenemistä yhteisössä; erittäin sujuvasti nganasania puhuvat henkilöt vaikuttaisivat käyttävän keskenäänkin paljon venäjää. Koodinvaihdon korjaaminen saattaakin olla tilanteisten odotusten synnyttämä reaktio, jota ei myöskään siis esiintyisi silloin, kun nganasanin puhumista ei odoteta puhujilta. Havainnot tukevat Laihosen (2008: 675–678; 683–690) näkemystä, jonka mukaan kielenasenteiden tutkiminen haastatteluaineistosta edellyttää haastattelun käsittämistä omanlaisekseen vuorovaikutustilanteeksi, johon eivät välttämättä päde samat sosiaaliset normit kuin arkikeskusteluun.

On kuitenkin epätodennäköistä, että puhujien toiminnasta ilmenevät ns. puristiset asenteet olisivat pelkästään tilanteisia tai tutkijoiden aikaansaamia. Helimskin mukaan (1993 [2000]; 1997: 82–84) nganasanit kiinnittävät todella paljon huomiota kieleen ja ”oikeakielisyyteen” erityisesti tiettyjen perinnelajien kuten šamanistisen seremonian ja kilpalaulannan (ngan. *kəjŋəirs’ə*) kohdalla mutta muissakin yhteyksissä ja ilman kielen tutkijan vaikutusta. Käsitystä tukee nähdäkseni sekin, että kielessä vaikuttaisi olevan yleisessä käytössä useita melko nuoria uudissanoja (mm. *basa d’amakaʔa* ’helikopteri’, kirj. ”suuri metallilintu”, *kəjŋjtə korj* ’televisio, radio’, kirj. ”laulava laatikko”), jotka on muodostettu omaperäisten aineiden pohjalta, ja joita osa puhujista selkeästi suosii lainasanojen sijaan. Lisäksi Helimskin kuvaamaan aineistoon sisältyy kokonainen venäjänkielisenä alkava mutta pian nganasaninkieliseksi muuttuva keskustelu nganasanien suullisesta perinteestä ja erityyppisten perinteenlajien määrittelystä, jonka kulkuun tutkijat eivät ensimmäisen kysymyksen jälkeen juuri vaikuta (ks. katkelma keskustelusta esimerkeissä (64) ja (65)). Onkin perusteltua uskoa, että aineistossa ilmenevät, kielteistä suhtautumista koodinvaihtoon kuvastavat korjaukset ovat puhujien reaktio haastattelijan asettamiin odotuksiin puhua nganasania mutta kumpuavat toisaalta myös kieliyhteisössä jo valmiiksi olemassa olevista asenteista. Mikäli vain niukasti

luonnollista keskustelua ja vain ”parhaiden puhujien” puhetta sisältävä aineisto tarjoaa näinkin monia nganasanin puhujien kieliasenteita havainnollistavia esimerkkejä, herää väistämättä kysymys, millaista olisikaan nk. semipuhujien eli kieltä puutteellisesti omaksuneiden puheyhteisön jäsenten välinen vuorovaikutus, tai millaisia päätelmiä olisi mahdollista tehdä kattavamman aineiston pohjalta. Huomion kiinnittyminen vähemmistökielten pragmatiikkaan ja vuorovaikutukseen pelkän fonologian ja morfosyntaksin kuvauksen sijaan saa toivon mukaan tutkijat ottamaan tulevaisuudessa huomioon muutkin kuin perinteiset hyvät puhujat.

6. Lopuksi

Nganasaninkielisessä keskustelussa ja kerronnassa esiintyvien itsekorjausten tarkastelu tukee käsitystä, jonka mukaan ihmisten väliselle vuorovaikutukselle keskeistä kulttuurista ja kielestä riippumatta on yhteisymmärryksen pyrkiminen. Yhteisymmärrys merkitsee tässä yhteydessä pelkkiä merkityssisältöjä laajempaa käsitystä vuorovaikutustapahtuman luonteesta ja tavoitteista sekä osallistujista suhteessa toisiinsa. Osoituksena tästä voidaan pitää vuorovaikutustilanteen osapuolten kykyä jäsentää toimintaansa suhteessa toisiin ja käsitellä yhteisymmärrystä sekä vuorovaikutuksen jatkuvuutta uhkaavia tekijöitä. Kieli on merkittävä vuorovaikutuksen väline, eikä olekaan yllättävää, että kieliopillisilla resursseilla on merkittävä osa vuorovaikutuksen jatkuvuuden ylläpitämisessä. Paradoksaalisesti itsekorjaus mahdollistaa vuorovaikutuksen yleisen jatkuvuuden keskeyttämällä sen hetkellisesti.

Vaikka pyrkimys yhteisymmärryksen on jokseenkin universaali, keinot sen toteuttamiseksi vaihtelevat kielestä ja kulttuurista toiseen. Vaihtelua esiintyy mitä ilmeisimmin sekä kielen rakenteessa ja sen tarjoamissa kieliopillisissa keinoissa että puhujien kulttuurisissa käytänteissä ja sosiaalisissa normistoissa. Mitä pienempiä yksityiskohtia tarkastellaan, sitä helpompi eroja on havaita. Juuri tämän vuoksi pragmatiikkaa ja vuorovaikutusta koskeva tutkimus tulisi entistä laajemmin ulottaa muihinkin kuin vahvassa yhteiskunnallisessa asemassa oleviin valtiollisiin kieliin, vaikka se toisinaan tarkoittaisikin aineiston luonnollisuutta koskevista vaatimuksista tinkimistä. Toisaalta dokumentoitaessa uhanalaisia vähemmistökieliä tulisi myös pyrkiä keräämään pragmaattisten piirteiden ja arkisen vuorovaikutuksen tutkimukseen soveltuvaa aineistoa, sillä vuorovaikutusta tarkastelemalla on mahdollista havaita kieliopillisia rakenteita, jotka eivät tule ilmi elisitoidusta aineistosta sekä kieliasenteita, joita ei tuoda suoraan ilmi haastatteluissa.

Lähteet

Auer, Peter 2014: *There's no harm in glossing (but a need for a better understanding of the status of transcripts)*. – *Research on language and social interaction*. 47(1). 17–22. London: Routledge.

Blythe, Joe 2013: *Preference organization driving structuration: Evidence from Australian Aboriginal interaction for pragmatically motivated grammaticalization*. – *Language* 89(4). 883–919. Linguistic Society of America.

Bolden, Galina B. 2013: *Unpacking "self": Repair and epistemics in conversation*. – *Social psychology quarterly* 76(4). 314–342. American Sociological Association.

2018: *Speaking "out of turn": Epistemics in action in other-initiated repair*. – *Discourse Studies* 20(1). 142–162. Thousand Oaks: Sage publishing.

Brykina, Maria; Gusev, Valentin; Szeverényi, Sándor & Wagner-Nagy, Beáta 2018: *Nganasan Spoken Language Corpus (NSLC)*. Version 0.2. Hamburger Zentrum für Sprachkorpora. Julkaistu 12.6.2018. Saatua <http://hdl.handle.net/11022/0000-0007-C6F2-8>

Castrén, M. A. 1855: *Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen*. – Anton Schiefner (toim.) St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Clark, Herbert H. 1996: *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511620539>

Clift, Rebecca & Raymond, Chase Wesley 2018: *Actions in practice: On details in collections*. – *Discourse Studies* 20(1). 90–119. Thousand Oaks: Sage Publishing.

Couper-Kuhlen, Elizabeth & Selting, Margret 2001: *Introducing interactional linguistics*. – Elizabeth Couper-Kuhlen & Margret Selting (toim.): *Studies in interactional linguistics*. 1–22. Amsterdam: John Benjamins.

2018: *Interactional linguistics: studying language in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dingemanse, Mark; Blythe, Joe & Dirksmeyer, Tyko 2014: *Formats for other-initiation of repair across languages: An exercise in pragmatic typology*. – *Studies in language* 38(1). 5–43. Amsterdam: John Benjamins.

Dingemanse, Mark; Roberts, Seán G.; Baranova, Julija; Blythe, Joe; Drew, Paul; Floyd, Simeon; Gisladdottir, Rosa S.; Kendrick, Kobin H.; Levinson, Stephen C.; Manrique, Elizabeth; Rossi, Giovanni & Enfield, N. J. 2015:

Universal principles in the repair of communication problems. – *PLoS ONE* 10(9). e0136100.

doi:10.1371/journal.pone.0136100.

Drew, Paul 2018: *Epistemics in social interaction.* – *Discourse Studies* 20(1). 163–187. Thousand Oaks: Sage Publishing.

Däbritz, Chris Lasse 2018: *On kim, kimne:- and kan'a:-. Three placeholder items in Dolgan.* – *Turkic languages* 22 (2). 286–302. Wiesbaden: Harassowitz Verlag.

Fox, Barbara 2010: *Introduction.* – Nino Amiridze, Boyd H. Davis & Margaret MacLagan (toim.): *Fillers, pauses and placeholders.* 1–9. Amsterdam: John Benjamins.

Fox, Barbara; Hayashi, Makoto & Jaspersen, Robert 1996: *Resources and repair: a cross-linguistic study of syntax and repair.* – Elinor Ochs, Emanuel A. Schegloff & Sandra A. Thompson (toim.): *Interaction and Grammar.* 185–237. Cambridge: Cambridge University Press.

Fox, Barbara; Wouk, Fay; Hayashi, Makoto; Finke, Steven; Tao, Laing; Sorjonen, Marja-Leena; Laakso, Minna & Hernandez, Wilfrido Flores 2009: *A cross linguistic investigation of the site of initiation in same-turn self-repair.* – J. Sidnell (toim.): *Conversation Analysis: Comparative Perspectives.* 60–103. Cambridge: Cambridge University Press.

Gafaranga, Joseph 2001: *Linguistic identities in talk-in-interaction: Order in bilingual conversation.* – *Journal of Pragmatics* 33: 1901–1925.

Grice, Paul 1989: *Studies in the way of words.* Harvard University Press.

Haakana, Markku; Kurhila, Salla; Lilja, Niina & Savijärvi, Marjo 2016: *Kuka, mitä, häh? Korjausaloitteet suomalaisessa arkikeskustelussa.* – *Virittäjä* 2/2016. 255–292. Helsinki: Kotikielen Seura.

Haakana, Markku & Visapää, Laura 2014: *Eiku – korjauksen partikkeli?* – *Virittäjä* 1/2014. 41–71. Helsinki: Kotikielen seura.

Hayashi, Makoto & Yoon, Kyung-eun 2006: *A Cross-linguistic exploration of demonstratives in interaction: With particular reference to the context of word-formation trouble.* – *Studies in language* 30(3). 485–540. Amsterdam: John Benjamins.

Helimski 1993 [2000] = Хелимский, Е. А. 2000: *Нганасанский язык как литературный: Размышления по поводу литературных языков.* – *Компаративистика, уралистика: Лекции и статьи.* 161–163. Москва: Языки русской культуры.

1995 [2000]: *Proto-Uralic gradation: continuation and traces.* – Е. А. Хелимский: *Компаративистика, уралистика. Лекции и статьи.* 167–190. Москва: Языки русской культуры.

1997: *Factors of Russianization in Siberia and linguo-ecological strategies*. – Hiroshi Shoji & Juha Janhunen (toim.): *Northern minority languages: problems of survival*. 77–92. Osaka: National Museum of Ethnology.

1998: *Nganasan*. – Daniel Abondolo (toim.): *The Uralic languages*. 457–479. London: Routledge.

2005: *The 13th Proto-Samoyedic vowel*. – Mikola-konferencia 2004. 27–37. Szeged: SzTE Department of Finno-ugristics.

Janhunen, Juha 1977: *Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien*. – Castrenianumin toimitteita 17. Helsinki

1997: *Samoyedic*. – Daniel Abondolo (toim.): *The Uralic languages*. 457–479. London: Routledge.

Janurik, Boglárka 2018: *Radio Vaigel: voice of the Erzya people – code-switching patterns of Erzya–Russian bilinguals*. – Outi Tánčzos, Magdolna Kovács & Ulriikka Puura (toim.): *Multilingual practices in Finno-Ugric communities*. 197–230. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Jaspersen, Robert 1998: *Repair after cut-off: Explorations in the grammar of focused repair of the turn-constructive unit-so-far*. Boulder: University of Colorado.

Kibrik & Podlesskaja 2007 = Кибрик, Андрей & Подлесская, Вера 2007: *Самоисправления говорящего и другие типы речевых сбоев как объект аннотирования в корпусах устной речи*. – *Научно-техническая информация. Серия 2: Информационные процессы и системы*. 2-23. Москва: ВИНТИ.

Kovács, Magdolna & Janurik, Boglárka 2018: *Grammatical and sociolinguistic aspects of code-switching in Finno-Ugric languages*. – Outi Tánčzos, Magdolna Kovács & Ulriikka Puura (toim.): *Multilingual practices in Finno-Ugric communities*. 13–78. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Kärkkäinen, Elise; Sorjonen, Marja-Leena & Helasvuo, Marja-Liisa 2007: *Discourse structure*. – Timothy Shopen (toim.): *Language typology and syntactic description: Volume II: Complex constructions*. 301–371. Cambridge: Cambridge University Press.

Laakso, Minna & Sorjonen, Marja-Leena 2009: *Cut-off or particle – Devices for initiating self-repair in conversation*. – *Journal of Pragmatics* 42 (2010) 1151–1172. Elsevier.

Laihonen, Petteri 2008: *Language ideologies in interviews: A conversational analysis approach*. – *Journal of Sociolinguistics* 12/5. 668–693. Oxford: Blackwell Publishing.

- Leisiö, Larisa 2012: *Tempuksen ja moduksen merkintä nganasaanin nomineissa*. – Tiina Hyytiäinen, Lotta Jalava & Janne Saarikivi (toim.): *Per Urales ad Orientem. Iter polyphonicum multilingue. Festskrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*. 209–218. SUST 264. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Linell, Per 2013: *The dynamics of incrementation in utterance-building – Processes and resources*. – Beatrice Szczepek Reed & Geoffrey Raymond (toim.): *Units of talk – units of action*. 57–89. Amsterdam: John Benjamins.
- Mikola, Tibor 2004: *Studien zur Geschichte der samojedischen Sprachen*. – aus dem Nachlass herausgegeben von Beáta Wagner-Nagy. *Studia Uralo-Altaica* 45. Szeged: SzTE Department of Finno-Ugristics.
- Mirzayan, Armik 2008: *A preliminary study of same-turn self-repair initiation in Wichita conversation*. – David K. Harrison, David S. Rood, & Arienne Dwyer (toim.): *Lessons from documenten endangered languages*. 317–354. Amsterdam: John Benjamins.
- Németh, Zsuzsanna 2012: *Recycling and replacement repairs as self-initiated same-turn self-repair strategies in Hungarian*. – *Journal of Pragmatics* 44 (2012) 2022–2034. Elsevier.
- Niemi, Jarkko 2010: *Myönnyttelymuotti – erimielisyyttä enteilevä samanmielisyyden konstruktio*. – *Virittäjä* 2/2010. 196–222. Helsinki: Kotikielen Seura
- Podlesskaya, Vera I. 2010: *Parameters for typological variation of placeholders*. – Nino Amiridze, Boyd H. Davis, & Margaret Maclagan (toim.): *Fillers, pauses and placeholders*. 11–32. Amsterdam: John Benjamins.
- Raymond, Chase Wesley 2018: *On the relevance and accountability of dialect: Conversation analysis and dialect contact*. *Journal of Sociolinguistics* 2/22. 161–189. Oxford: Blackwell Publishing.
- Sacks, Harvey; Schegloff, Emanuel A. & Jefferson, Gail 1974: *A Simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation*. – *Language* 50(4). 696–735. Linguistic Society of America.
- Salminen, Tapani 2012: *Traces of Proto-Samoyed vowel contrasts in Nenets*. – Tiina Hyytiäinen Lotta Jalava & Janne Saarikivi (toim.): *Per Urales ad Orientem. Iter polyphonicum multilingue. Festskrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*. 339–358. SUST 264. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Schegloff, Emanuel A. 2007: *Sequence organization in interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.

2013: *Ten operations in self-initiated, same-turn repair*. – Makoto Hayashi, Geoffrey Raymond & Jack Sidnell (toim.): *Conversational repair and human understanding*. 41–49. Cambridge: Cambridge University Press.

Schegloff, Emanuel A.; Jefferson, Gail & Sacks, Harvey 1977: *The Preference for self-correction in the organization of repair in conversation*. – *Language* 53(2). 361–382. Linguistic Society of America.

Seo, Mi-Suk & Koshik, Irene 2010: *A conversational analytic study of gestures that engender repair in ESL conversational tutoring*. – *Journal of Pragmatics* 42. 2219–2239.

Siegl, Florian 2013a: *Materials on Forest Enets, an indigenous language of Northern Siberia*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

2013b: *The Sociolinguistic status quo on the Taimyr Peninsula*. – *Études finno-ougriennes* 2013; 45. Julkaistu sähköisesti 12.2.2015. Ladattu 1.10.2016. 10.4000/efo.2472.

SKNA = Suomen kielen nauhoitearkisto. Helimski, Eugene 1996: Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle testamentattuja nauhoituksia Taimyrin niemimaalta. Signum 22374: 1. [saatu 13.5.2019] Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

Sorjonen, Marja-Leena & Laakso, Minna 2005: *Katko vai eiku? Itsekorjauksen aloitustavat ja vuorovaikutustehtävät*. – *Virittäjä* 2/2005. 244–271. Helsinki: Kotikielen Seura.

Stapert, Eugénie 2013: *Contact-induced change in Dolgan: an investigation into the role of linguistic data for the reconstruction of a people's (pre)history*. Leiden University.

Steensig, Jakob 2001: *Notes on turn-construction methods in Danish and Turkish conversation*. – Margret Selting, Elizabeth Couper-Kuhlen & Sandra A. Thompson (toim.): *Studies in interactional linguistics*. 259–286. Amsterdam: John Benjamins.

Szczepek Reed, Beatrice & Raymond, Geoffrey 2013: *The Question of units for language, action and interaction*. – Beatrice Szczepek Reed & Geoffrey Raymond (toim.): *Units of talk – units of action*. 1–10. Amsterdam: John Benjamins.

Tereštšenko 1965 = Терещенко, Н. М. 1965: *Ненецко-русский словарь*. Москва: Советская Энциклопедия.

Tereštšenko 1979 = Терещенко, Н. М. 1979: *Нганасанский язык*. Ленинград: Наука.

Turunen, Mikko 1997: *Nykyvatjan koodinvaihdosta*. – *Virittäjä* 2/1997. 208–232. Helsinki: Kotikielen Seura.

VPN 2010 = *Всероссийская перепись населения 2010 года. Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года.* – Федеральная служба государственной статистики.

Wagner-Nagy, Beáta 2019: *A Grammar of Nganasan.* Leiden: Koninklijke Brill.

Walker, Traci 2014: *Form ≠ Function: The independence of prosody and action.* – *Research on Language and Social Interaction* 47(1). 1–16. <http://dx.doi.org/10.1080/08351813.2014.871792>